

ОРШИЛ

Ой байгалийн бусад ургамал Монгол Улсын үндсэн хуульд зааснаар төрийн өмч, төрийн хамгаалалтад байдаг байгалийн баялгийн нэгэн чухал төрөл юм. Ой бол ургамал, амьтны өөрийгөө хамгаалах, харилцан үйлчлэх бүтэц юм. Ойн модод нь бичил цаг уур, хөрсний тусгай бүтэцтэй экосистемийг бий болгодог.

Өөр хоорондоо ба хүрээлэн байгаа орчинтойгоо нягт уялдаа холбоотойгоор харилцан үйлчлэлцэн, цаг агаар, хугацаа, хүмүүсийн үйл ажиллагааны улмаас хэлбэр, хэмжээ, тоо, агуулгаараа байнга хувьсан өөрчлөгдөж байдаг мод, сөөг, ургамал ба бусад амьд организмуудын цогцолбороос тогтсон тодорхой нэгэн (ландшафт) хэв төрхийн тогтцыг ой гэдэг ойлголтод хамруулдаг.

Ойн экологийн ач холбогдол нь ургамал, амьтны аймгийн байршин амьдрах тааламжтай орчин бүрэлдүүлэх, газрын хөрсийг эвдрэлээс хамгаалах, уур амьсгалыг зөөлрүүлэх, усны эх ундарга, нөөцийг нэмэгдүүлэх, агаарыг хүчилтөрөгчөөр сэлбэж цэвэршүүлэх шим мандлын гол хүчин зүйл нь болж байдагт оршино.

Монгол улс байгаль орчныг хамгаалах түүхэн уламжлал, хууль, ёс заншилтай бөгөөд араатан гөрөөс, жигүүртэн шувууны төлийг үл агнах, үүр ичээг эвдэхгүй байх, усны эхийг цэвэр ариун байлгах, ой модыг эмх замбараагүй огтлохгүй байх, газар шороог хөндөхгүй байх зэрэг хуульчилсан ёс заншилтай байжээ. Ийнхүү байгаль орчиндоо хандахдаа нүүдэлчдийн аж амьдралын зан заншил, соёл иргэншлийн хэм хэмжээг хуульчлан зохицуулж хойч үедээ байгалийн баялаг, түүний унаган төрх байдлыг харьцангуй сайн хадгалан үлдээсэн дэлхийн цөөн орны нэг юм.

Байгаль орчныг хамгаалах, байгалийн баялгийг зохистой ашиглах, доройтсон орчныг нөхөн сэргээх замаар эдийн засгийн тогтвортой хөгжил, экологийн тэнцвэрт байдлыг хангах зарчим нь дэлхий нийтийн өмнө тулгамдсан асуудал болоод байна.

Байгалийн баялгаа зүй зохистой ашиглах нь эдийн засгийн хувьд ач холбогдолтой ч үүнтэй зэрэгцүүлэн байгаль орчноо хамгаалах асуудлыг ямагт хамт авч үзэх шаардлага тулгарч байна.

Байгаль орчин гэсэн цогц асуудлын хамгийн чухал хэсэг нь ойн баялаг юм. Ойн менежмент, зүй зохистой ашиглалт, хамгаалалт, ойн тогтвортой хөгжлийн талаарх бүх асуудлыг цогцоор шийдвэрлэхэд ойн талаарх цаг үеэ олсон судалгаа, мэдээ, мэдээлэл чухал ач холбогдолтой юм.

Сүүлийн жилүүдэд ойг хамгаалах уламжлал алдагдаж, ой хүний үйл ажиллагааны сөрөг нөлөөлөлд өртөж, нөөц нь эрс багасаж байна. Иймд ойг хамгаалах, зөв зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх ажлыг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй зөв менежментээр явуулахын тулд ой зохион байгуулалтын ажлыг шинэчлэн хийж, ойн төлөв байдалд үнэлгээ өгснөөр цаашид хэрэгжүүлэх ойн аж ахуйн арга хэмжээг төлөвлөж хэрэгжүүлэхэд баримтлах анхан шатны тулгуур материал болох тайлан, тархалтын зургийг шинэчлэн боловсруулан гаргаж байгаа нь чухал ажил болж байна.

Монгол орны ой түүний үүрэг, ач холбогдол

Монгол орны ойн санг бүрдүүлэгч амьтан ургамлын олон янз байдал, биологийн бусад бичил биетэн, байгалийн нөөц баялаг шүтэлцэн орших экологийн онцлог нөхцөл орчин үүсгэн зохицож ургасан байгалийн болон таримал байдлаар байгаа мод, бут, сөөгийн хам бүрдлийг ой гэнэ.

Монгол орны ойн баялаг нь нутаг дэвсгэрийн хойд хэсгийн уулархаг мужид ургасан шилмүүст, навчит ой, өмнө хэсгийн говь, цөл, хээрийн бүсэд тархан ургасан заган ойгоос бүрдэнэ.

Монгол орны ой нь Төв Азийн эрс тэс уур амьсгалтай нөхцөлд ургадаг учир байгалийн жамаар сэргэх чадавхаар нэн хязгаарлагдмал, ойн түймэр, хөнөөлт шавж болон хүний үйл ажиллагааны сөрөг нөлөөлөлд хялбархан өртөмтгий чанартай байдаг.

Байгаль цаг уур, газарзүйн нөхцөлөөс хамаарч ойн ургах орчны нөхцөл, ойн өсөлт, ургалтын эрчим, модны чанар, нөөц зэрэг таксацын дундаж үзүүлэлтүүд нь модны төрөл тус бүрд өөр өөр байна.

Ой нь байгалийн чухал өвийг бүрдүүлдэг, эдийн засгийн чухал ач холбогдол бүхий баялаг бөгөөд даян дэлхийн байгаль орчны тогтвортой байдлыг хангаж байдаг. Ой нь хүнс, мод болон модон бүтээгдэхүүн зэрэг өргөн хэрэглээний бүтээгдэхүүний эх үүсвэр бөгөөд уур амьсгалыг зохицуулах, усны нөөцийг хамгаалах, ядуурлыг бууруулах, тайвшрал, гоо зүйн тааламжийг хангах зэрэг экосистемийн үйлчилгээний эх үүсвэр нь болдог.

Монгол Улсын ойн сангийн талбай 2019 оны 12 дугаар сарын 31-ний өдрийн байдлаар 18 612.8 мян.га байна. Энэ нь Монгол орны нийт нутаг дэвсгэрийн 11.9 хувийг эзэлж байна. Ойн сангийн талбайг төлөв байдлын хувьд ойн талбай, ойн бус талбай гэж 2 ангилах ба ойн талбайг дотор нь ойгоор бүрхэгдсэн талбай, ойгоор бүрхэгдээгүй талбай гэж ангилна.

Тухайн газар нутгийн ойрхог чанарыг тогтоохдоо ойгоор бүрхэгдсэн талбайгаар тооцож үнэлдэг. Монгол орны ойн сангийн ойгоор бүрхэгдсэн талбай (улсын хэмжээний ойрхог чанар) нь нийт газар нутгийн 7.96 хувийг эзэлж байна.

Монгол улсын ойн сангийн талбайн 84.9 хувийг навч, шилмүүст ой, 15.1 хувийг заган ой эзэлнэ.

Манай орны ой сан 140 гаруй зүйлийн мод, сөөгөөс бүрдэх бөгөөд 84.7 хувийг навч, шилмүүст ой, 15.3 хувийг заган ой эзэлнэ. Монгол оронд зонхилогч гол мод нь шинэс бөгөөд байгалийн ойн талбайн 62.5 хувийг, нөөцийн 78.6 хувийг эзэлдэг.

Монгол орны ой гол мөрний усны нөөцийг зохицуулах, хөрсийг элэгдэл эвдрэлээс хамгаалах, уур амьсгалыг зөөлрүүлэх, хүлэмжийн хийг шингээх амьтан, ургамал, бичил биетний амьдрах тааламжтай орчныг бүрдүүлэх, мөнх цэвдгийг барих зэрэг экологийн өндөр ач холбогдолтойгоос гадна Сибирийн их тайгын үргэлжлэл, дэлхийн гурван томоохон ус хагалбарыг дагаж ургадаг онцлог нь түүний экологид гүйцэтгэх үүрэг ач холбогдлыг олон улсын шинжтэй болгодог.

Ой мод нь экологийн онцгой ач холбогдолтойгоос гадна ахуйн болон үйлдвэрлэлийн зориулалтаар ашиглах тодорхой нөөцтэй, эдийн засгийн асар өндөр ач холбогдолтой, нөхөн сэргээгддэг байгалийн үнэт баялаг юм.

ЕРӨНХИЙ БИЧЛЭГ

1. Ой зохион байгуулалтын ажлын зорилго

Энэ удаагийн ой зохион байгуулалтын ажлын зорилго нь Сэлэнгэ аймгийн ойн сангийн төлөв байдал, ойн талбай, нөөц, таксацын үндсэн үзүүлэлтүүдийн өөрчлөлтийг тогтоож ойн нөөцийг хамгаалах, зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх үндэслэлийг тусгасан ой зохион байгуулалтын ажлын тайлан, тархалтын зургийг шинэчлэн боловсруулах явдал юм.

2. Ойн сангийн судлагдсан байдал

Сэлэнгэ аймгийн ойн санд 1956 онд агаарын тоймчилсон судалгааг явуулж ойн сангийн нийт талбай, тархалтын хил, хязгаар, таксацын үндсэн үзүүлэлтүүдийг тогтоосон байдаг. 1972-1983 онуудад ойн хайгуул зохин байгуулалтын экспедицээс 1 102 796 га талбайд 13 удаа ой зохион байгуулалтын нарийвчилсан судалгаа хийсэн байна. Дээрх ой зохион байгуулалтын ажлууд нь тус аймгийн ойн сангийн нийт талбайг хамарч чадаагүй, зөвхөн мод боловсруулах үйлдвэрийн бэлтгэх модны нөөцийг тогтоох зорилготой хийгдэж ирсэн байна.

БОЯамны Ой Ан Судлалын Хүрээлэнгийн харьяа Ойн хайгуул зохион байгуулалтын экспедиц 1992-1994 онуудад тус аймгийн ой бүхий 16 сумын 2225586 га талбайд ой зохион байгуулалтын ажлыг гүйцэтгэсэн нь тус аймгийн ойн сангийн анхны бүрэн хэмжээний судалгаа юм. Энэ ажлаар "Ой зохион байгуулалтын ажлын төсөл", 1:50000-ны масштабтай "Ойн тархалтын зураг"-ийг сум тус бүрээр хийсэн байна.

Мөн 2001 онд ГТХАН-н санхүүжилтээр тус аймгийн Алтанбулаг сумын ойн санд "Ойн хайгуул" ХХК 37.7 мянган га, Мандал сумын ойн санд "Хөвчийн хоймор" ХХК 32.0 мянган га, Ерөө сумын ойн санд Ойн хайгуул төслийн төв 64.4 мянга га талбайд талбайд сансрын зурган мэдээ ашиглан 12 модны арга, 2004 онд "Улаанбаатар Ой Ан" ХХК 66.8 мянга га талбайд зургаан модны арга зүйгээр нийт 200.9 мянган га талбайд ойн бүртгэл тооллогын ажлыг шинэ арга технологиор хийх ажлыг туршин гүйцэтгэсэн байна.

Байгаль Орчны яамнаас зарласан "Сэлэнгэ аймгийн Алтанбулаг, Хүдэр сумдын ойн санд ой зохион байгуулалтын ажил гүйцэтгэх-2008/01-02" тендерт "Хөвчийн хоймор" ХХК шалгарсан. Тендерийн үнэлгээний хорооны зөвлөмжийг үндэслэн БОЯамны төрийн нарийн бичгийн даргын 2008.04.10-ны 48 тоот тушаал гарч уг тушаалын дагуу "Хөвчийн хоймор" ХХК БОЯамтай 2008 оны 04-р сарын 22-ны өдөр "Ой зохион байгуулалтын ажил гүйцэтгэх 01-02" гэрээ байгуулан Алтанбулаг, Хүдэр сумдын ойн санд ой зохион байгуулалтын ажлыг хийж гүйцэтгэсэн.

Засгийн газрын хэрэгжүүлэгч агентлаг Ойн газраас 2009 онд "Сэлэнгэ аймгийн 14 сумын ойн санд ой зохион байгуулалт хийх-2009/01-02" тендер зарлаж "ОХСТ" ХХК шалгарч ой зохион байгуулалтын ажлыг хийж гүйцэтгэсэн.

Сэлэнгэ аймгийн орон нутгийн төсвийн хөрөнгөөр 2016 онд Мандал сумын ойн санд "Нью грийн форест" ХХК, 2017 онд Ерөө сумын ашиглалтын бүс, хориотой зурвас, ногоон бүсийн ойн санд "Мөнх ногоон жодоо" ХХК, Хүдэр сумын ойн санд "Ойн таксац" ХХК зэрэг ойн бүртгэл, тооллого ой зохион байгуулалтын тусгай зөвшөөрөл бүхий мэргэжлийн аж ахуйн нэгжүүд ой зохион байгуулалтын ажлыг хийж гүйцэтгэсэн байна.

3. Ой зохион байгуулалтын техникийн тодорхойлолт

Ой зохион байгуулалт гэж ойн талбай, нөөц, тархац, бүрэлдэхүүний хэмжээ, чанар, төлөв байдал, өөрчлөлтийг судлан тогтоож, ойн нөөцийг хамгаалах, зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх арга хэмжээг цогц байдлаар тодорхойлох үйл ажиллагааг хэлнэ.

Ой зохион байгуулалтын ажлыг Засгийн газрын 2013 оны 105-р тогтоолоор баталсан "Ой зохион байгуулалт хийх журам", 2005 оны "Геодезийн солбицол, өндөр тусгагийн нэгдсэн

тогтолцоог батлах" тухай 25-р тогтоол, Ойн газрын даргын 2009 оны 88 тоот тушаалын 3 дугаар хавсралт "Ой зохион байгуулалтын ажил гүйцэтгэх заавар" зэрэг хууль эрх зүйн баримтын дагуу хийж гүйцэтгэлээ.

Ойн санг тоолж бүртгэх, өөрчлөлтийг гаргах, ойн ашиглалт, хамгаалалтын арга хэмжээг зүй зохистой явуулах, мэдээллийн санд өөрчлөлтийг тооцож байхад хялбар эмх цэгцтэй байх зорилгоор сум тус бүрийн ойн санг 800 -1000 га орчим талбайтай хэсэглэлүүдэд хувааж баруун хойноос зүүн урагш дэс дараалуулан дугаарладаг. Хэсэглэлийн хилийг байгалийн үл хөдлөх тогтцыг ашиглан тогтоосон хуучин хилийг өөрчлөөгүй бөгөөд хоёр өндөрлөгийг холбосон шулуун шугамаар тогтоосон сумын хилээр хязгаарлав.

Ойн санг хэсэглэлд хуваасан байдал, хэсэглэлүүдийн хилийн уулзвар цэгийн солбицлыг харуулсан тойм зургийг хавсаргав. Ойн таксацын үндсэн үзүүлэлтүүдийг хэмжигч багаж болон стандарт хүснэгт ашиглан тогтоов.

Ойн сангийн тооцоог ойн мэдээллийн сангийн "FOREST", "MS Access" тайлан боловсруулалтыг "WORD", ойн тархалтын зураг боловсруулалтын ажлыг "ArcView GIS-3.2" программ хангамжуудаар боловсруулж ойн мэдээ, боловсруулж гаргасан баримт материалыг ойн мэдээллийн санд хадгалсан болно.

Энэ удаагийн ой зохион байгуулалтын ажлын гол зорилго нь ойн төлөв байдал, тархалт, нөөц, таксацын үндсэн үзүүлэлтүүдийг шинэчлэн тогтоох, ойн өөрчлөлт, түүний шалтгааныг тодорхойлж "Ойн сангийн тархалтын зураг, тайлан мэдээ"-г сум, аймгийн түвшинд шинээр боловсруулах явдал юм. Ой зохион байгуулалтын ажлын үр дүнд ой бүхий сум тус бүрээр доорх материалыг боловсруулан гаргав. Үүнд:

- 1: 50 000 масштабтай ойн тархалтын зураг (сум тус бүр) - 2 хувь
- Ой зохион байгуулалтын ажлын тайлан (сум тус бүр) - 2 хувь
- Ойн таксацын бичлэг, төслийн хавсралт хүснэгт (сум тус бүр) - 2 хувь
- Ойн тойм зураг (сум тус бүр) -2 хувь
- Аймгийн нэгдсэн тайлан - 2 хувь

4. Ой зохион байгуулалтын ажил гүйцэтгэх үндэслэл

Ой зохион байгуулалтын ажлыг гүйцэтгэхдээ Монгол улсын "Ойн тухай" хуулийн 7 дугаар зүйлийн 7.2 дахь заалт, БОАЖСайдын 2019 оны А/12 дугаар тушаал, Сэлэнгэ аймгийн ойн санд ой зохион байгуулалтын ажил гүйцэтгэх" гэрээ зэргийг үндэслэн хийж гүйцэтгэлээ.

Ой зохион байгуулалтын хээрийн хайгуул судалгааны хэмжилт, тооллогын ажлыг мэргэжлийн эрх бүхий аж ахуйн нэгжүүд гүйцэтгэсэн бол материал боловсруулалтын ажлыг "Ойн судалгаа хөгжлийн төв" УТҮГазрын Ойн нөөцийн судалгаа, ашиглалтын алба хариуцан гүйцэтгэв.

5. Ой зохион байгуулалтын ажил гүйцэтгэсэн хугацаа

Ой зохион байгуулалтын бэлтгэл ажлыг 2019 оны 2-5 сарын хооронд, хээрийн хайгуул судалгааны ажлыг 6-10 сарын хооронд, материал боловсруулалтын ажлыг 2019 оны 10 сараас 2020 оны 3 сарын хооронд хийж гүйцэтгэв.

6. Ой зохион байгуулалтын ажлын аргазүй

Ой зохион байгуулалтын ажлын гүйцэтгэгчийг "Төрийн болон орон нутгийн өмч, хөрөнгөөр бараа, ажил, үйлчилгээ худалдан авах тухай хууль"-ийн дагуу нээлттэй тендер зарлан сонгон шалгаруулсан. Сэлэнгэ аймгийн ойн сангийн талбайн хэмжээ болон байршлыг харгалзан 5 багц болгон тендер зарласан. Үүнд:

1-р багц: Сэлэнгэ аймгийн Түшиг, Цагааннуур, Зүүнбүрэн сумд

2-р багц: Сэлэнгэ аймгийн Алтанбулаг, Шаамар, Жавхлант сум

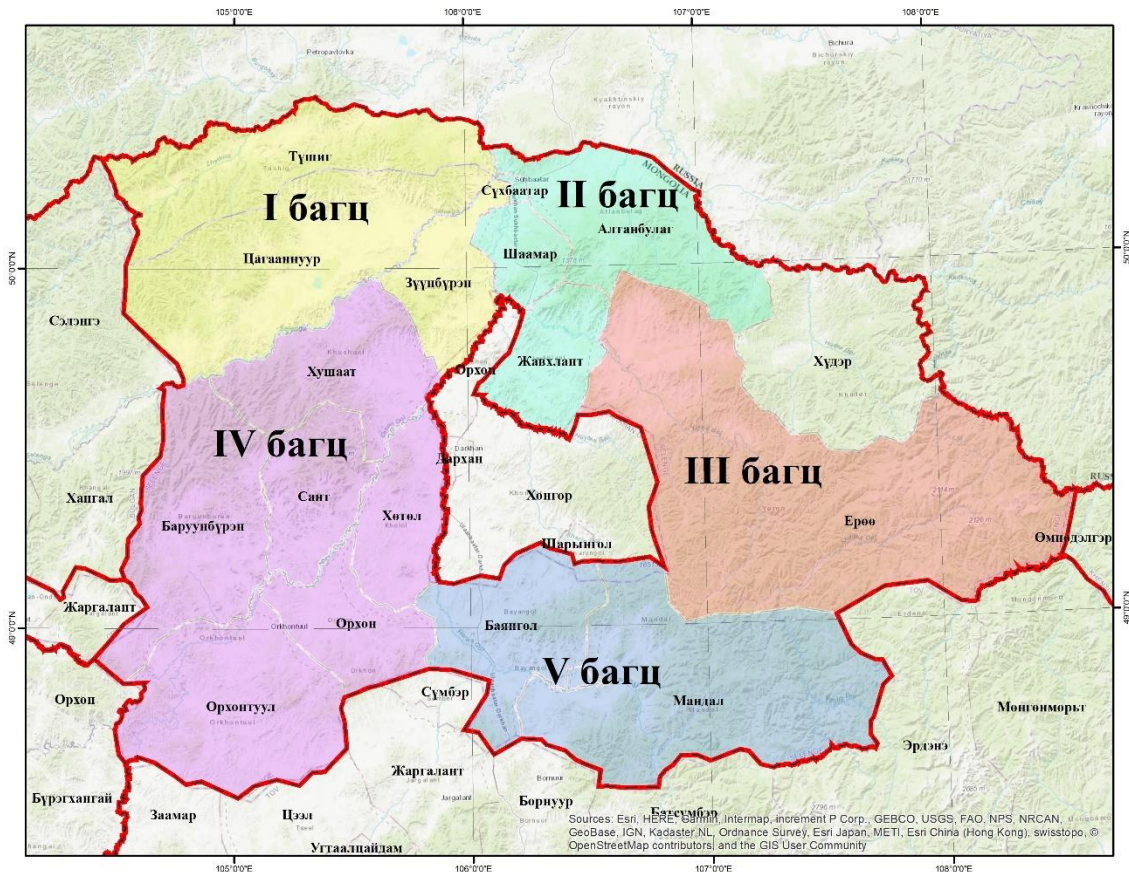
3-р багц: Сэлэнгэ аймгийн Ерөө сум (Хан Хэнтий ДЦГ-т хамаарах)

4-р багц: Сэлэнгэ аймгийн Баруунбүрэн, Хушаат, Сант, Орхон, Орхонтуул, Сайхан сум

5-р багц: Сэлэнгэ аймгийн Баянгол, Мандал сум (Хан Хэнтий ДЦГ-т хамаарах)

Ой зохион байгуулалтын I багцад 700 дээж талбай, II багцад 519 дээж талбай, III багцад 731 дээж талбай, IV багцад 516 дээж талбай, V багцад 285 дээж талбай, ний 2751 дээж талбай байгуулж хээрийн хэмжилт тооллого хийгдэв.

Сэлэнгэ аймгийн ойн сангийн талбайг ойн талбайн хэмжээ болон байршлыг харгалзан 5 багц болгон хуваасан байдлыг 1-р зургаар харуулав.

Зураг 1. Сэлэнгэ аймгийн ой сан ой зохион байгуулалтын ажил гүйцэтгэх 5 багцад хуваагдсан байдал.

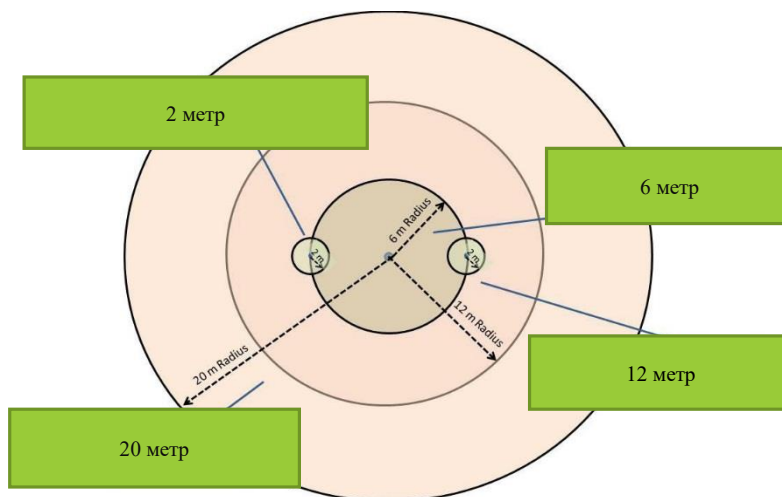
Сэлэнгэ аймгийн ой зохион байгуулалтын ажлын 1-р багцад “Хатант форест” ХХК, 2-р багцад “Залуу төгөл” ХХК, 3-р багцад “Мөнх ногоон жодоо” ХХК, 4-р багцад “Гранд форест” ХХК, 5-р багцад “Аглаг ой” ХХК тус тус гүйцэтгэгчээр шалгарч хээрийн хэмжилт тооллогын ажлыг хийж гүйцэтгэсэн.

Ой зохион байгуулалтын ажлын үр дүнг дээшлүүлэх, бодит байдалд ойртуулах үүднээс хэмжилтэд тулгуурласан буюу дээж талбай байгуулан хэмжилт тооллого хийх аргачлалаар хийж гүйцэтгэв.

Дээж талбайн загвар нь нэг цэгийн байршилд тухайн ойн янз бүрийн өтгөрөл бүхий хэсгийг хамруулах, статистикийн хувьд вариацийн коэффициентийг илтгэх, хээрийн ажлын үед хэмжилтэд зарцуулагдах хөдөлмөр, цаг хугацааг хэмнэх, хэмжилтийн алдаа гарах нөхцөлийг бууруулахад чиглэгдэнэ.

Статистик дүн шинжилгээ хийх үед бага зайнд ойн ургамалжилтын нягтшилын өөрчлөлтийн олон төрлийг хамруулах, хэмжилтийн үр дүнгийн статистик шинжилгээний вариацийн коэффициентийг нэмэгдүүлэх зорилготой дээж талбайн загвар нь давхар тойргуудаас бүрдэнэ.

Дээж талбайн загвар болон дээж талбайн давхар тойргийн загварыг доорх зургаар харуулав.

Зураг 2. Дээж талбайн загвар, давхар тойргийн загвар

Дээж талбайд хийх хэмжилт харилцан адилгүй радиустай тойргуудад хийгдэх бөгөөд тэдгээрийн радиус нь хэмжилтэд хамрагдах модны цээжний өндрийн диаметр (1.3 метр) болон онцлог хэмжээний хязгаарыг тодорхойлдог. Тойргуудад хийгдэх хэмжилтийн төрлүүдийг 1-р хүснэгтээр үзүүлэв.

1-р хүснэгт

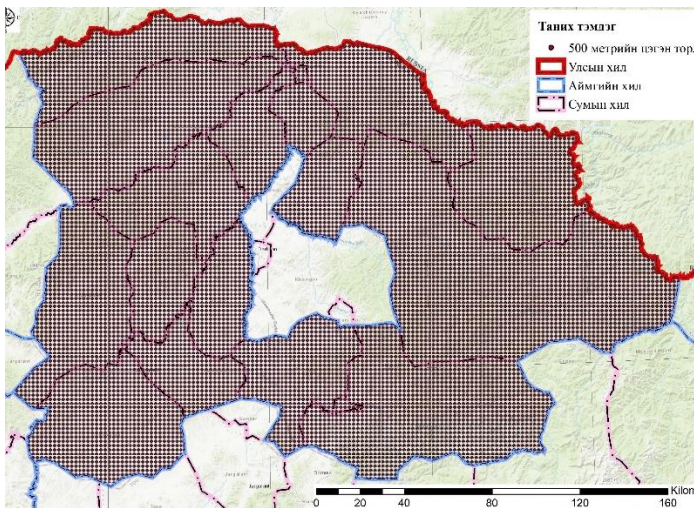
Тойргийн радиус ба түүнд хийгдэх хэмжилтүүд

Тойргийн радиус	Хэмжилт, судалгаа
2 метр	Төв цэгээс баруун, зүүн зүгт 6 метрийн зайнд 2 метрийн радиустай 2 тойрогт байгалийн сэргэн ургалтын тооллого хийнэ. Тооллогыг 10-50 см, 51-150 см, 151 см дээш гэсэн өндрийн 3 ангиллаар тоолох ба цээжний өндрийн диаметр 5.99 см хүртэл байна.
6 метр	Цээжний өндөрт 6.0 см-14.9 см диаметртэй мод болон биологийн олон янз байдлын тооллого хийгдэнэ.
12 метр	Цээжний өндөрт 15.0-29.9 см диаметртэй мод тоологдоно.
20 метр	Цээжний өндөрт 30.0 см-ээс дээш диаметртэй мод, газрын налуу болон ландшафт, мал бэлчээрлэлт, ойн ташингын бүтэц, ойн нөхцөл, үүрэг, ойн түймрийн нөлөө, хөрсний эвдрэл зэрэг үзүүлэлтийг хэмжиж тэмдэглэнэ.

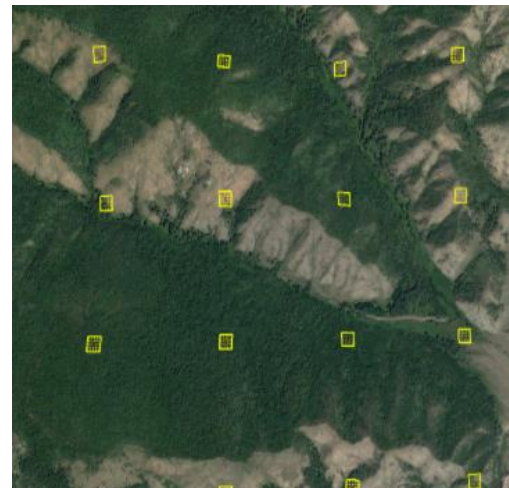
Хэмжилтийн цэгийн сонголт

Ой зохион байгуулалтын ажлын бэлтгэл ажлын хүрээнд ойн сангийн талбайг урьдчилсан байдлаар тодорхойлох, хээрийн хэмжилт тооллогын цэгийг сонгон байршуулах ажил хийгдсэн.

Сэлэнгэ аймгийн ой зохион байгуулалтын ажлын хээрийн хайгуул судалгааны ажлын хэмжилтийн цэгийг тодорхойлохдоо QGIS газарзүйн мэдээллийн системийн программ хангамжийн тусламжтайгаар аймгийн газар нутгийн хэмжээнд 0.5x0.5 км-ийн тор татаж торлолын огтлолцол бүр дээр үнэлгээний цэгийг тархаан байршуулсан.

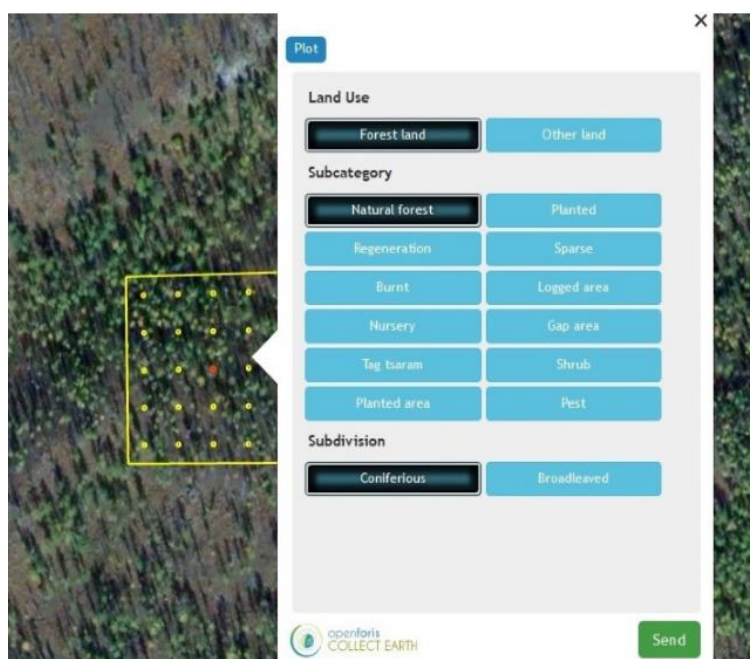
Зураг-3. Нийт гадар нутгийн хэмжээнд торлол татсан байдал

Зураг-4. Торлолын огтлолцол тус бүр дээр буусан үнэлгээний дээж талбайг харуулсан байдал

Тархаан байршуулсан нийт 40536 цэгт НҮБ-ын Хүнс Хөдөө Аж Ахуйн Байгууллагаас гаргасан газрын төрлийн өөрчлөлтийг тодорхойлох “OPENFORIS Collect Earth” программ хангамжийн тусламжтай үнэлгээ хийж ойн сангийн газрын төрлийг тогтоосны дараа газрын төрөл тус бүрээс сонголт хийж ижил утга илэрхийлэх цэгүүдээс оновчтой хувилбаруудыг сонгож хээрийн хэмжилт хийх цэгүүдийг байршуулсан.

Сэлэнгэ аймгийн хэмжээнд нийт 2771 дээж талбай байгуулж хэмжилт, тооллого хийхээр сонгон байршуулсан.

Зураг 5. OPENFORIS Collect Earth3 программын үнэлгээний загварчлал

Ойн сан:

- Байгалийн ой
- Сөөг, торлог
- Таримал ой
- Шатсан талбай
- Цагаан энгэр
- Бусад газрын төрөл

Бусад газар:

Сэлэнгэ аймгийн нийт нутаг дэвсгэрийг хамруулан 40536 цэгт “OPENFORIS Collect Earth” программ хангамж ашиглан хийсэн газар ашиглалтын үнэлгээний үр дүнг доорх хүснэгтээр үзүүлэв.

2-р хүснэгт

Газар ашиглалтын үнэлгээ

Газрын төрөл	Газрын ангилал	Цэгийн тоо	Талбай мян.га
Ойн газар	Байгалийн ой	12869	1306.5
	Сөөг, торлог	1403	142.4
	Ойжих талбай	2	0.2
	Тармаг мод	1876	190.4
	Шатсан талбай	2751	279.3
	Мод бэлтгэсэн талбай	250	25.4
	Цагаан энгэр	245	24.8
	Таг царам	1	0.1
	Ойжуулсан талбай	73	4
	Хөнөөлт шавж, өвчинд нэрвэгдсэн талбай	2	0.2
Ойн сангийн талбайн нийт дүн		19472	1976.7
Бусад газар		21064	2138.5
Нийт		40536	4115.2

Сэлэнгэ аймгийн ойн санд хээрийн хэмжилт судалгаа явуулсан дээж талбайн байршлын солбицлын жагсаалтыг ой зохион байгуулалтын ажлын тайланд хавсаргав.

7. Хяналт, баталгаажуулалт

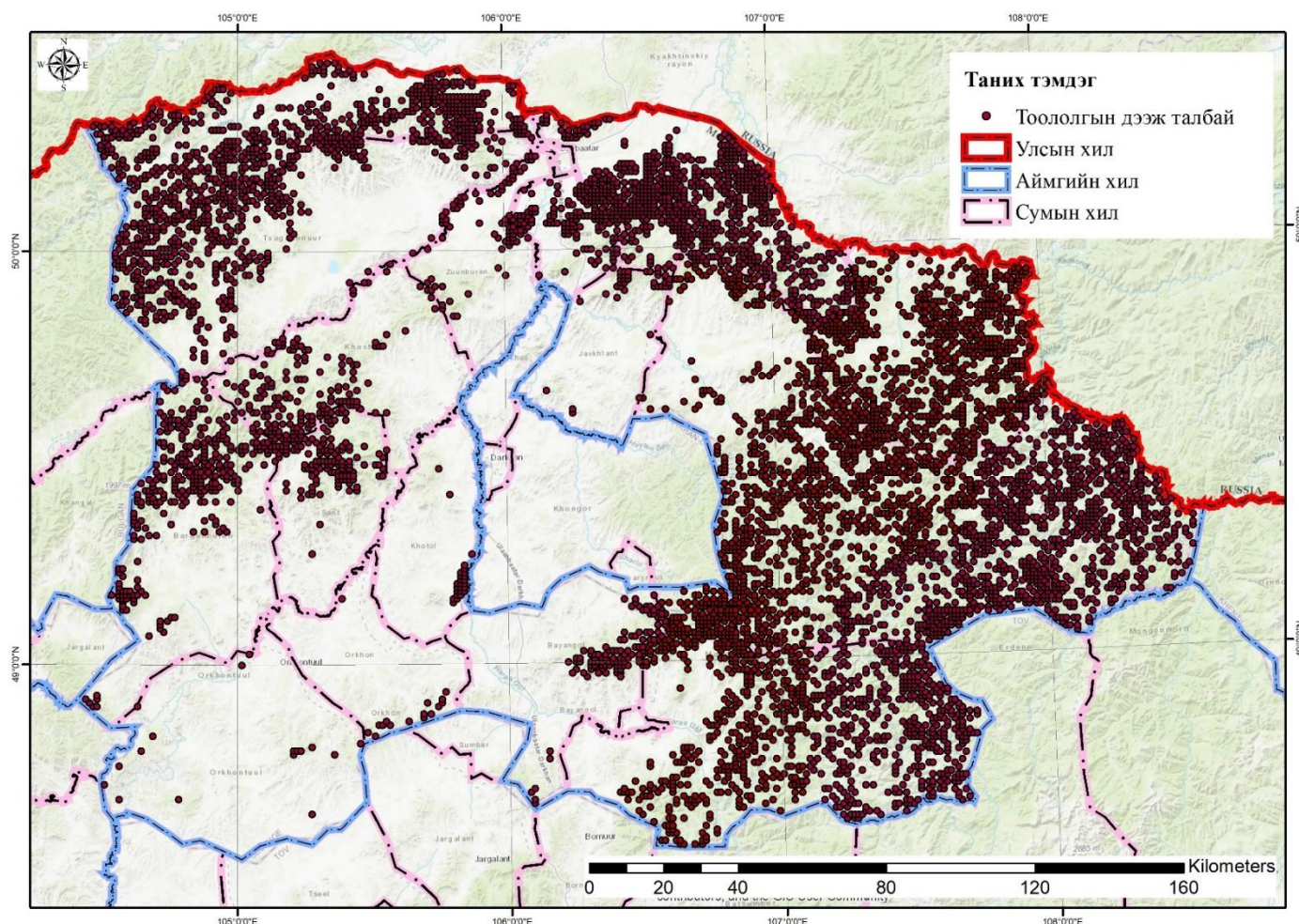
Ой зохион байгуулалтын ажил гүйцэтгэхийн өмнө I зөвлөгөөнийг гүйцэтгэгч болон захиалагч тал, Сэлэнгэ аймгийн Байгаль орчин, аялал жуулчлалын газар, ой бүхий сумдын байгаль хамгаалагч, ойн ангийн мэргэжилтэн нарыг оролцуулан Сүхбаатар хотод зохион байгуулсан.

Ой зохион байгуулалтын хээрийн хайгуул судалгааны ажлын явцад "ОйСХТ" УТҮГазраас томилогдсон төслийн менежер болон орон нутгийн байгаль хамгаалагч бусад холбогдох албан тушаалтан нар хяналт тавьж ажилласан ба хяналтын тооллого хийж зөрчлийг арилгах, заавар аргачлалыг мөрдөх талаар заавар, зөвлөмжөөр хангаж ажилласан.

Ой зохион байгуулалтын ажлын тайлан, зураглалын ажил дууссаны дараа II зөвлөгөөнийг зохион байгуулж орон нутгийн саналыг тусган нэмэлт засвар хийв.

Ой зохион байгуулалтын ажлын үр дүн, тайлан зураглалын ажлын 1 хувийг ойн мэдээллийн сангийн архивд хүлээлгэн өгөв.

Сэлэнгэ аймгийн ойн санд хээрийн хэмжилт судалгаа явуулсан дээж талбайн байршлыг 6-р зургаар харуулав.

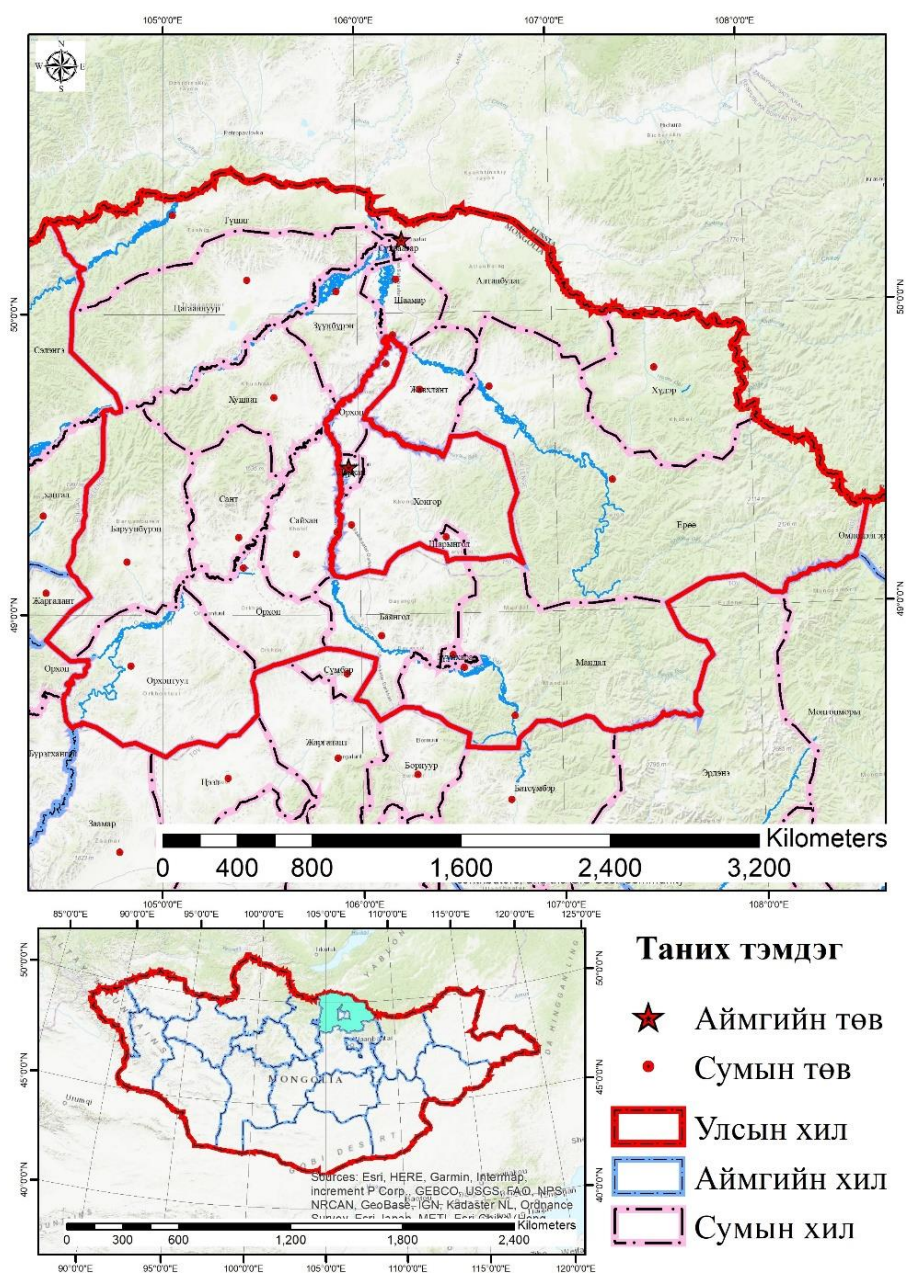

Зураг-6. Сэлэнгэ аймгийн ойн санд хэмжилт, тооллого хийсэн цэгүүдийн байршлыг харуулсан тойм зураг.

НЭГДҮГЭЭР БҮЛЭГ СЭЛЭНГЭ АЙМГИЙН БАЙГАЛЬ, НИЙГЭМ ЭДИЙН ЗАСГИЙН ТӨЛӨВ БАЙДАЛ

1.1. Газар зүйн байрлал

Сэлэнгэ аймаг нь Монгол орны хойд хэсэгт, баруун талаараа Булган, Орхон аймаг, өмнөд хэсгээрээ Төв, зүүн талаараа Хэнтий аймаг, хойд, зүүн хойд талаараа Оросын Холбооны Улстай хиллэдэг. Аймгийн нийт нутаг дэвсгэр 4115.3 мянган га, 17 сум, 49 баг хороотой нийт 109.3 мянган хүн (Статистикийн эмхэтгэл-2019) амьдарч байна. Сэлэнгэ аймаг 1931 онд “Тариалангийн аймаг” гэсэн нэртэй байгуулагдаж төв нь Алтанбулаг байсан ба 1934 онд Сэлэнгэ аймаг гэж нэрлэгдэх болсон. Сэлэнгэ аймаг Монгол Улсын нийт газар нутгийн 2.7 хувийг эзэлдэг боловч улсын ойн нөөцийн 12.1 хувь, урсгал усны 55 шахам хувийг эзэлдэг. Сэлэнгэ аймаг ойт хээрийн агро-уур амьсгалын мужид багтах бөгөөд эдийн засгийн төв бүсэд хамаарагддаг.

Зураг-7. Сэлэнгэ аймгийн газарзүйн байршил

1.2. Уур амьсгал

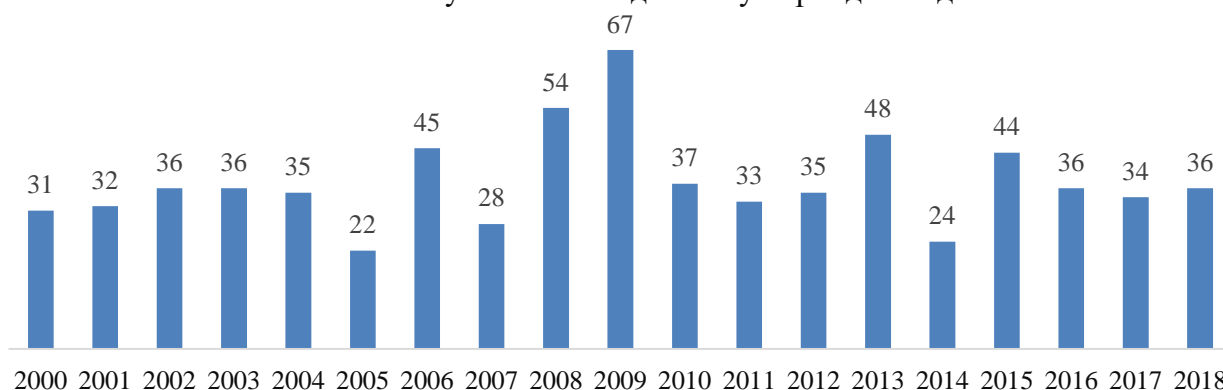
Тус аймаг нь Монгол орны тариалангийн гол бүс нутаг юм. 7 дугаар сарын дундаж агаарын температур нь $+17+200^{\circ}\text{C}$, хоногийн дундаж агаарын температур $+100^{\circ}\text{C}$ -ийн заагийг хавар 5 дугаар сарын сүүлч, намар 9 дүгээр сарын дунд үед тус тус дайрч, энэ үеийн үргэлжлэх хугацаа нь 111-120 хоног, уулархаг хэсэгтээ 105-110 хоног байдаг. Энэ хугацаанд $1750-22500^{\circ}\text{C}$ -ийн нийлбэр дулаан хуримтлагддаг. Хаврын цочир хүйтрэл олон жилийн дунджаар 5 дугаар сарын 25-аас 6 дугаар сарын эхээр шувтарч, намрын анхны цочир хүйтрэл 8 дугаар сарын сүүлч, 9 дүгээр сарын эхээр тохиолддог. Жилд унах хур тунадасны хэмжээ дунджаар 280 мм, 1960-1990 онуудад дунджаар 277 мм, 1990-2005 онд 274 мм хур тунадас оржээ. Сүүлийн 5 жилд аадар болон хур тунадастай өдрийн тоо 8-р нэмэгдсэн. Ургамлын ургалтын эхний хагас нь үндсэндээ хур тунадсаар муу хангагддаг. Хавар гандуу, ургамлын ургалтын эхний ба дунд үе шатад хур тунадас орохгүй байх магадлал ихтэй. Олон жилийн ажиглалтаас ургац бууруулж болох гандуу нөхцөл 10 жилийн 2-5-д нь тохиолдож байна. Энэ бүсэд тогтвортой сайн ургац авахын тулд гантай тэмцэх, ургамлын чийг хангамжийг сайжруулахад түлхүү анхаарах шаардлагатай.

Судлаачдын гаргаснаар Монгол орны агаарын жилийн дундаж температур 1940 оноос хойш 2.07°C -аар, дэлхийн агаарын дундаж температур 1880-2012 онд 0.85°C -аар, Сэлэнгэ аймгийн агаарын жилийн дундаж температур 1960 оноос хойш $1,4^{\circ}\text{C}$ -аар тус тус дулаарсан нь манай оронд дулааралт илүү эрчимтэй явагдаж байгааг харуулж байна. Сумдаар авч хамгийн бага дулааралт Цагааннуур суманд $/0.5^{\circ}\text{C}/$, хамгийн их дулааралт Мандал суманд $/1.9^{\circ}\text{C}/$ байна.

Сэлэнгэ аймгийн агаарын бохирдлын түвшин жилээс жилд нэмэгдэж байгаа ба 2017 оны агаар бохирдуулагч эх үүсвэрийн тооллогоор 36253 болсон байна. 2016 онд Сүхбаатар суманд хийсэн агаарын нарийвчилсан шинжилгээний дүнгээр Сүхбаатар сумын агаар агаарын чанарын индексээр бага бохирдолтой байна. Агаар бохирдуулагч гол элемент нь хөдөлгөөнт эх үүсвэр, тоосонцор бөгөөд уур амьсгалын үзүүлэлтээс харахад салхины дундаж хурд ихсэж байгаа нөгөө талаас Сэлэнгэ аймгийн газар нутгийн ихэнх хэсэг нь газар тариалангийн сул шороотой талбай эзэлж байгаа мөн хүмүүсийн автомашины хэрэглээ огцом нэмэгдэж байгаатай холбоотой байна.

График-1

Сэлэнгэ аймгийн нутагт ажиглагдсан аюулт үзэгдлийн давтамж

Судалгаагаар 1980 оноос хойш 1980, 1986, 1996, 1999, 2002, 2005, 2015, 2017 онуудад аймгийн хэмжээнд гантай, 1989, 1990, 1998, 2001, 2003, 2004, 2006, 2011, 2016 онуудад зарим сумдын нутгаар гантай байсан ба өвөлжилтийн цаг агаарын нөхцөлийг засгийн газрын 2015 оны 7-р сарын 7-ны өдрийн 286 дугаар тогтоолын зудыг үнэлэх шалгуур үзүүлэлтээр авч

үзэхэд: 1979-1980, 1986-1987, 1987-1988, 1992-1993, 1995-1996, 1996-1997, 2000-2001, 2002-2003, 2008-2009, 2012-2013 оны өвөл аймгийн нийт нутгаар зудтай байсан байна.

Энэ нь Сэлэнгэ аймгийн гол үйлдвэрлэл болох хөдөө аж ахуй газар тариалангийн үйлдвэрлэлд сөргөөр нөлөөлж байна.

Уур амьсгалын өөрчлөлтөд хүргэж буй гол хүчин зүйл гэвэл

1. Ашигт малтмалын олборлолт,
2. Хорт хий ялгаруулалт
3. Техникийн өсөлт
4. Малын тооны өсөлт
5. Замбараагүй хог хаягдал зэрэг болно.

Геозкологийн хүрээлэн, байгаль орчны мэдээллийн төвийн хамтарсан 2010 оны судалгаагаар Сэлэнгэ аймгийн газар нутгийн 33.8 хувь нь сул, дунд хүчтэй цөлжилтэд орсон байна.

Ус цаг уур, орчны судалгаа мэдээллийн хүрээлэнгийн судлаачдын тооцоолсноор Сэлэнгэ аймгийн агаарын жилийн дундаж температур цаашид дулаарах 2100 онд 2.5-5.9 гр хүрч болзошгүй байгааг гаргасан. Хур тунадасны тухайд 9.5-28 хувь орчим нэмэгдэх хандлагатай байгаа боловч өвлийн хур тунадас ахиу зуны хур тунадас багасахаар байгаа нь хуурайшилт эрчимтэй явагдаж байна.

1.3. Ус зүйн нөхцөл

Монгол орны гол мөрөн Төв Азийн үлэмж өндөрлөг, хур чийглэг ихтэй уулсаас эх авч Хойд мөсөн далай, Төв Азийн гадагш урсгалгүй ай савд усаа юүлдэг. Монгол улсын 21 аймгийн нутгийг ай саваар барагцаалан хуваавал 10 аймгийн нутгаар Хойд мөсөн далайн ай савын гол мөрөн, 2 аймгийн нутгаар Номхон далайн ай сав, 9 аймгийн нутгаар Төв Азийн гадагш урсгалгүй ай савын голууд урсана. Сэлэнгэ мөрөн түүний цутгалууд нь Хойд мөсөн далайн ай сав газарт хамаарагдана. Сэлэнгэ аймаг нь усан хангамжийн хувьд сайн, Сэлэнгэ, Орхон, Туул голууд, тэдгээрийн цутгал Хараа, Ерөө голууд болон бусад олон тооны жижиг гол, горхид, Ишгэнт, Шарын цагаан, Цагаан, Гүн нуур зэрэг нууруудтай. Тус аймагт 2962 км нийлбэр урттай 180 гол, горхи, 23 нуур, 137 булаг шанд байдаг. Сэлэнгэ мөрний усны эрдэжилт нь 0.3-0.15 гр/л бөгөөд аж ахуйн хэрэгцээ, мал услах, газар тариалангийн усалгаанд тохиромжтой. Гадаргын усны нийт нөөц нь 3.2 км³ үүнээс ашиглаж болох 1.77 км³ нөөцтэйгөөс газрын доорх усны нөөц 0.97 км³ (ул хөрсний), үүнээс ашиглаж болох нөөц нь 0.39 км³. Сэлэнгэ аймгийн гадаргын усны нөөц нь Монгол орны гадаргын усны нөөцийн 57 хувийг эзэлдэг ба нэг хүнд ноогдох усны нөөц нь 45 -55.2м³ байгаа нь дэлхийн дунджаас 4-5 дахин их байна.

1.4. Хөрс

Монгол орны бүх нутгийг хамарсан хөрсний судалгааг Н.Д.Беспалов 1951 онд анх гүйцэтгэжээ. Монгол орны хөрсний 1:2500000 масштабтай зургийг Д.Доржготов, Д.Батбаяр, Г.Ундрал нар 1974 онд зохиож хэвлүүлснээс гадна Монгол орны хөрсний газар зүйн мужлалыг Д.Доржготов 1976 онд боловсруулсан нь суурь бүтээл юм. Сүүлийн үед манай оронд төдийлөн тааламжтай бус цаг уурын глобал өөрчлөлт, хуурайшилтын үр дүнд хөрсний үндсэн шинж чанар, үржил шимд ихээхэн өөрчлөлт гарч, түүний элэгдэл эвдрэл нэмэгдэх байна.

Сэлэнгэ аймагт тархсан 11 үндсэн хэв шинжийн хөрс байгаа бөгөөд тэдгээрийн нийт талбай нь 40.9 мянган хавтгай дөрвөлжин километр буюу 4095.8 мянган га талбайг эзэлж байгаа юм. Аймгийн хөрсний энэхүү талбайд хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлийн хамгийн гол нөөц болох хөрсний үржил шимт ялзмагийн нийт эзлэхүүн 11.3 тэрбум куб метр, түүнд агуулагдах ялзмагийн нийт нөөц 414.8 сая тонн байна.

Тус аймагт тархсан үндсэн хэв шинжийн хөрсний дотроос ялзмагийн үеийн дундаж зузаан ба ялзмагийн агууламжаараа хамгийн баялаг нь уулын тайгын ширэгт, уулын тайгын

цэвдэгт хөрс (30 см, 6.5%), уулын ойн бараан хөрс (26 см, 6.2%), уулын хар шороон хөрс (25 см, 6.0%), хар хүрэн хөрс (45 см, 4.5%) байна. Уулын тайгын ширэгт, уулын тайгын цэвдэгт хөрсний 86 хувь нь Ерөө, Түшиг, Мандал сумын нутагт, уулын ойн бараан хөрсний 81 хувь нь Ерөө, Мандал, Хүдэр суманд, уулын хар шороон хөрсний 74 хувь нь Мандал, Баруунбүрэн, Зүүнбүрэн, Сант, Түшиг, Баянгол сумын нутагт байна.

Харин хөрсний чанарын үзүүлэлтээр хамгийн ядмаг нь нугын хужирлаг, мараалаг хам хөрс (10 см, 0.5%), цайвар хүрэн хөрс (18 см, 1.2%) болно. Нугын хужирлаг, мараалаг хам хөрс зөвхөн Орхонтуул суманд, цайвар хүрэн хөрс Цагааннуур, Мандал, Баянгол суманд сумын нутагт байдаг байна.

Сэлэнгэ аймагт талбайн хэмжээгээрээ хамгийн их тархалттай хөрс нь уулын хар хүрэн, хүрэн хөрс (24.0%), уулын ойн бараан хөрс (20.3%), аллювийн нугын хөрс (12.2%), уулын хар шороон хөрс (11.6%) байна. Гэвч ялзмагийн нөөцөөрөө хамгийн их хувийн жин эзэлж байгаа нь уулын ойн бараан хөрс (16.6%), уулын нугат хээрийн заримдаг тагийн хөрс (12.8%), хүрэн хөрс (12.4%) байна. Өөрөөр хэлбэл эдгээр гурван хэв шинжийн хөрс аймгийн нийт ялзмагийн нөөцийн 40 гаруй хувийг эзэлж байна. Ийм хэмжээний хөрсний нөөц байгаа боловч зарим хэсэг нь газрын гадаргуу болоод бусад нөхцөл шалтгаанаар хөдөө аж ахуйд ашиглагддаггүй, мөн бусад үйлдвэрлэл, салбарын зориулалтаар ашиглагдаж байгаа юм.

1.5. Ургамлын бүрхэвч

Ургамалжилтын үндсэн хэлбэр нь уулын хээр, түүний хээржсэн хувилбарууд болно. Өндөр уулсаар нь ой зонхилох бөгөөд хус, улиангар заримдаа бага зэрэг холилдон ургасан өвслөг ургамалт шинэсэн ойтой. Орхоны голын хажуугийн цутгал намагжсан татам нь шугам торлог ихтэй. Хээржсэн нугаас гадна өлөнгө, цахилдаг бүхий марзлаг нуга, дэрс тохиолддог. Харин Сэлэнгийн саваар хэсэг, хэсэг газар элс даган навчит ойн төгөлтэй. Уулсын дээд бие болон нуруудын хавтгай хяраар байх ой нь тайгын шинжтэй бөгөөд тодорхой хэмжээний хуштай.

Уулын хээр нь уулсын өмнөд хэсэг, хөндийгөөр байх ба зүйлийн бүрдэл нь алаг цоог бөгөөд ботууль, туужууны өвс, саман ерхөг зэрэг үетнээс гадна алаг өвс нэлээд элбэг. Харин уулсын нөгөө талаар хуурай хээрийн бүлгэмдэл болох хазаар өвс хялганат, зүр өвс-хялганат, хялгана-навч уулт хээр тааралдана. Уулсын хоорондын хөндийд үетэн, үетэн-улалжит нуга, нам бургаснаас бүрдсэн шугуй бий. Өндөрлөг уулсаар дундаж өндөр уулын ширэгт-тайгын ба нугат ойн гүндээ цэвдэгтэй хөрс бүхий сахлаг шинэсэн, хус-шинэсэн, хус-нарсан ойн бэлчээртэй. 13-15 ц/га тэжээлийн нөөцтэй, 700-800 кг/га тэжээлийн нэгжтэй. Нунтаг карбонатлаг сайргархаг хар хүрэн хөрстэй алаг өвс-хялганат, зүр өвс-хялганат, алаг өвс-хиаг-хялганат нугат хээрийн бэлчээр нь 9-11 ц/га тэжээлийн нөөцтэй бөгөөд тэжээлийн нэгж нь 650-700 кг/га байдаг.

Ойн бараан ба нугат-ойн гүндээ цэвдэгтэй хөрс бүхий сахлаг өвст хус улиангар ургасан дундаж өндөрлөгтэй уулын ойн бэлчээр нь 12-15 ц/га тэжээлийн нөөц, 800- 850 кг/га тэжээлийн нөөцтэй. Нам уулсын бэлээр хар шороон, нугат хар шороон ба нунтаг карбонатлаг хар хүрэн хөрстэй боролзгоно бүхий улалж-үетэнт, сайр чулуурхаг хар шороон ба нунтаг карбонатлаг хар хүрэн хөрстэй алаг өвс-ботуульт нугат хээрийн бэлчээрт 8-10 ц/га тэжээлийн нөөцтэй, 400-500 кг/га тэжээлийн нэгжтэй. Уулсын хоорондын өргөн, нарийн хөндийгөөр хүрэн хөрстэй, алаг өвс-хялганат, харгана-хялганат, хазаар өвс-хялганат хээрийн бэлчээртэй.

1.6. Нийгэм эдийн засгийн нөхцөл, мод бэлтгэл

Аймгийн 2018 оны дотоодын нийт бүтээгдэхүүн 689.6 тэрбум төгрөг болж, 2017 оны дүнгээс 15.3 хувиар өссөн байна. Аймгийн нэг хүнд 6.3 сая төгрөгийн дотоодын нийт бүтээгдэхүүн ногдож байна. 2018 оны дотоодын нийт бүтээгдэхүүнд аж үйлдвэрийн салбар

330.7 тэрбум.төг буюу 47.9 хувь, үйлчилгээний салбар 182.0 тэрбум.төг буюу 26.4 хувь, хөдөө аж ахуйн салбар 176.9 тэрбум.төг буюу 25.7 хувийг тус тус эзэлж байна.

Аймгийн хэмжээнд 2019 оны эцэст 1 682.5 мянган мал тоологдсоноос 0.5 мянган тэмээ, 103.4 мянган адуу, 232.3 мянган үхэр, 744.7 мянган хонь, 601.6 мянган ямаа тоологдсон байна. Малын нийт тоо өмнөх оноос 142.4 мянга (9.2%) үүнээс адуу 5.8 мянга (6.0%), үхэр 15.5 мянга (7.1%), хонь 38.8 мянга (5.5%), ямаа 82.3 мянга (15.9%)-аар тус тус өсөж, тэмээ 11 толгой (2.3%)-ээр буурлаа. 614.2 мянган эх мал төллөсөн нь урьд оны мөн үеэс 10.2 мянган (1.7%) толгойгоор их ба Орхонтуул, Сүхбаатар, Жавхлант, Шаамар сумдад төллөлтийн хувь өндөр буюу 95.2-100.7 хувьтай байна. 608.6 мянган толгой төл бойжиж байгаа нь урьд оны мөн үетэй харьцуулахад 12.8 мянган (2.1%)-аар их байна. 2019 онд оны эхний нийт малын 0.44 хувьтай тэнцэх 6 725 толгой мал хорогдсон нь урьд онтой харьцуулахад 2.2 дахин буурчээ. оны жилийн эцсийн байдлаар шувуу 12 300, гахай 3 084, зөгийн бүл 5 482 тоологдсоныг 2018 оны мөн үетэй харьцуулахад шувуу 1 170 толгой (10.5%), зөгий 222 бүлээр (4.2%) тус тус өсч, гахай 784 (20.3%)-өөр буурсан байна. Мөн 453.5 мянган ширхэг өндөг, 47.9 тонн гахайн мах, 114.4 тонн зөгийн бал бэлтгэжээ. Нийт малтай өрхийн тоо 9 454 болсон нь 2018 онтой харьцуулахад 60 (0.4%) өрхөөр буурсан байна. Үүний дотор малчин өрхийн тоо 4 856 болсон нь урьд онтой харьцуулахад 6 (0.1%) өрхөөр нэмэгдсэн байна. 2019 оны мал тооллогын аймгийн дүнгээр 200 хүртэлх малтай 7 064 өрх, 201-999 хүртэлх малтай 2 290 өрх, 1 000 болон түүнээс дээш малтай 140 өрх тоологджээ.

Ойгоос бэлтгэсэн модны хэмжээ

д/д	Сум	2013		2014		2015		2016		2017		2018		2019	
		Хэрэглээ	Түлээ	Хэрэглээ	Түлээ	Хэрэглээ	Түлээ	Хэрэглээ	Түлээ	Хэрэглээ	Түлээ	Хэрэглээ	Түлээ	Хэрэглээ	Түлээ
1	Алтанбулаг	800	11000	2335	5186	829	4922	2048	1584	886	3737	2873	6763.67	1077.58	5752.29
2	Сүхбаатар	-	7000	2825	2825	-	2400	-	4518	-	5428	-	-	99.01	2023
3	Шаамар	-	657	-	700	-	1200	350	476	1000	8	-	851	1400	1056
4	Ерөө	9423	2095	21820	2120	19764	7099	13491	5743.5	10455	2298	14461	1888	20932	6446
5	Хүдэр	13641	1272	11359	3000	8646	1981	10607	3538	9870	2261	13605	6524	14290	10696
6	Зүүнбүрэн	657	-	-	-	-	168	-	120	0	1041	-	-	155	86
7	Цагааннуур	4743	-	500	-	1850	200	2080	3880	2750	2640	4882.7	1627.9	4604.15	2630.86
8	Түшиг	7770	16500	5363	470	5400	-	7439	2058	4712	1805	5142.8	5881.7	5466.08	2770.29
9	Хушаат	776.4	1558	657	1373	1296.1	1326	-	812	296.1	1881.6	234	1552	47	1119
10	Жавхлант	35	1549	-	-	-	50	-	159	-	722	-	-	-	-
11	Орхон	306	-	72	1425	10	1305	15	532	-	1114	20	963	1185	966
12	Орхонтуул	16	-	16	116	-	94	18	76	-	36	12	82	-	50
13	Баянгол	-	2360	-	2169	-	2520	-	1196	-	296	180	548	345	449
14	Мандал	13941	9376	14120	7104	11900	7357.8	8540	8278.6	5376	5108	12964.7	8454.9	13950.5	7113.5
15	Сайхан	14	-	760	1858	-	372	236	504	506	552	685.5	126	286	746
16	Сант	-	2646	200	2022	660	2864	404	2166	121	3175	245	3189	388	3500
17	Баруунбүрэн	1180	3441	619	2238	721	2507	819.9	1131	1023.6	2693	1936.8	2457	1470	4320
	Нийт дүн	53302.4	59454	60646	32606	51076.1	36365.8	46047.9	36772.1	36995.7	34795.6	57242.5	40908.2	65695.3	49723.9

Ойгоос орсон орлогын хэмжээ (сая төгрөг)

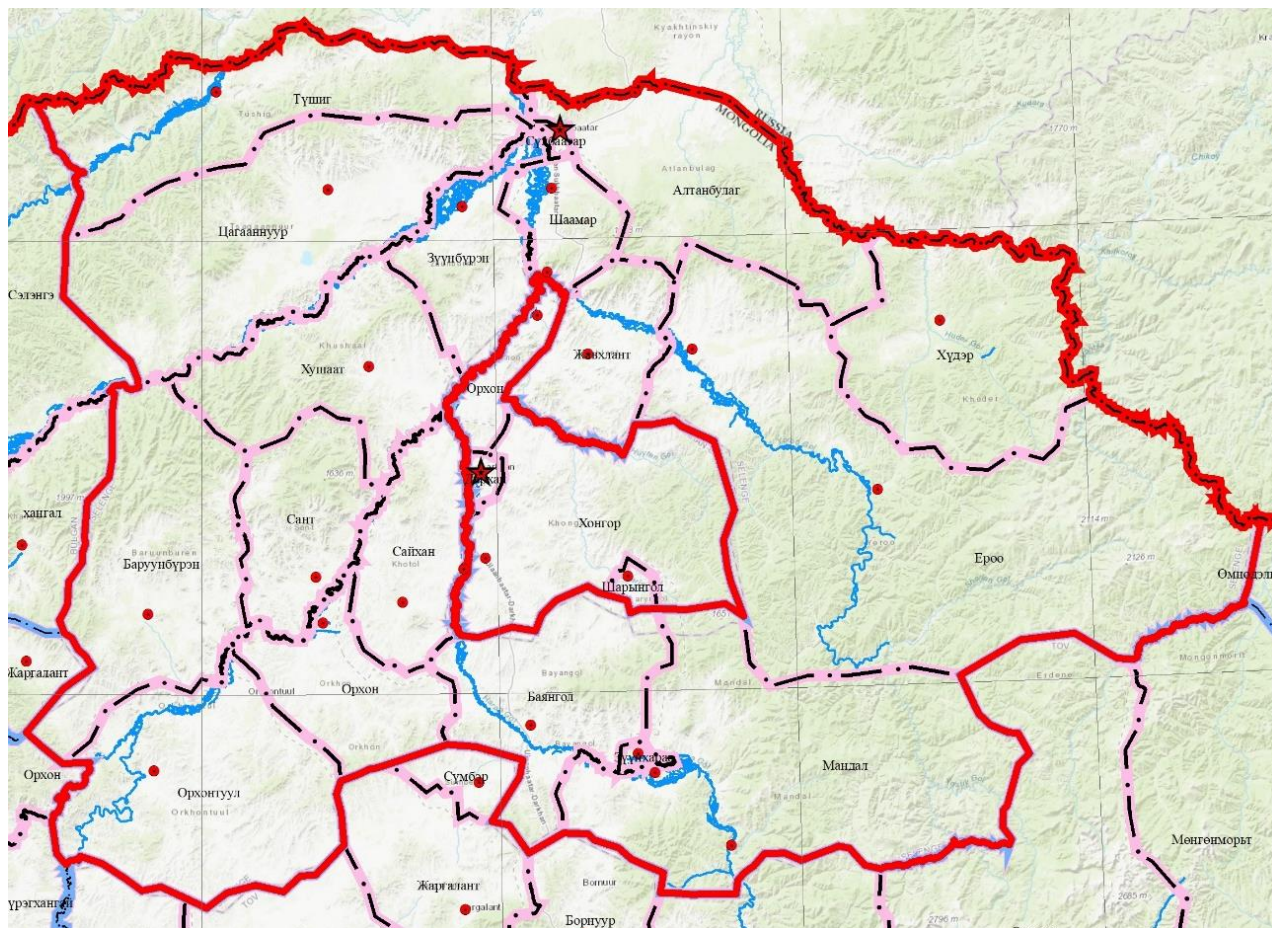
д/ д	Сум	2013		2014		2015		2016		2017		2018		2019	
		Хэрэглээ	Түлээ	Хэрэглээ	Түлээ	Хэрэглээ	Түлээ	Хэрэглээ	Түлээ	Хэрэглээ	Түлээ	Хэрэглээ	Түлээ	Хэрэглээ	Түлээ
1	Алтанбулаг	3.97	27.5	12.73	11.82	6.5	13.6	11.7	11.9	6.9	8.5	10.3	15.3	9.4	12.9
2	Сүхбаатар	-	17.5	7.06	7.06	-	5.5	-	-	-	10.8	-	-	0.5	4.6
3	Шаамар	-	0.12	-	0.80	-	1.5	-	-	6.4	-	-	-	16.7	1.5
4	Ерөө	85.05	1.28	149.71	3.28	213.6	13.7	132.5	34.5	169.4	14.9	191.1	23.6	249.9	19.7
5	Хүдэр	0.00	1.27	126.40	7.50	83.8	6.6	96.7	12.7	102.4	6.3	132.3	15.8	129.7	28.3
6	Зүүнбүрэн	2.23		1.80	0.33	0.0	0.6	0.0	0.1	-	2.5	-	-	0.7	0.1
7	Цагааннуур	15.47		3.56	2.60	10.1	4.4	12.8	8.5	20.0	4.7	43.1	5.3	49.8	7.0
8	Түшиг	41.80	13.87	32.22	1.07	57.7	1.5	72.9	2.7	34.8	4.0	52.3	3.7	37.9	8.6
9	Хушаат	2.47	2.02	2.90	1.75	11.1	1.8		1.3	2.5	2.9	1.6	1.8	0.2	2.6
10	Жавхлант	0.15	1.94	-	-	-	0.1		0.2	0.0	1.5	-	-	-	-
11	Орхон	2.79	-	0.62	3.14	0.1	3.0	0.1	1.2	0.0	2.4	0.2	2.2	11.7	2.2
12	Орхонтуул	0.16	-	0.14	0.26	-	0.2	0.1	0.2	0.0	0.1	0.1	0.2	0.0	0.1
13	Баянгол	-	5.17	0.00	5.50	-	1.3	0.0	2.9	0.0	0.7	2.5	1.5	3.8	1.1
14	Мандал	106.2	19.81	89.65	14.70	89.0	14.8	57.4	18.0	40.6	10.4	101.7	17.2	126.9	14.0
15	Сайхан	0.43	-	10.34	4.09	-	0.7	2.3	1.1	5.8	1.2	5.1	0.0	1.9	1.7
16	Сант	-	5.14	1.82	4.63	5.7	5.9	2.8	4.4	1.0	6.1	1.0	7.3	2.8	7.2
17	Баруунбүрэн	10.46	7.52	4.15	4.92	5.4	5.6	6.1	2.6	12.2	5.9	12.3	5.6	10.4	5.8
	Нийт дүн	271.2	103.1	443.1	73.5	483.0	80.7	395.4	102.3	401.9	83.1	553.5	99.5	652.3	117.5
	Жилийн орлого	374.4 сая.төг		516.6 сая.төг		563.8 сая.төг		497.7 сая.төг		485.0 сая.төг		653.0 сая.төг		769.8 сая.төг	

Сэлэнгэ аймгийн орон нутгийн төсөвт ойгоос орсон орлого 2019 онд 769.8 сая төгрөг байна.

ХОЁРДУГААР БҮЛЭГ ОЙН САН

2.1 Ойн бүс

Ойн сан нь Монгол Улсын нутаг дэвсгэр дээр ургадаг бүх төрлийн мод, заг, сөөг, таримал ойгоос бүрдэнэ. Ой бүхий газар, ойн цоорхой, мод бэлтгэсэн, ойн түймэр, хөнөөлт шавж, өвчинд нэрвэгдсэн ойн талбай, ойн захаас гадагш 100 метр хүртэлх газар, тарьц, суулгац бойжуулах мод үржүүлгийн газрын эзлэх талбай нь ойн сан бүхий газарт хамаарна. Энэ удаагийн судалгааны үр дүнгээр Сэлэнгэ аймгийн ойн сангийн талбай 1,947,972 га гэж тогтоогдов.

Зураг-8. Сэлэнгэ аймгийн ойн тархалтыг харуулсан тойм зураг

Сэлэнгэ аймгийн ойн санд 2771 дээж талбай байгуулан хэмжилт тооллого хийн ойн сангийн талбай, нөөц, таксацын дундаж үзүүлэлтүүдийг шинэчлэн тогтоов.

Ой зохион байгуулалтын ажлын хээрийн хайгуул судалгааны ажлаар хэмжилт тооллого хийсэн цэг, дээж талбайн тоо хэмжээг 5-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Ойн санд хэмжилт хийсэн цэг болон дээж талбайн тоо хэмжээ

д/д	Сумын нэр	Дээж талбай	д/д	Сумын нэр	Дээж талбай
1	Алтанбулаг	367	9	Орхонтуул	16
2	Баруунбүрэн	250	10	Сайхан	11
3	Баянгол	56	11	Сант	82
4	Ерөө	734	12	Түшиг	329
5	Жавхлант	32	13	Хушаат	149
6	Зүүнбүрэн	70	14	Цагааннуур	306
7	Мандал	233	15	Шаамар	122
8	Орхон	14		Нийт	2771

Монгол Улсын “Ойн тухай” хуулийн 5 дугаар зүйлийн 5.1-д зааснаар ойн санг хамгаалалт, ашиглалтын хэлбэр, экологи-эдийн засгийн ач холбогдлыг нь харгалзан ашиглалтын бүсийн ой, хамгаалалтын бүсийн ой гэж ангилдаг.

Хамгаалалтын бүсийн ойд цармын бүслүүрийн ой, тусгай хамгаалалттай газрын болон сургалт, судалгааны зориулалттай ой, ногоон бүс, хориотой зурвасын ой, заган ой, баян бүрдийн ой, 100 га хүртэлх хэмжээний төгөл ой, бут, сөөг, 30 хэмээс илүү налуу газрын ой хамаарна.

Хамгаалалтын бүсийн ойд зам, гүүр барих, ус, эрчим хүч, холбооны шугам татах болон түймрээс хамгаалах шороон зурвас гаргах, ойн хэвийн өсөлт, нөхөн сэргэлтийг дэмжихэд чиглэгдсэн арчилгаа, цэвэрлэгээний арга хэмжээг хэрэгжүүлэх, ойн дагалт баялгийг ашиглахаас бусад үйл ажиллагаа явуулахыг хориглоно.

Хамгаалалтын бүсийн ой нь ургах хугацаандаа гүйцэтгэдэг нийгмийн (амралт, сувилал, хот суурин газрын хүн амын эрүүл ахуйн нөхцөлийг хангах), хамгаалалтын (усны горим зохицуулах, хөрсийг элэгдэл эвдрэлээс хамгаалах) болон экологи-эдийн засгийн ач холбогдлоороо ангилагддаг.

Сэлэнгэ аймгийн ойн санг Монгол Улсын “Ойн тухай” хуулийн холбогдох заалтын дагуу ойн бүсүүдэд хуваахад дархан цаазат газар, байгалийн цогцолборт газар, байгалийн нөөц газар, дурсгалт газар, аймаг, сумын ногоон бүс, хориотой зурвасын ой, 100 га хүртэлх ой, сөөг ширэнгэ, уулын өвөр энгэр төгөл ой, 30 хэмээс дээш налуу газрын ой, улсын хилийн дагуух ой, ашиглалтын бүсийн ой гэж ангилагдаж байна.

Дархан цаазат газар

Дархан цаазат газарт байгалийн бүс, бүслүүрийн онцлог, хэв шинжийг төлөөлж чадах унаган төрхөө хадгалсан байдал, шинжлэх ухааны онцгой ач холбогдлыг нь харгалзан байгаль орчны тэнцвэрт байдлыг хангах зорилгоор хамгаалалтад авсан газар нутаг орно. Дархан цаазат газрын эрх зүйн дэглэмийг нарийвчлан тогтоохын тулд тухайн газрын байгалийн хэв шинж, төлөв байдал, хөрс, ургамал, амьтны аймгийн онцлог, хүний үйл ажиллагаанд өртөх байдал зэргийг харгалзан онгон бүс, хамгаалалтын бүс, хязгаарлалтын бүс гэсэн дотоод бүсэд хуваана. Бүс тус бүр өөр өөр дэглэмтэй.

Дархан цаазат газрын хязгаарлалтын бүс

Дархан цаазат газрын хязгаарлалтын бүсэд ойд арчилгаа, цэвэрлэгээ хийх, нутгийн оршин суугчид ахуйн хэрэгцээндээ зориулан байгалийн дагалт баялаг, эмийн болон хүнсний ургамлыг зохих журмын дагуу түүж ашиглах эрхтэй байдаг.

Хан Хэнтийн дархан цаазат газар

БНМАУ-ын Бага хурлын 1992 оны 11-р тогтоолоор Хан Хэнтийн дархан цаазат газрыг байгуулан, Засгийн газрын 31-р тогтоолоор хил заагийг тогтоосон. УИХ-ын 2012 оны 05 дугаар сарын 23-ны өдрийн 57-р тогтоолоор Хан Хэнтийн дархан цаазат газрын баруун хэсгийг Сэлэнгэ аймгийн Мандал сум, Ерөө сум, Хүдэр сумын нутагт хамаарах 456841 га талбайгаар өргөтгөн, дархан цаазат газрын хилийн цэсийг шинэчлэн тогтоосон.

Сэлэнгэ аймгийн Мандал сумын 181823 га, Ерөө сумын 355113 га, Хүдэр сумын 15297 га, нийт 552233 га талбай буюу 28.3 хувь нь дархан цаазат газар нутагт хамаарч байна.

Байгалийн цогцолборт газар

Байгалийн унаган төрхөө харьцангуй хадгалсан, түүх соёл, шинжлэх ухааны болон танин мэдэхүй, экологийн хүмүүжилд ач холбогдол бүхий улсын тусгай хамгаалалтад авсан газар нутгийг байгалийн цогцолборт газар гэнэ. Байгалийн цогцолборт газрыг байгалийн хэв шинж, ургамал, амьтны аймгийн байршил, түүх, соёлын дурсгалыг нь хадгалах шаардлага, аялал, жуулчлал хөгжүүлэх нөхцөл зэргийг харгалзан онцгой бүс, аялал жуулчлалын бүс, хязгаарлалын бүс гэсэн дотоод бүсчлэлд хуваадаг.

“Тужийн нарс” байгалийн цогцолборт газар

Тужийн нарсыг экосистемийнх нь хувьд иж бүрэн цогцолбороор нь нөхөн сэргээх зорилгоор 2002 онд УИХ-ын 39 дүгээр тогтоолоор улсын хамгаалалтад авсан. Тужийн нарс байгалийн цогцолбор газрын нутаг нь Орхон Сэлэнгийн бэлчир орчмын бэсрэг нам уулс, гүвээ толгод бүхий хээр нутаг юм. Уул толгод, ухаа гүвээнүүдийн хажуу нь налуу, хоорондох ам хөндийнүүд нь өргөн. Алтанбулаг сумын ойн сангийн 43893 га, Шаамар сумын 16932 га талбай, нийт 60825 га талбай буюу аймгийн ойн сангийн 3.1 хувь нь Тужийн нарсны байгалийн цогцолборт газарт хамаарч байна.

Ногоон бүс

Байгаль орчны тэнцэл, хүн амын эрүүл ахуйн нөхцөлийг хангах зорилгоор хот тосгон суурин газрын эргэн тойрны ойд ногоон бүс тогтоодог. Сэлэнгэ аймгийн ойн сангийн 7.7 хувь буюу 151044 га талбай ногоон бүсийн ойд хамаарч байна.

Хориотой зурвасын ой

Ой нь ургаж байгаа хугацаандаа олон чухал үүрэг гүйцэтгэдгийн нэг нь гадаргын болон газар доорх усны горимыг зохицуулах, усны чанарыг дээшлүүлэх, ус хамгаалалтын үүрэг юм. Хориотой зурвасын ойд нуур, рашаан, булаг, шандын ундаргын эргэн тойрон болон голын эргээс хоёр тийш 1000 метрийн доторх ой хамаарна. Сэлэнгэ аймгийн ойн сангийн 11.7 хувь буюу 227467 га талбай хориотой зурвасын ойд хамаарч байна.

100 га хүртэлх хэмжээний төгөл ой

100 га хүртэлх хэмжээний төгөл ой гэдэг нь эх ойгоосоо тусгаарлагдмал бага хэмжээтэй төгөл хэлбэрээр тархсан жижиг зураа, ширэнгэ, уулын өвөр энгэрийн төгөл ой хамаарах ба цаашид тэлж урган ойн сангийн талбай нэмэгдэхэд ихээхэн ач холбогдолтойн дээр талбайгаар нь хавтгайруулан огтолбол шууд хээржих хандлагатай ойг хэлнэ. Сэлэнгэ аймгийн ойн сангийн 1.5 хувь буюу 29143 га талбай 100 га хүртэлх хэмжээний төгөл ойд хамаарч байна.

30 хэмээс дээш налуу газрын ой

Энэ аж ахуйн төрлийн ой нь ихэвчлэн ус хагалбарын шугам дагуу байрлах учраас хөрсийг салхи, усны элэгдэл эвдрэлээс хамгаалах, гол үүрэг ач холбогдолтой бөгөөд ургах орчных нь тохиромжтой нөхцөлийг алдагдуулахгүй байх, ойн хэвийн өсөлт, өөрөө аясаараа

сэргэн ургах нөхцөлийг хангах үүднээс хамгаалалтын бүсэд оруулдаг. Сэлэнгэ аймгийн ойн сангийн 0.8 хувь буюу 15013 га талбай 30 хэмээс дээш налуу газрын ойд хамаарч байна.

Улсын хилийн дагуух ой

“Монгол Улсын хилийн тухай” хуулийн 3 дугаар бүлгийн 27 дугаар зүйлийн 1-д “Улсын хилийн бүсэд хилийн дэглэмийг сахиулах, Улсын хил хамгаалалт, шалган нэвтрүүлэх албаны зориулалттай хилийн инженер, техникийн байгууламж барих зорилгоор Улсын хилийн шугамаас дотогш 15 км-ээс илүүгүй Улсын хил хамгаалах байгууллагаас тогтоосон нутаг дэвсгэрийг Улсын хилийн зурвас гэнэ” гэж заасан байдаг.

Сэлэнгэ аймгийн ойн сангийн 44405 га талбай буюу 2.3 хувь нь Улсын хилийн дагуух ойд орж байна.

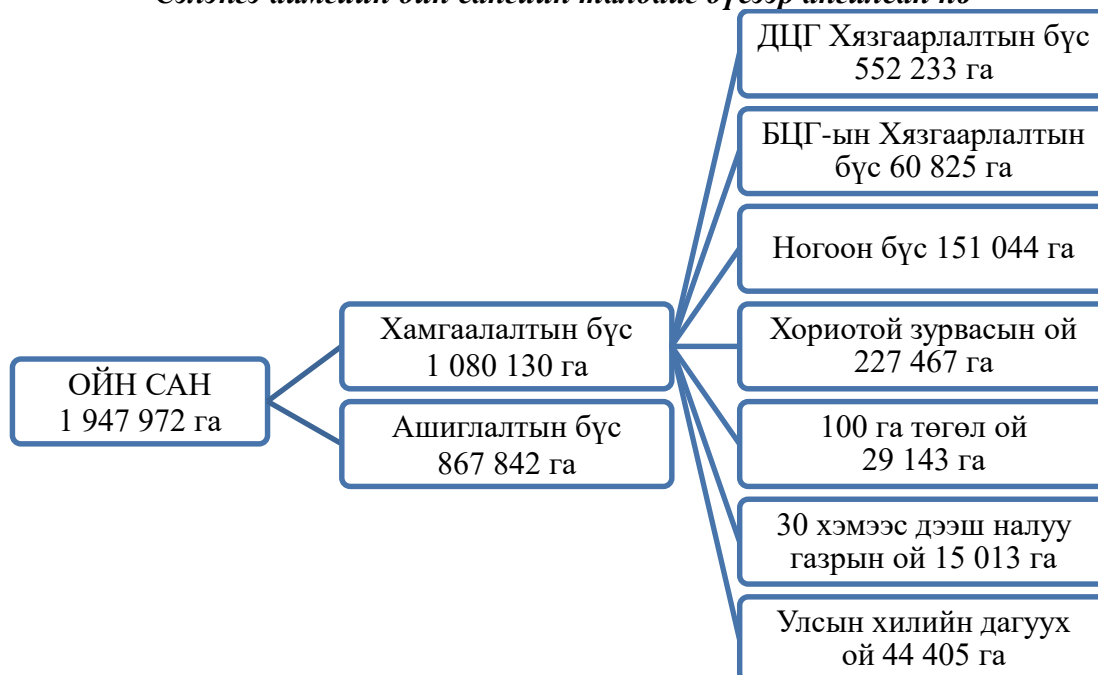
Ашиглалтын бүс

Ашиглалтын бүсийн ойд хамгаалалтын бүсэд хамрагдаагүй үлдсэн бүх ойг хамааруулна. Ашиглалтын бүсийн ойгоос иргэн, нөхөрлөл, аж ахуйн нэгж, байгууллага, мод ойн дагалт нөөцийг ойн санг хамгаалах, зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх асуудлыг шинжлэх ухааны үндэслэлтэйгээр тусгасан менежментийн төлөвлөгөөний дагуу ашиглах эрхтэй. Сэлэнгэ аймгийн ойн сангийн 44.5 хувь буюу 867842 га талбай ашиглалтын бүсийн ойд хамаарч байна. Сэлэнгэ аймгийн ой бүхий 16 сумаас 9 сумын ойн санд ашиглалтын бүс тогтоогдсон байна.

Сэлэнгэ аймгийн ойн сангийн талбайг бүсээр ангилж 1-р бүдүүвчээр үзүүлэв.

Бүдүүвч-1

Сэлэнгэ аймгийн ойн сангийн талбайг бүсээр ангилсан нь

Сэлэнгэ аймгийн ойн сангийн талбайг бүсээр ангилсан байдлыг доорх хүснэгтээр үзүүлэв.

Ойн сангийн талбайг бүсээр ангилсан байдал

Ойн бүс	Аж ахуйн төрөл	Талбай	Хувь
Хамгаалалтын бүс	Дархан цаазат газрын хязгаарлалтын бүс	552233	28.35
	Байгалийн цогцолборт газрын хязгаарлалтын бүс	60825	3.12
	Ногоон бүс	151561	7.75
	Хориотой зурвасын ой	9082	11.68
	100 га хүртэлх ой, сөөг ширэнгэ уулын энгэр төгөл ой	29143	1.50
	30 хэмээс дээш налуу газрын ой	15013	0.77
	Улсын хилийн дагуух ой	44405	2.28
Ашиглалтын бүс		867842	44.55
Ойн сангийн нийт талбай		1947972	100.0

2.2. Ойн сангийн үзүүлэлт**2.2.1.Талбай.**

Ойн санг ойн талбай, ойн бус талбай гэсэн үндсэн 2 хэсэгт ангилах ба ойн талбай нь дотроо ойгоор бүрхэгдсэн, ойгоор бүрхэгдээгүй талбай гэж 2 хуваагддаг.

Ойгоор бүрхэгдсэн талбайд тухайн судалгааны үед ойтой байгаа болон улсын ойн санд шилжүүлсэн таримал ой, бут сөөгөөр битүү хучигдсан талбай орох ба ойгоор бүрхэгдээгүй ойн талбайд одоогоор ой байхгүй боловч цаашид ой ургах нөхцөл бололцоотой газрууд (байгалийн аясаар ойжиж байгаа газар, тармаг модод, ойжуулсан талбай), урьд өмнө ойтой байсан талбай (шатсан ой, мод бэлтгэсэн талбай, ойн хөнөөлт шавж, өвчинд нэрвэгдсэн талбай г.м.) тус тус хамрагддаг.

Ойн бус талбайд ойн сан доторх (цагаан энгэр, таг царам, хадлан, бэлчээр, гол, нуур, намаг, элс, мод үржүүлгийн талбай) зэрэг газрууд ордог.

Сэлэнгэ аймаг ойн сан бүхий 16 сумтай бөгөөд сум тус бүрийн ойн сангийн талбай, байгалийн ойн нөөцийн хэмжээ, тэдгээрийн эзлэх хувь хэмжээг 7-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Ойн сангийн талбай, байгалийн ойн нөөц сум тус бүрээр

д/д	Сумын	Талбай (га)	Талбайд эзлэх хувь	Нөөц (шоо.метр)	Нөөцөд эзлэх хувь
1	Алтанбулаг	143 384	7.34	78 36 290	4.86
2	Жавхлант	12 330	0.63	496 970	0.31
3	Шаамар	29 860	1.53	1 194 110	0.74
4	Ерөө	677 531	34.89	62 915 560	39.02
5	Мандал	361 926	18.58	21 702 210	13.46
6	Зүүнбүрэн	15 592	0.80	687 080	0.43
7	Түшиг	149 585	7.66	16233490	10.07
8	Цагааннуур	118 911	6.09	11757790	7.29
9	Баруунбүрэн	96 533	4.94	10 085 310	6.25
10	Баянгол	26 767	1.37	1 499 690	0.93
11	Орхон	6 453	0.33	287 190	0.18
12	Орхонтуул	7 088	0.36	257 120	0.16

13	Сайхан	5 850	0.30%	238 420	0.15%
14	Сант	30 405	1.56%	3 245 370	2.01%
15	Хүдэр	205 561	10.53%	18449510	11.44%
16	Хушаат	60 196	3.08%	4363510	2.71%
	Нийт	1 947 972	100%	161 005 470	100%

Ойн сангийн талбайг газрын төрлөөр ангилан аж ахуйн бүс тус бүрээр нэгтгэн 8-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Ойн санг газрын төрлөөр ангилсан нь (га)

д/д	Сум	Ойгоор бүрхэгдсэн талбай			Дүн	Ойгоор бүрхэгдээгүй талбай							Дүн	Ойн талбайн дүн	Ойн бус талбайн дүн	Бүх талбай
		Байгалийн ой	Сөөг, торлог	Таримал ой		Тармаг мод	Шагсан талбай	Мод бэлтгэсэн талбай	Ойжих талбай	Ойжуулсан талбай	ХШӨН талбай	СЦУ талбай				
Хамгаалалтын бүсийн ой - Дархан цаазат газрын хязгаарлалтын бүс																
1	Ерөө	262824	21176	-	284000	6201	52240	1112	12	-	-	-	59565	343565	11548	355113
2	Мандал	84817	8366	-	93183	15572	65179	2950	141	-	-	-	83842	177025	4798	181823
3	Хүдэр	12706	195	-	12901	409	1796	-	-	-	-	-	2205	15106	191	15297
	Дүн	360347	29737	-	390084	22182	119215	4062	153	-	-	-	145612	535696	16537	552233
Хамгаалалтын бүсийн ой - Байгалийн цогцолборт газрын хязгаарлалтын бүс																
1	Алтанбулаг	23759	-	2751	26510	2935	1148	60	3516	9257	-	-	16916	43426	467	43893
2	Шаамар	10801	-	2160	12961	1384	263	346	277	1430	-	-	3700	16661	271	16932
	Дүн	34560	-	4911	39471	4319	1411	406	3793	10687	-	-	20616	60087	738	60825
Хамгаалалтын бүсийн ой - Ногоон бүс																
1	Алтанбулаг	2197	-	-	2197	188	-	-	332	121	-	-	641	2838	-	2838
2	Баруунбүрэн	2567	-	-	2567	194	920	206	256	-	53	-	1629	4196	76	4272
3	Баянгол	2362	-	-	2362	220	7	37	231	-	-	-	495	2857	28	2885
4	Ерөө	18177	50	48	18275	2021	4267	756	1589	55	-	-	8688	26963	767	27730
5	Жавхлант	2159	171	-	2330	1384	-	-	3	-	-	-	1387	3717	0	3717
6	Зүүнбүрэн	8483	-	-	8483	1260	338	140	127	26	-	-	1891	10374	218	10592
7	Мандал	18476	32	92	18600	2824	1403	1576	687	15	-	-	6505	25105	1379	26484
8	Орхонтуул	953	-	-	953	65	-	-	-	-	-	-	65	1018	-	1018
9	Сант	7618	-	-	7618	552	196	171	317	-	-	-	1236	8854	171	9025
10	Түшиг	14471	216	-	14687	427	26	282	128	-	-	7	870	15557	760	16317
11	Хүдэр	13833	-	-	13833	2114	126	43	252	145	-	-	2680	16513	9	16522
12	Цагааннуур	12671	43	-	12714	383	1040	173	191	-	-	-	1787	14501	395	14896
13	Шаамар	3086	-	1818	4904	1036	-	329	133	924	-	-	2422	7326	-	7326
14	Хушаат	6814	-	-	6814	178	81	-	-	-	-	-	259	7073	349	7422
	Дүн	113867	512	1958	116337	12846	8404	3713	4246	1286	53	7	30555	146892	4152	151044
Хамгаалалтын бүсийн ой - Хориотой зурвасын ой																

1	Баруунбүрэн	2774	-	-	2774	137			26	-	-	-	163	2937	189	3126
2	Баянгол	17808	153	7	17968	891	391	200	992	-	-	-	2474	20442	376	20818
3	Ерөө	29100	209	-	29309	2859	8403	987	359	122	-	-	12730	42039	2815	44854
4	Жавхлант	7208	-	32	7240	891	152	22	245	-	-	-	1310	8550	63	8613
5	Зүүнбүрэн	3964	-	-	3964	557	14			-	-	-	571	4535	465	5000
6	Мандал	63897	1096	146	65139	5994	4499	7110	1843	95	-	-	19541	84680	3176	87856
7	Орхон	1467	-	-	1467	353	-	-	-	-	-	-	353	1820	-	1820
8	Орхонтуул	1947	-	-	1947	932	-	-	-	-	-	-	932	2879	13	2892
9	Сайхан	2647	-	-	2647	1466	-	-	-	-	-	-	1560	4207	-	4207
10	Түшиг	11384	213	-	11597	626	35	200	63	-	-	-	924	12521	792	13313
11	Хүдэр	12915	83	-	12998	882	4311	-	49	-	-	-	5242	18240	594	18834
12	Цагааннуур	6366		-	6366	106	1	-	124	-	-	-	231	6597	-	6597
13	Хушаат	7622	15	-	7637	1104	125	47	25	-	-	-	1301	8938	599	9537
	Дүн	169099	1769	185	171053	16798	17931	8566	3820	217	-	-	47332	218385	9082	227467
Хамгаалалтын бүсийн ой - 100 га хүртэлх төгөл ой																
1	Алтанбулаг	568	-	-	568	-	-	-	-	24	-	-	24	592	-	592
2	Баруунбүрэн	1535	-	-	1535	39	349	5	68	-	-	-	461	1996	35	2031
3	Баянгол	2952	-	-	2952	28	-	-	79	-	-	-	107	3059	5	3064
4	Орхон	4261	-	-	4261	188	-	-	4	-	-	-	192	4453	180	4633
5	Орхонтуул	3003	-	-	3003	73	-	-	63	-	-	-	136	3139	39	3178
6	Сайхан	1479	-	-	1479	142	-	-	22	-	-	-	164	1643	-	1643
7	Сант	1442	-	-	1442	43	78	-	-	-	-	-	121	1563	4	1567
8	Хүдэр	4329	-	-	4329	550	-	-	80	-	-	-	630	4959	26	4985
9	Хушаат	7036	14	-	7050	97	6	33	33	-	-	-	169	7219	231	7450
	Дүн	26605	14	-	26619	1160	433	38	349	24	-	-	2004	28623	520	29143
Хамгаалалтын бүсийн ой - 30 хэмээс дээш налуу газрын ой																
1	Хүдэр	6211	-	-	6211	475	2681	27	-	-	-	-	3183	9394	17	9411
2	Шаамар	4041	-	-	4041	1253	6	60	180	-	-	-	1499	5540	62	5602
	Дүн	10252	-	-	10252	1728	2687	87	180	-	-	-	4682	14934	79	15013
Хамгаалалтын бүсийн ой - Улсын хилийн дагуух ой																
1	Алтанбулаг	10526	-	114	10640	4085	-	55	844	1893	-	-	6877	17517	196	17713
2	Хүдэр	22585	56	-	22641	2850	566	-	410	-	-	-	3826	26467	225	26692
	Дүн	33111	56	114	33281	6935	566	55	1254	1893	-	-	10703	43984	421	44405
Ашиглалтын бүсийн ой																
1	Алтанбулаг	53888	19	22	53929	6564	5888	1650	2684	5432	-	-	22218	76147	2201	78348
2	Баруунбүрэн	70028	81	-	70109	1622	8526	1138	185		220	-	11691	81800	5304	87104

3	Ерөө	189492	4454	-	193946	9427	29360	4314	1187	142	-	-	44430	238376	11458	249834
4	Мандал	42900	1759	-	44659	3994	8521	3427	1200	-	-	-	17142	61801	3962	65763
5	Сант	17883		-	17883	682	335		9	1	58	-	1085	18968	845	19813
6	Түшиг	101226	1793	-	103019	3166	3542	2592	554	56	-	-	9910	112929	7026	119955
7	Хүдэр	84319	1000	-	85319	12668	12943	765	654	485	-	-	27515	112834	986	113820
8	Цагааннуур	81385	680	-	82065	3421	6190	811	274	53	-	450	11199	93264	4154	97418
9	Хушаат	30357	-	-	30357	1194	308	93	143	25	-	-	1763	32120	3667	35787
	Дүн	671478	9786	22	681286	42738	75613	14790	6890	6194	278	450	146953	828239	39603	867842
Аймгийн нэгдсэн дүн																
1	Алтанбулаг	90938	19	2887	93844	13772	7036	1765	7376	16727	-	-	46676	140520	2864	143384
2	Баруунбүрэн	76904	81	-	76985	1992	9795	1349	535	-	273	-	13944	90929	5604	96533
3	Баянгол	23122	153	7	23282	1139	398	237	1302	-	-	-	3076	26358	409	26767
4	Ерөө	499593	25889	48	525530	20508	94270	7169	3147	319	-	-	125413	650943	26588	677531
5	Жавхлант	9367	171	32	9570	2275	152	22	248	0	-	-	2697	12267	63	12330
6	Зүүнбүрэн	12447	-	-	12447	1817	352	140	127	26	-	-	2462	14909	683	15592
7	Мандал	210090	11253	238	221581	28384	79602	15063	3871	110	-	-	127030	348611	13315	361926
8	Орхон	5728	-	-	5728	541	-	-	4	-	-	-	545	6273	180	6453
9	Орхонтуул	5903	-	-	5903	1070	-	-	63	-	-	-	1133	7036	52	7088
10	Сайхан	4126	-	-	4126	1608	-	-	116	-	-	-	1724	5850	-	5850
11	Сант	26943	-	-	26943	1277	609	171	326	1	58	-	2442	29385	1020	30405
12	Түшиг	127081	2222	-	129303	4219	3603	3074	745	56	-	7	11704	141007	8578	149585
13	Хүдэр	156898	1334	-	158232	19948	22423	835	1445	630	-	-	45281	203513	2048	205561
14	Цагааннуур	100422	723	-	101145	3910	7231	984	589	53	-	450	13217	114362	4549	118911
15	Шаамар	17928	-	3978	21906	3673	269	735	590	2354	-	-	7621	29527	333	29860
16	Хушаат	51829	29	-	51858	2573	520	173	201	25	-	-	3492	55350	4846	60196
	Нийт дүн	1419319	41874	7190	1468383	108706	226260	31717	20685	20301	331	457	408457	1876840	71132	1947972

Сэлэнгэ аймгийн ойн сангийн нийт талбай 1947972 га байна. Үүнээс 1876840 га буюу 96.3 хувийг ойн талбай, 71384 га буюу 3.7 хувийг ойн бус талбай эзэлж байна.

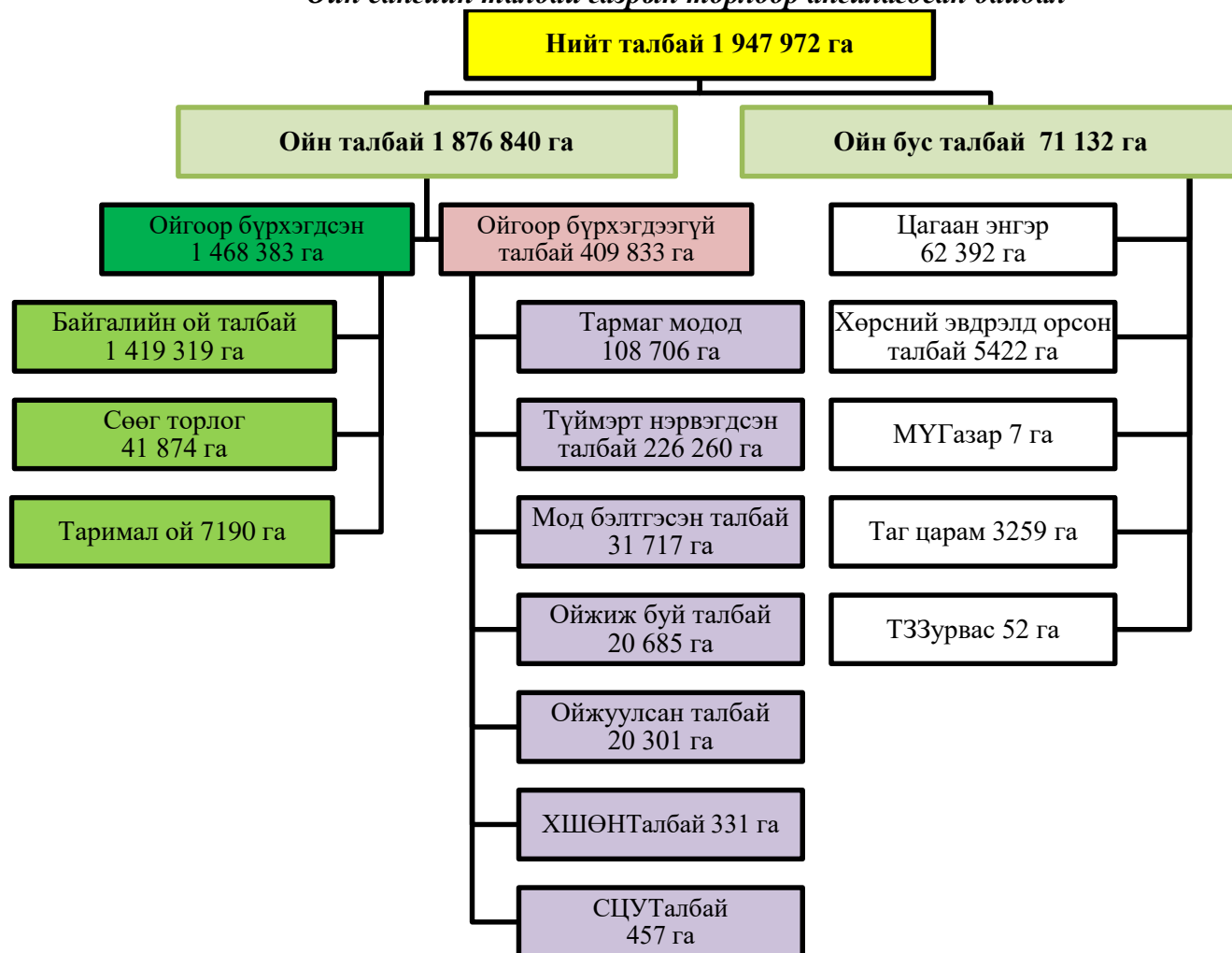
Ойн талбайн 1468383 га талбай буюу 78.2 хувийг ойгоор бүрхэгдсэн талбай, 408457 га буюу 21.8 хувийг ойгоор бүрхэгдээгүй талбай эзэлж байна.

Ойгоор бүрхэгдсэн талбайн 96.7 хувь буюу 1419319 га талбайг байгалийн ой, 2.9 хувь буюу 41874 га талбайг сөөг, торлог, 0.5 хувь буюу 7190 га талбайг таримал ой тус тус эзэлж байна.

Ойгоор бүрхэгдээгүй талбайн 108706 га буюу 26.6 хувийг тармаг мод, 226260 га буюу 55.4 хувийг шатсан талбай, 31717 га буюу 7.8 хувийг мод бэлтгэсэн талбай, 20685 га буюу 5.1 хувийг ойжих талбай, 20301 га буюу 5.0 хувийг ойжуулсан талбай, 331 га буюу 0.1 хувийг хөнөөлт шавж, өвчинд нэрвэгдсэн талбай, 457 га буюу 0.1 хувийг салхи, цасанд унасан талбай тус тус эзэлж байна. Ойн санг газрын төрлөөр ангилж бүдүүвч 2-оор үзүүлэв.

Бүдүүвч-2

Ойн сангийн талбай газрын төрлөөр ангилагдсан байдал

Ойгоор бүрхэгдсэн талбайг /1.468.383 га/ аймгийн нийт нутаг дэвсгэрийн талбайд /4.115.263 га/ харьцуулахад ойрхог чанар 35.7 хувь байна. Тухайн нутаг дэвсгэрийн 30-50 хувь ой модоор хучигдсан байвал экологийн тааламжтай орчин үүсдэг гэсэн дэлхий нийтийн жишиг байдаг.

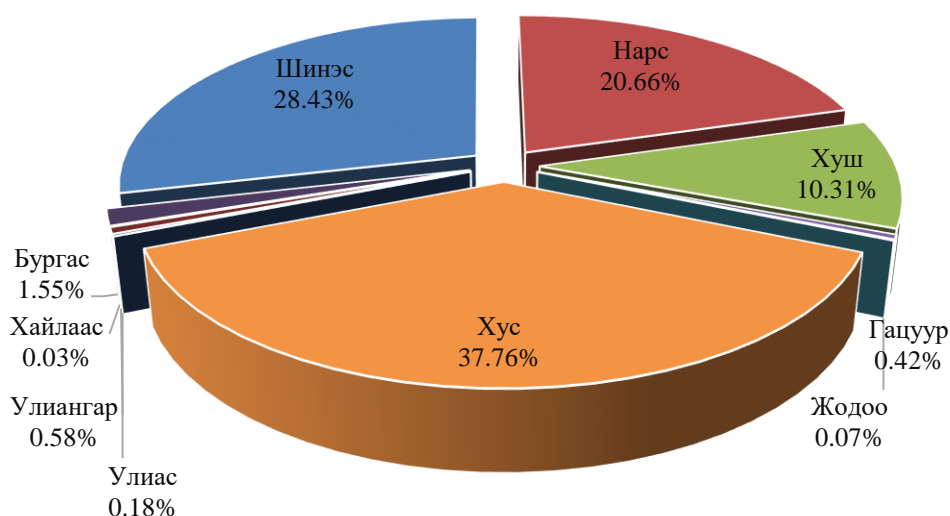
Сэлэнгэ аймгийн ой гарал үүслийн хувьд өөрөө аясаараа сэргэн ургасан байгалийн ой бөгөөд ойн хэлбэр нь ихэвчлэн энгийн ой байх ба заримдаа хөгшин моддын доогуур залуу модод ташинга үүсгэж ургаснаас нийлмэл ой үүссэн байна. Ойн бүрэлдэхүүнд шинэсэн ой зонхилох бөгөөд голын дагуу бургас тархан ургасан байна. Байгалийн ойд моддын төрлийн эзлэх хувийг авч үзвэл:

- Шинэс (*Larix sibirica* L) - 403567 га
- Нарс (*Pinus silvestris*) - 293297 га
- Хуш (*Pinus sibirica*) - 146269 га
- Гацуур (*Picea obovata*) - 5948 га
- Жодоо (*Abies sibirica*) – 1045 га
- Хус (*Betula platyphylla* Sukacz) - 535886 га
- Улиас (*Populus Laurifolia*) - 2605 га
- Улиангар (*Populus tremula*) - 8200 га
- Хайлаас (*Ulmus pumila*) - 484 га
- Бургас (*Sallix* sp) - 22018 га талбайд тархан ургаж байна.

Ойн сангийн талбайг хэсэглэл тус бүрээр гаргаж төсөлд хавсаргав. Хэсэглэлүүдийн доторх ялгарлын талбай, нөөц болон таксацын бусад үзүүлэлтүүдийг тухайн сумын “Таксацын бичлэг”-ээс, модны төрөл, тархалтыг “Ойн тархалтын зураг”-аас үзэх боломжтой. Байгалийн ойд модны төрөл тус бүрийн эзлэх хувь хэмжээг 2-р графикаар харуулав.

График-2

Байгалийн ойд модны төрөл тус бүрийн эзлэх хувь

Сэлэнгэ аймгийн ойн санд хусан ой хамгийн их буюу 37.8 хувийг эзэлж байгаа бол шинэс 28.4 хувь, нарс 20.7 хувь, хуш 10.3 хувь, гацуур 0.4 хувь, жодоо 0.07 хувь, улиас 0.2 хувь, улиангар 0.6 хувь, хайлаас 0.03 хувь, бургас 1.6 хувийг тус тус эзэлж байна.

Сэлэнгэ аймгийн ойн санд зонхилон тархсан моддын товч тодорхойлолтыг оруулав.

Сибирь шинэс (*Larix sibirica* Ledb)

Шинэс мод нь нүцгэн үрт ургамлын хүрээний нарсны овогт багтана. 25-35 метр хүртэл өндөр ургадаг аж ахуйн үнэт мод юм. Тус аймгийн ойд тархан ургасан өндрийн бүх бүслүүрт тохиолдоно. Шинэс (-50) хэмээс дээш хүйтнийг тэсвэрлэдэг. Шилмүүс нь нэг настай, цайвар ногоон өнгөтэй уг руугаа ялимгүй нарийссан 2-4 см урт, 1.5 мм өргөн байна. Хавар эрт гарч зуны турш ургаад намартаа гандаж унана. Шинэс 5 сарын дунд арав хоногоос эхлэн нахиа задран ногоорч 9 сарын дунд үед гандаж шарлан шилмүүсээ

гөвнө. Шинэс нэг гэрт, салангид бэлэгтэй ургамал юм. Түүний эр эм цэцгүүд нь нэг мөчирт байрлаж салхиар тоос хүртэнэ. Тоос хүртэлцэсний дараа үр нь 8-9 сард боловсорно. Шинэсний үр боловсрох хугацаа 8 сарын 15-аас 9 сарын 10-ны хооронд болно. Шинэс наранд эвэр сийрэг нөхцөлд 15 насандаа, ой дотор бол 30-50 насандаа үр өгч эхэлнэ. Шинэсний үр далавчтай өндөг хэлбэрийн 3-6 мм урт, 3-4 мм өргөн хатуу, цайвар бор шаргал өнгийн хайрстай байдаг. Сибирь шинэсний боловсорсон боргоцой 4-5 см урт байдаг. Шинэсний их үрийн жил 3-4 жилд нэг удаа давтагдана. Сэлэнгэ аймгийн ойн сангийн 28.4 хувийг шинэсэн ой эзэлнэ.

Эгэл нарс (*Pinus sylvestris* L)

Нарс нь 20-45 метр өндөр, 1 метр хүртэл бүдүүрч ургадаг том мод юм. Титэм нь сийрэгдүү, залуу насандаа өргөн конус, болц гүйцсэн үедээ зөв биш өндгөн хэлбэртэй модны оройд өндөр өргөгдсөн байдаг. Модны иш нь титэм хүртлээ бараг цилиндр хэлбэрийн гоолиг. Ишнийхээ дээд хэсгээр улаавтар, улаан шар, доод хэсгээрээ хүрэн саарал, орог саарал өнгийн зузаавтар холтостой. Шилмүүсний урт 5-10 см нягт гадаргуутай хар ногоон өнгийн шилмүүстэй. Шилмүүсээ 2-3 жилд нэг удаа гөвнө. Нэг

нахианаас хоёр шилмүүс гардаг.

Эр цэцэг буюу түрүү нь өндгөн хэлбэртэй бөгөөд найлзуурын суурь хэсэгтээ ороох маягаар байрлана. Цэцэглэж буй үедээ тэрхүү модны залуу найлзуурын дээд хэсэгт 1-2 ширхгээр байрласан эм цэцэг болох боргоцой үүснэ. 18 сарын дараа, өөрөөр хэлбэл дараа жилийнхээ 11 сард үр нь бүрэн боловсорно. Их үрийн жил 3-5 жилд нэг удаа давтагдана. Манай оронд нарсны боргоцойг 12-р сараас дараа оны 4-р сар хүртэл түүдэг. Зарим үед цаг агаарын байдлаас хамаарч 5-р сарын эхний 10 хоногт түүж болдог. Задгай газар ургасан нарс 8 наснаасаа, ойд ургасан нарс 30-40 наснаасаа үрээ өгч эхэлдэг. Боргоцойг 50-110 настай түүвэл үрийн ургах чанар илүү сайн байдаг байна. Байнгын болон явуулын зөөврийн хатаах төхөөрөмж ашиглаж боргоцойг хатааж, үрийг нь салгаж авдаг.

Нарсны боргоцойн урт 6-8 см, өргөн нь 4-5 см байдаг. 100 кг боргоцойноос дунджаар 1 кг цэвэр үр гардаг. Эгэл нарсны үрийг хатааж авсны дараа далавчнаас нь салгаж цэвэрлэнэ. Эгэл нарсны үр цайвар хүрэн, гялалзсан хүрэн, хар хүрэн өнгөтэй, том далавчтай өндгөн буюу зуувандуу хэлбэртэй байна. Үрийн урт нь дунджаар 4 мм байна.

Сибирь хуш (*Pinus sibirica*)

Хуш нь тус аймгийн нутагт тайгын ойн бүслүүрт дангаар эсвэл шинэстэй хамт холимог ой хэлбэрээр тохиолдоно. Тус аймгийн байгалийн ойн 10.3 хувийг хушин ой эзэлнэ. Хуш нь нарсны овгийн шилмүүст мод юм. Бор саарал холтостой, тав таваараа суусан 6-12 см урт шилмүүстэй. Өргөн өндгөрхүү зууван 6-10 см урт боргоцойтой, 35 метр хүрэхүйц өндөр ургана. Монгол оронд Хөвсгөл, Хэнтий, Хангай зэрэг бүсийг

хамарсан уулсын системээр тархсан бөгөөд уулын ой, ойн бүслүүрийн дээд захаар зонхилон ургаж хушин ой бүрдүүлдэг. Хушны 100 гр шилмүүс 260-360 мг “С” витаминтай хушны самар 16-18 хувь уурагт бодис, 60 хувь тослогтой. Хушны самар буга, хэрэм, баавгай, жирх, үхэр огдой, сойр, зэрэг амьтдын тэжээл болдог.

Сибирь гацуур (*Picea obovata* Ldb)

Гацуур нь мөнх ногоон барзгар бараан саарал юм уу үрчгэр хар өнгөтэй, зурвас нарийн ан цавтай холтостой, цаг уурын тааламжтай нөхцөлд 30 метр хүрч ургана. Дундаж бүдүүн (голч) нь 30-36 см. Гацуур нь сууриасаа эхэлсэн хурц шовгор цацархуу конус хэлбэрийн титэмтэй. Шилмүүс нь богинохон хатуу, өргөслөг хурц үзүүртэй дөрвөлжин шугамархуу, шовх хэлбэртэй, дөрвөн талтай, 3 см хүртэл урт, ногоондуу буюу цэнхэр өнгөтэй. Шилмүүс цуваа

хэлбэрээр байрлана. Шилмүүс нь мөчрийн шилбэний гадаргууд нимгэн хавтгай дэрэнцэрт бэхлэгдэнэ. Гацуур шилмүүсээ 6-9 жил болоод сольдог. Нахианы үзүүр нь мэдэгдэхүйц нарийссан гадуураа давирхайгүй. Боргоцойн болц гүйцэх үедээ уруугаа харж унжиж байрлана. Боргоцой нь 5-8 см хүртэл урт, гонзгой зууван хэлбэртэй, хайрс нь бөөрөнхий, дээд тал ирмэгээрээ тэгш. Үр 4мм урт, 2мм урт (8). 1000 үрийн жин 4.8 гр.

Сибирь жодоо (*Abies sibirica* Ldb)

Манай орны нөхцөлд дунджаар 20-25 м өндөр, 60 см бүдүүн ургадаг мөнх ногоон шилмүүст мод. Жодоо 200 гаруй жил насалдаг. Ургах орчин тохиромжтой нөхцөлд 40 м хүртэл өндөр, 36 см хүртэл бүдүүн ургана. Сибирь жодооны модны холтос гялгар бараан саарал, сууриасаа эхэлсэн хурц шовгор цацархуу титэмтэй. Титэм нэлээд өтгөн, шовх оройтой. Шилмүүс хавтгай, мохоо шүүсэнцэр, дээд тал нь хар ногоон, доод гадаргуудаа хоёр тууш цайвар ногоон өнгөтэй

судалтай, анхилуун үнэртэй шилмүүстэй, хавтгайвтар зөөлөн, иш, мөчиртөө маш шигүү байрласан байдаг. Боргоцой эгц босоо, боловсрохдоо хайрс нь бутарч зөвхөн гол тэнхлэг мөчир дээр үлддэг. Шилмүүс нь 7-10 жилд нэг удаа унадаг. Боргоцой 5-9 см урт, 2-4 см өргөн зуувандуу бортгон хэлбэртэй. Үр нь 5-7 мм, далавч нь 8-12 мм урт, урвуу өндгөн хэлбэртэй. Цайвар хүрэн, шаргал өнгөтэй. 1000 үрийн жин нь 1-12 гр байдаг.

Бургасны биологи-экологийн товч тодорхойлолт

Бургас нь орчин зүйн янз бүрийн нөхцөлд тархан ургадаг мод сөөг юм. Манай оронд 40-өөд зүйлийн бургас, хөрс цаг уурын янз бүрийн бүсэд тархан ургаж байна. Бургас нь Бургасны овогт хамаарах бөгөөд түүний зүйлүүд нь өсөлт хөгжилт, хэлбэр хэмжээ, навч, цэцэг, холтос зэрэг биологийн шинж чанараар ялгаатай. Манай оронд бургас 10-15 метр өндөр эсвэл 0.5 метр хүртэл ургадаг сөөг хэлбэртэй тохиолдоно.

Бургас бусад навчит модыг бодвол хавар эрт навч задрахаас өмнө цэцэглэдэг, чийг ихтэй хөрсөнд ургадгаас гадна гэрэлд дуртай ургамал юм. Тус аймгийн байгалийн ойн 1.6 хувийг бургасан ой эзэлж байна.

Гурван дохиурт бургас (*Salix trianda L.*): Манай оронд хамгийн их тархсан бургас. Байгальд голын хөндийн дагуу чийглэг хөрсөнд ургана. Холтос нь хар бараан саарал хальсаар бүрхэгдэнэ. Бор ягаан ба шар ногоон өнгийн хугарамтгай мөчиртэй, залуу мөчир нь сэвсгэр үсэрхэг, навч нь гонзгой, хурц ирмэгтэй урт нь 15 см, дээд тал нь гялгар хар өнгөтэй, доод тал нь цайвар ногоон өнгөтэй. Навч задарсны дараа 4 сарын сүүлч 5 сарын эхээр цэцэглэдэг. Залуу мөчир нь бүдэг шаравтар буюу хүрвэгэр холтос бүхий мөчиртэй 3.0-5.0 метр өндөр сөөг буюу 6-8 метр өндөр мод. Манай оронд гэрийн хана, унь, араг, савар, шээзгий хийж ашигладаг. Холтсон дахь танад 8.3-17.4 хувь байна. Ойн бүслүүрт ургахдаа 43 хувь чанартай. Арьс идээлэх сайн чанартайгаас гадна салицин гарган авах түүхий эд болдог. Холтсыг нь нэрж идээлэх бодис гаргаж авдаг. Модожсон мөчрийн тайрдсаар сайн ургана. Ургах орчны нөхцөл голдоггүй, гэрэлд дуртай ургамал юм. Хот суурин газар цэцэрлэгжүүлэх, ойжуулах, ойн зурвас байгуулах ажилд хэрэглэж болно.

Таван дохиурт бургас (*Salix Pseudopentanra B.Flooder*): Манай орны нөхцөлд 16 метр хүртэл өндөр ургадаг. Эр эм цэцэг тус бүр далавчтай. Цэцгийн дагавар хайрсны суурь цайвар, үзүүр нь бараан хааяа жигд ногоон өнгөтэй. Дохиур 5 (хааяа 3-12). Навчис өндгөрхүү гонзгой 5-13 см урт, 2-4 мм өргөн, дээд гадаргуу нь гялгар ногоон, доод тал нь цайвар, хөрөөн захтай. Залуу мөчир болон дөнгөж задарч байгаа навчис нь наалдамхай сайхан үнэртэй, молцог нь мөн үнэртэй. Эр цэцгийн молцог нь 2-7 см урт, эм нь 1-6 см урт. Үр нь амьдрах чадвараа дараа жилийн хавар хүртэл хадгалдаг. Хөвсгөл, Монгол дагуур, Хэнтий, Ховд, Их нууруудын хотгорын тойрогт хамаарах нутагт ойн бүслүүрт гол мөрний чийглэг буюу намгархаг эрэг, намаг, нуга, чийглэг шинэсэн ой шугуйд голдуу тархана. 5 сард цэцэглэж 6 сард үр боловсорно. Бургасны холтос нь 4-10.5 хувь идээлэх бодистой, чанар нь 50 хувь байна. Мөчрийн тайрдсаар сайн үрждэг. Ямар ч хөрсөнд зохицон ургана. Саваагаар нь янз бүрийн сүлжмэл эдлэл, модожсон ишээр нь гэрийн модны түүхий эд болгон ашиглана. Мөн түлшинд хэрэглэнэ.

Хавтага навчит хус (*Betula platyphylla* Sukacz)

Хусан ой тус аймгийн байгалийн ойн талбайн 37.8 хувийг эзэлнэ. Хавтага навчит хус мод гэрэлд дуртай, хөрсний шим тэжээлийг шаарддаггүй орчныхоо хөрсөнд зохицож ургадаг. Ган гачиг мөөгөнцөр болон хортон шавжид бараг нэрвэгддэггүй, механик гэмтэлд амархан өртдөг. Байгалийн янз бүрийн бүс бүслүүрт харилцан адилгүй хэмжээтэй тархан ургана. 10-15 метр өндөр ургадаг, цагаан үйстэй, мөчир нь гөлгөр шөвгөр оройтой, шаантаг хэлбэрийн өргөн навчтай, цэцэг нь нэг гэрт. Эр цэцэг нь ээмэг хэлбэрээр, эм нь ээмэг буюу баглаа хэлбэрийн баг цэцэгт байрлана. Молцог нь 2.5-4.5 см урт, 7-10 мм голчтой. Хавар 4 дүгээр сарын сүүлч 5 сарын эхээр цэцэглэнэ. Үр нь далавчтай шаргал өнгөтэй. 7 сарын сүүлчээр боловсорч гүйцдэг. Үрийг 7-8 сард түүнэ. Манай орны Хэнтий нурууны салбар уулс, Хангайн нурууны зүүн хэсэг, Монгол дагуурт хамаарах нутагт хусан ой тохиолдоно. Хусны ээмэг хэлбэрийн үр 7 сарын зунд үед хүрэнгэн задардаг.

Улиас (*Populus laurifolia* Ldb)

Лавр навчит улиас нь өргөн сагсар титэмтэй дунджаар 18 орчим метр өндөр ургана. Хөхөвтөр саарал холтостой. Навчны дээд тал ногоон, доод тал цайвар ногоон, нахиа нь шар өнгийн наалдамхай зүйлээр бүрхэгдсэн байна. Навч өндгөрхүү юмуу сунгуу өндгөрхүү, алгуур шовхорсон оройтой. Залуу найлзуур хөндлөн огтлолдоо дөрвөн талтай. Өсөлтийн найлзуурын навч өндгөн юлдэрхүү байна. Залуу навч нь наалдамхай сайхан үнэртэй. Эр цэцэг нь нягт олон тооны дохиуруудаас тогтсон. Үр нь үстэй. Үр нь 6-р сарын сүүлээр боловсордог.

Улиангар (*Populus tremula* L)

Улиангар шулуун иштэй 25 метр (дундаж өндөрт 17-23 метр) хүртэл өндөр ургадаг мод юм. Дундаж нас нь 45 жил. Навчны дээд тал ногоон, голдуу гялгар, доод тал нь цайвар бүүдгэр ногоон, Навч нь дүгэрэг юмуу дүгэрэг-гурвалжиндуу, тайрмал юмуу бараг зүрхэрхүү суурьтай жигд биш хомгор шүдэрхэг. Навчны бариулын шилбэ нилээд урт 2-3 см. Найлзуурын

уртассан, богиноссон хэлбэр тод илэрдэг. Уртассан юмуу тухайн жилийн мөчир гялалзсан улаавтар хүрэн өнгөтэй. Цэцгийн дагавар хайрс сахлаг үсэрхэг, утсархуу салбанлаг. Нахиа үсэрхэг үнэргүй. Молцог 4-15 см урт, 2 см бүдүүн. Улиангарын модлог цагаан хөнгөн, зөөлөн хялбархан цуурдаг. Ишний холтос нь цайвар ногоон юмуу ногоовтор саарал, дөрвөлжин толботой.

Хайлаас (*Ulmus pumila L*)

Гол иштэй титэм саглагар шүхэр хэлбэртэй мод. Манай орны нөхцөлд дунджаар 10 орчим метр өндөр ургадаг. Насны хувьд янз бүр бөгөөд Булган, Хөвсгөл аймагт тархаж байгаа хайласны зарим нь 200 гаруй насных ч тохиолдоно. Зарим газарт 14 метр хүртэл өндөр ургасан хайлас тохиолддог. Хайласны бүдүүн ургах орчны нөхцлөөс хамаарч янз бүр байх

ба дунджаар 30 см бөгөөд зарим газарт 50 см бүдүүнтэй ч ургана. Залуу найлзуур, мөчир нь ногоон шар өнгийн холтостой. Хөгшин модны холтос саарал өнгөтэй. Навчны нахиа мохоо. Навч нь өргөн юлдэрхүү, арьслаг, бараг тэнцүү талт суурьтай, энгийн шүдлэг хааяа давхар шүдлэгтэй, навчны голоос хоёр тийш гарсан тэгш тод хээтэй. Далавчит үр жимс нь дугуй ба зууван, 0.5-1 см голчтой, үр нь түүний гол дунд товойж байрлана. Хайлас мод жил бүр цэцэглэж үрлэдэг юм. Хайласны нэг онцлог бол цэцэглэсний дараа навч нь гарна. Хайласны үр нь 5-р сарын сүүлч 6-р сарын эхээр боловсорч гүйцнэ. Үрийн болц гүйцэх үед дэвүүрийн ургалт зогсож бөөрөнхий хэлбэртэй болно. Дэвүүр нь тод ногоон өнгөөс цайвар ногоон өнгөнд шилжин аажимдаа цайвар шар өнгөтэй болдог.

2.2.2. Нөөц

Нэгж талбайд ургасан модны ишний нийт эзлэхүүнийг ойн нөөц гэсэн үзүүлэлтээр илэрхийлнэ. Ойн нөөц нь аж ахуйн арга хэмжээг төлөвлөх, ойг зүй зохистой ашиглах, хамгаалах, тогтвортой хөгжлийг хангах бодлого чиглэлийг тогтооход гол үзүүлэлт болдог.

Сэлэнгэ аймгийн ойн сангийн байгалийн ойн нөөц 161005470 шоо.метр гэж тогтоогдов. Ойн сангийн нийт нөөцөд байгалийн ойн нөөцөөс гадна тармаг мод болон бүлэг модны нөөц, хатсан, унасан модны нөөц орно.

Сэлэнгэ аймгийн ойн нийт нөөц 180 014 500 шоо.метр байгаагаас ургаа ойн нөөц 167 752 160 шоо.метр, хатсан модны нөөц 5 829 320 шоо.метр, унанги модны нөөц 6 433 020 шоо.метр байна гэж тогтоогдсон байна.

Байгалийн ойн нөөцийн 20 356 470 шоо.метр нь налуугийн I бүлэг буюу 0-15 хэмд, 89 403 220 шоо.метр нь налуугийн II бүлэг буюу 16-25 хэмд, 50 926 490 шоо.метр нь налуугийн III бүлэг буюу 26-35 хэмд, 319 290 шоо метр нь налуугийн IV бүлэг буюу 36 хэмээс дээш налууд ургаж байна. Байгалийн ойн нөөцийг модны төрөл тус бүрээр авч үзвэл:

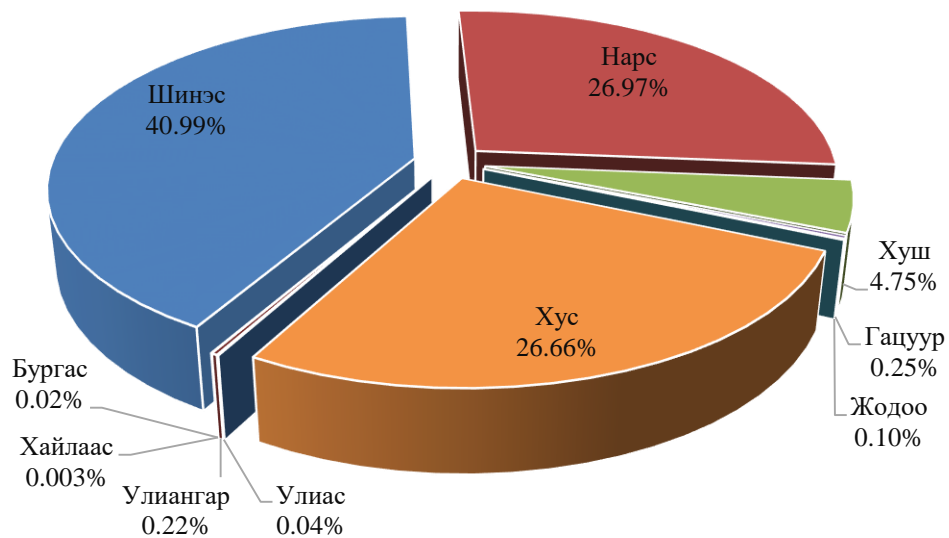
- Шинэс (*Larix sibirica L*) – 58 636 530 шоо метр
- Нарс (*Pinus silvestris*) – 36 202 060 шоо метр
- Хуш (*Pinus sibirica*) – 27 145 460 шоо метр
- Гацуур (*Picea obovata*) – 866 090 шоо метр

- Жодоо (*Abies sibirica*) – 150 820 шоо метр
- Хус (*Betula platyphylla Sukacz*) – 37 017 370 шоо метр
- Улиас (*Populus Laurifolia*) – 184 460 шоо метр
- Улиангар (*Populus tremula*) – 355 900 шоо метр
- Хайлаас (*Ulmus pumila*) – 11 830 шоо метр
- Бургас (*Sallix sp*) – 434 950 шоо метр нөөцтэй байна.

Байгалийн ойн нөөцөд модны төрөл тус бүрийн эзлэх хувь хэмжээг 3-р графикаар харуулав.

График-3

Байгалийн ойн нөөцөд модны төрөл тус бүрийн эзлэх хувь хэмжээ

Сэлэнгэ аймгийн ойн сангийн нөөцийн дүнгийн хүснэгтийг 9-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Сэлэнгэ аймгийн ойн нөөцийн дүнгийн хүснэгт

Ойн нөөц	Тармаг мод	Бүлэг мод	Ургаа нөөц	Хатсан мод	Унанги мод	Нийт нөөц	Налуугийн бүлгээр			
							I	II	III	IV
Хамгаалалтын бүсийн ой: Дархан цаазат газрын хязгаарлалтын бүс										
53 802 760	706 970	1 524 940	56 034 670	3 621 430	3 577 950	63 234 050	1 795 690	28 654 860	23 156 690	195 520
Хамгаалалтын бүсийн ой: Байгалийн цогцолборт газрын хязгаарлалтын бүс										
2 510 550	110 440	155 630	2 776 620	61 810	335 430	3 173 860	1 209 810	666 160	594 980	39 600
Хамгаалалтын бүсийн ой: Ногоон бүсийн ой										
9 153 740	312 670	187 500	9 653 910	83 430	136 440	9 873 780	2 175 770	5 367 780	1 604 340	5 850
Хамгаалалтын бүсийн ой: Хориотой зурвасын ой										
13 411 570	387 630	433 920	14 233 120	301 260	339 100	14 873 480	5 026 080	6 041 870	2 341 460	2 160
Хамгаалалтын бүсийн ой: 100 га хүртэлх төгөл ой										
1 921 280	21 000	22 270	1 964 550	250	8 890	1 973 690	190 830	1 227 930	501 890	630
Хамгаалалтын бүсийн ой: 30 хэмээс дээш налуу газрын ой										
1 322 990	45 020	15 020	1 383 030	48 070	67 600	1 498 700	68 920	558 890	695 180	-
Хамгаалалтын бүсийн ой: Улсын хилийн дагуух ой										
4 163 620	170 450	23 550	4 357 620	27 330	143 970	4 528 920	761 840	2 763 450	635 630	2 700
Ашиглалтын бүсийн ой										
74 718 960	1 135 950	1 493 730	77 348 640	1 685 740	1 823 640	80 858 020	9 127 530	44 122 280	21 396 320	72 830
Сумын хэмжээгээр										
161 005 470	2 890 130	3 856 560	167 752 160	5 829 320	6 433 020	180 014 500	20 356 470	89 403 220	50 926 490	319 290

2.3. Ойн таксацын дундаж үзүүлэлт

Ой нь модны төрөл, нас, өтгөрөл, нөөц болон бусад үзүүлэлтүүдээрээ өөр хоорондоо ялгаатай хэсгүүдээс бүрдэнэ. Нэгэнт дээрх үзүүлэлтүүдээрээ харилцан адилгүй учраас аж ахуйн ач холбогдлоороо ч, тэнд авч хэрэгжүүлэх ойн аж ахуйн арга хэмжээгээрээ ч бас адилгүй байдаг. Ойг өөр хоорондоо ижил төстэй байдлаар нь ялган тогтоох нь ойн таксацын гол асуудлын нэг бөгөөд түүнийг үзүүлэлтүүдийн ялгаагаар шийддэг. Ойн таксацын дундаж үзүүлэлтэд ойн гарал үүсэл, бүрэлдэхүүн, нас, өндөр, диаметр, өтгөрөл, 1 га талбайн нөөц, өсөлт зэрэг үзүүлэлтүүд хамаарна.

Гарал үүсэл: Тухайн нутгийн ой нь зөвхөн байгалийн гарал үүсэлтэй ой бөгөөд шилмүүст болон навчит ой нь дангаар болон холимог байдлаар тохиолдоно.

Дундаж диаметр: Ойн судалгаанд модны ишний дундаж диаметрийг цээжний өндөрт буюу 1.3 метр өндөрт хэмжигч ац юм уу туузан метрээр хэмжиж тогтоодог.

Дундаж өндөр: Ой нь нас ургах орчноосоо шалтгаалан өндөр нь газар бүрд харилцан адилгүй байна. Дээж талбайн хэмжилтээр тойрог бүрд модны төрөл тус бүрээс 2 мод сонгон өндөр хэмжигч багажаар модны өндрийг хэмжиж тогтоосон.

Дундаж нас: Насны анги бүрийн нөөцийг мөн ангийн насаар үржүүлсэн үржвэрүүдийн нийлбэрийг насны ангийн нөөцийн нийлбэрт хувааж дундаж насыг тогтоодог. Дээж талбайн тооллогоор өндөр хэмжсэн мод тус бүрийг насны өрмөөр өрөмдөж тухайн модны насыг хэмжиж тэмдэглэв.

Зураг-9. Ойн санг хэсэглэлд хуваасан байдал.

Сэлэнгэ аймгийн байгалийн ойн таксацын дундаж үзүүлэлтийг 10-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Ойн сангийн таксацын дундаж үзүүлэлт

Модны төрөл	Байгалийн ойн талбай (га)	Бүх нөөц (ш.м)	Б.Г.Х ойн талбай (га)	Б.Г.Х ойн нөөц (ш.м)	Бүх дундаж өсөлт (ш.м)	Дундаж			Б.Г.Х ойн 1 га-н нөөц (ш.м)	Ойгоор бүрхэгдсэн 1 га талбайн	
						Нас (жил)	Чансаа	Өтгөрөл		нөөц (ш.м)	өсөлт (ш.м)
Хамгаалалтын бүсийн ой - Дархан цаазат газрын хязгаарлалтын бүс											
Шинэс	158 120	22 700 250	135 313	19 986 810	157 527	144.10	4.24	0.53	147.71	143.56	1.00
Нарс	37 659	5 348 620	29 252	4 287 270	42 169	126.84	4.07	0.52	146.56	142.03	1.12
Хуш	117 235	22 063 490	47 857	9 706 080	143 057	154.23	4.62	0.53	202.81	188.20	1.22
Гацуур	3 895	583 350	2 958	457 790	4 406	132.40	4.41	0.56	154.76	149.77	1.13
Жодоо	118	19 000	118	19 000	138	137.80	4.00	0.55	161.02	161.02	1.17
Хус	43 266	3 084 770	16 783	1 264 610	54 530	56.57	4.22	0.51	75.35	71.30	1.26
Улиас	31	1 390	31	1 390	21	65.00	5.00	0.35	44.84	44.84	0.69
Улиангар	23	1 890	15	1 650	27	69.92	4.00	0.50	110.00	82.17	1.18
Хамгаалалтын бүсийн ой - Байгалийн цогцолборт газрын хязгаарлалтын бүс											
Шинэс	3 070	294 050	1 785	193 340	2 393	122.90	4.07	0.45	108.31	95.78	0.78
Нарс	18 675	1 580 360	9 753	1 084 380	14 048	112.49	4.13	0.42	111.18	84.62	0.75
Хус	12 385	618 000	551	30 030	13 582	45.50	4.10	0.43	54.50	49.90	1.10
Улиас	102	7 140	-	-	204	35.00	4.00	0.60	-	70.00	2.00
Улиангар	328	11 000	-	-	148	74.25	4.50	0.49	-	33.54	0.45
Хамгаалалтын бүсийн ой - Ногоон бүс											
Шинэс	16 895	2 241 210	9 540	1 464 070	18 142	123.54	3.99	0.52	153.47	132.66	1.07
Нарс	21 417	2 088 630	7 234	891 700	22 458	93.00	4.07	0.46	123.27	97.52	1.05
Хус	68 523	4 606 660	19 924	1 722 650	84 320	54.63	4.05	0.51	86.46	67.23	1.23
Улиас	661	56 490	81	5 670	1 023	55.23	3.98	0.46	70.00	85.46	1.55
Улиангар	2 287	82 960	265	13 900	2 236	37.10	4.61	0.60	52.45	36.27	0.98
Хайлаас	100	1 620	-	-	49	32.96	4.95	0.33	-	16.20	0.49
Бургас	3 984	76 170	-	-	3 725	20.45	4.70	0.43	-	19.12	0.93
Хамгаалалтын бүсийн ой - Хориотой зурвасын ой											
Шинэс	16 041	2 279 710	11 039	1 704 940	17 185	132.66	3.99	0.53	154.45	142.12	1.07
Нарс	33 220	3 924 380	20 985	2 803 140	33 632	116.69	3.97	0.48	133.58	118.13	1.01
Хуш	1 318	282 080	940	207 390	1 708	165.12	4.50	0.56	220.63	214.02	1.30
Гацуур	316	51 520	230	40 280	369	139.75	4.00	0.58	175.13	163.04	1.17
Хус	99 785	6 403 340	35 730	2 829 450	112 604	56.87	4.07	0.49	79.19	64.17	1.13

Улиас	1 206	76 600	499	36 410	1 232	62.20	4.04	0.48	72.97	63.52	1.02
Улиангар	1 575	78 260	228	17 880	1 772	44.17	4.11	0.53	78.42	49.69	1.12
Хайлаас	293	7 500	63	3 150	166	45.28	4.74	0.37	50.00	25.60	0.57
Бургас	15 345	308 180	-	-	11 737	26.26	4.69	0.41	-	20.08	0.76
Хамгаалалтын бүсийн ой - 100 га төгөл ой											
Шинэс	1 516	175 980	658	95 220	1 566	112.36	3.93	0.47	144.71	116.08	1.03
Нарс	1 545	166 010	482	53 720	1 709	97.11	3.92	0.47	111.45	107.45	1.11
Хус	22 693	1 548 550	4 836	439 270	29 595	52.32	4.08	0.55	90.83	68.24	1.30
Улиас	148	12 120	-	-	432	28.07	3.81	0.84	-	81.89	2.92
Улиангар	393	13 110	-	-	711	18.44	4.93	0.61	-	33.36	1.81
Хайлаас	55	550	-	-	22	25.00	4.00	0.30	-	10.00	0.40
Бургас	255	4 960	-	-	244	20.36	4.18	0.39	-	19.45	0.96
Хамгаалалтын бүсийн ой - 30 хэмээс дээш налуу газрын ой											
Нарс	3 984	421 200	1 921	276 250	3 387	124.35	4.13	0.45	143.81	105.72	0.85
Хуш	4 081	763 410	3 792	713 730	4 258	179.27	4.15	0.49	188.22	187.06	1.04
Гацуур	174	18 680	174	18 680	144	130.00	4.00	0.47	107.36	107.36	0.83
Хус	1 708	113 970	689	65 020	2 134	53.41	4.01	0.47	94.37	66.73	1.25
Улиангар	13	1 040	13	1 040	16	65.00	4.00	0.40	80.00	80.00	1.23
Бургас	292	4 690	-	-	374	12.55	3.85	0.52	-	16.06	1.28
Хамгаалалтын бүсийн ой - Улсын хилийн дагуух ой											
Шинэс	1 488	228 360	1 488	228 360	1 469	155.49	4.00	0.55	153.47	153.47	0.99
Нарс	18 332	2 541 880	14 187	2 120 500	19 682	129.15	4.05	0.52	149.47	138.66	1.07
Хуш	2 205	473 750	1 426	316 250	2 900	163.35	4.16	0.56	221.77	214.85	1.32
Гацуур	175	26 670	175	26 670	205	130.00	4.00	0.60	152.40	152.40	1.17
Жодоо	331	56 970	331	56 970	349	163.27	4.00	0.56	172.11	172.11	1.05
Хус	9 274	805 260	7 054	662 200	12 919	62.33	3.64	0.57	93.88	86.83	1.39
Улиангар	33	3 300	-	-	60	55.00	4.00	0.50	-	100.00	1.82
Бургас	1 273	27 430	-	-	1 355	20.24	3.29	0.48	-	21.55	1.06
Ашиглалтын бүсийн ой											
Шинэс	206 437	30 716 970	160 685	25 198 060	228 190	134.61	4.00	0.54	156.82	148.80	1.11
Нарс	158 465	20 130 980	120 126	16 694 570	160 208	125.66	4.01	0.50	138.98	127.04	1.01
Хуш	21 430	3 562 730	4 047	806 230	24 940	142.85	4.31	0.50	199.22	166.25	1.16
Гацуур	1 388	185 870	620	109 440	1 570	118.37	4.27	0.54	176.52	133.91	1.13
Жодоо	596	74 850	238	37 010	653	114.71	4.03	0.51	155.50	125.59	1.09
Хус	278 252	19 836 820	96 086	8 150 650	347 158	57.14	4.02	0.51	84.83	71.29	1.25
Улиас	457	30 720	274	23 740	441	69.59	4.01	0.45	86.64	67.22	0.97
Улиангар	3 548	164 340	194	12 980	3 912	42.01	4.15	0.55	66.91	46.32	1.10

Хайлаас	36	2 160	-	-	62	35.00	3.00	0.80	-	60.00	1.71
Бургас	869	13 520	-	-	710	19.03	4.28	0.43	-	15.56	0.82
Сэлэнгэ аймгийн нэгдсэн дүн											
Шинэс	403 567	58 636 530	320 508	48 870 800	425 695	137.74	4.09	0.53	152.48	145.30	1.05
Нарс	293 297	36 202 060	203 940	28 211 530	295 530	122.50	4.03	0.49	138.33	123.43	1.01
Хуш	146 269	27 145 460	58 062	11 749 680	176 600	153.71	4.55	0.53	202.36	185.59	1.21
Гацуур	5 948	866 090	4 157	652 860	6 678	129.70	4.33	0.56	157.05	145.61	1.12
Жодоо	1 045	150 820	687	112 980	1 109	135.96	4.01	0.53	164.45	144.33	1.06
Хус	535 886	37 017 370	181 653	15 163 880	655 880	56.44	4.05	0.51	83.48	69.08	1.22
Улиас	2 605	184 460	885	67 210	3 179	58.02	4.01	0.49	75.94	70.81	1.22
Улиангар	8 200	355 900	715	47 450	8 778	40.54	4.32	0.56	66.36	43.40	1.07
Хайлаас	484	11 830	63	3 150	290	40.77	4.57	0.39	50.00	24.44	0.60
Бургас	22 018	434 950	-	-	17 811	24.42	4.58	0.42	-	19.75	0.81
дүн	1 419 319	161 005 470	770 670	104 879 540	1 591 551	135.92	4.20	0.53	136.09	113.44	1.12

Сэлэнгэ аймгийн ойн сангийн байгалийн ойн бүх дундаж өсөлт 1 591 551 шоо.метр, 1 га талбайн дундаж өсөлт 1.12 шоо.метр, 1 га талбайн нөөц 113.44 шоо.метр байна.

2.4. Ойн нас, насны анги, насны бүлэг

Ойн нас бол ойн үеллийг үүсгэсэн дундаж насаар илэрхийлэгдэнэ. Модны насыг тодорхойлохдоо түүний хожуул дээрх цагаригийг тоолох буюу модыг унагалгүйгээр насны өрөм ашиглан тоолж болдог.

2.4.1. Ойн насны анги

Ойн эдийн засгийн ач холбогдолд мэдэгдэхүйц өөрчлөлт гарахааргүй тийм жилийн тоог насны анги гэсэн үзүүлэлтээр илэрхийлэхээс гадна төрөл бүрийн моддын өсөлт, хөгжилтийн эрчмээс хамаараад моддын насны анги харилцан адилгүй байдаг. Үүнтэй уялдан “Ой зохион байгуулалтын ажил гүйцэтгэх заавар”-т зааснаар шилмүүст модны насны нэг ангийг 20 жилээр, навчит модны насны нэг ангийг 10 жилээр тооцов.

Ер нь байгалийн ойн экологийн ач холбогдлыг алдагдуулахгүйгээр ашиглах нөгөө талаар мод, модон материалын байнга өсөн нэмэгдэж байгаа эрэлт хэрэгцээг тасралтгүй хангах хамгийн гол үндэс нь насны зөв бүтэцтэй ой бий болгох үүний үр дүнд талбай, нөөцийг насны ангиар жигд байршуулахад чиглэсэн ойн аж ахуйн үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх нь чухал байдаг.

Сэлэнгэ аймгийн ойн сангийн байгалийн ойн насны ангийн тархалтыг 11-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Байгалийн ойн талбай, нөөц насны ангиар тархах нь (талбай-га, нөөц-шоо.метр)

Модны	Гарын төрөл	талбай /га/ нөөц /ш.м/	Насны анги										дүн	Дундаж	
			1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		өсөлт	нас
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүсийн ой - ДЦГ хязгаарлалтын бүс															
Шинэс	0-15	талбай /га/	-	-	-	118	114	198	1227	1346	1654	-	4657		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	14200	9200	26590	225240	194670	250720	-	720620	4.91	146.89
	16-25	талбай /га/	217	103	235	1692	1183	5351	17352	36619	20670	-	83422		
	2-р	нөөц /ш.м/	14020	9740	15440	167700	154980	781230	2750210	5574000	3075300	-	12542620	86.00	145.84
	26-35	талбай /га/	-	82	362	2244	3383	7474	12951	30766	12494	-	69756		
	3-р	нөөц /ш.м/	-	2460	29960	190890	329670	961240	1925150	4161510	1802840	-	9403720	66.42	141.57
	36 дээш	талбай /га/	-	-	-	-	-	51	77	47	110	-	285		
	4-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	6120	9550	7520	10100	-	33290	0.23	142.98
	шинэс	талбай /га/	217	185	597	4054	4680	13074	31607	68778	34928	-	158120		
дүн	нөөц /ш.м/	14020	12200	45400	372790	493850	1775180	4910150	9937700	5138960	-	22700250	157.53	144.10	
Нарс	0-15	талбай /га/	-	38	-	19	109	39	166	71	112	-	554		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	1900	-	1850	16550	6370	26870	11510	18830	-	83880	0.65	128.72
	16-25	талбай /га/	1183	104	90	1101	2665	2408	4516	7108	1564	-	20739		
	2-р	нөөц /ш.м/	23660	8520	4500	140030	487980	420040	675560	1040910	215470	-	3016670	23.87	126.37
	26-35	талбай /га/	-	180	56	1209	1653	1955	5128	5343	771	-	16295		
	3-р	нөөц /ш.м/	-	13180	2800	109370	251010	306160	752950	689510	115280	-	2240260	17.59	127.38
	36 дээш	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	71	-	-	-	71		
	4-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	7810	-	-	-	7810	0.06	130.00
	нарс	талбай /га/	1183	322	146	2329	4427	4402	9881	12522	2447	-	37659		
дүн	нөөц /ш.м/	23660	23600	7300	251250	755540	732570	1463190	1741930	349580	-	5348620	42.17	126.84	
Хуш	0-15	талбай /га/	-	-	-	-	-	612	112	704	1778	-	3206		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	101650	18170	124740	420140	-	664700	4.26	155.98
	16-25	талбай /га/	28	305	199	1440	798	2034	3855	23371	25879	-	57909		
	2-р	нөөц /ш.м/	1960	24050	11340	115460	130140	358850	645070	4447170	5438880	-	11172920	71.90	155.39
	26-35	талбай /га/		315	58	2176	319	1244	4590	26518	20133	-	55353		
	3-р	нөөц /ш.м/		17820	4640	218950	41060	182910	836560	4950480	3830310	-	10082730	65.91	152.97
	36 дээш	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	310	390	67	-	767		
	4-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	58750	67640	16750	-	143140	0.99	144.13
	хуш	талбай /га/	28	620	257	3616	1117	3890	8867	50983	47857	-	117235		
дүн	нөөц /ш.м/	1960	41870	15980	334410	171200	643410	1558550	9590030	9706080	-	22063490	143.06	154.23	
Гацуур	0-15	талбай /га/	-	-	-	-	76	83	269	127	-	-	555		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	7830	10370	45530	14160	-	-	77890	0.61	126.95
	16-25	талбай /га/	-	-	-	-	-	574	506	564	165	-	1809		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	75860	74100	102160	22340	-	274460	2.03	135.17

	26-35	талбай /га/	-	-	-	-	40	164	980	347	-	-	1531		
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	2800	28700	154260	45240	-	-	231000	1.76	130.95
	гацуур	талбай /га/	-	-	-	-	116	821	1755	1038	165	-	3895		
	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	10630	114930	273890	161560	22340	-	583350	4.41	132.40
Жодоо	16-25	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	-	57	-	-	57		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	-	7410	-	-	7410	0.05	150.00
	26-35	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	61	-	-	-	61		
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	11590	-	-	-	11590	0.09	130.00
Жодоо	жалбай	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	61	57	-	-	118		
	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	11590	7410	-	-	19000	0.14	137.80
	0-15	талбай /га/	-	-	44	508	723	1147	1078	62	-	-	3562		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	1210	33770	40170	80150	86950	4960	-	-	247210	4.54	54.41
Хус	16-25	талбай /га/	-	97	485	2148	3224	7737	7442	1775	-	-	22908		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	2700	19970	127700	187970	591310	576210	133030	-	-	1638890	28.75	57.00
	26-35	талбай /га/	-	-	472	1299	2302	6166	5700	690	-	-	16629		
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	21500	74240	143530	485740	398840	63540	-	-	1187390	21.04	56.43
	36 дээш	талбай /га/	-	-	-	-	-	131	36	-	-	-	167		
	4-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	10200	1080	-	-	-	11280	0.20	55.96
	Хус	талбай /га/	-	97	1001	3955	6249	15181	14256	2527	-	-	43266		
	дүн	нөөц /ш.м/	-	2700	42680	235710	371670	1167400	1063080	201530	-	-	3084770	54.53	56.57
Улиас	0-15	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	31	-	-	-	31		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	1390	-	-	-	1390	0.02	65.00
	Улиас	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	31	-	-	-	31		
	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	1390	-	-	-	1390	0.02	65.00
Улиангар	16-25	талбай /га/	-	-	-	8	-	-	-	15	-	-	23		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	240	-	-	-	1650	-	-	1890	0.03	69.92
	Улиангар	талбай /га/	-	-	-	8	-	-	-	15	-	-	23		
	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	-	240	-	-	-	1650	-	-	1890	0.03	69.92
ДЦГ-ын Нийт дүн	талбай /га/	1428	1224	2001	13962	16589	37368	66458	135920	85397	-	-	360347		
	нөөц /ш.м/	39640	80370	111360	1194400	1802890	4433490	9281840	21641810	15216960	-	-	53802760		
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүсийн ой - БЦГ хязгаарлалтын бүс															
Шинэс	0-15	талбай /га/	-	-	-	51	62	118	55	336	-	-	622		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	3060	4960	9440	4400	27560	-	-	49420	0.38	129.60
	16-25	талбай /га/	-	-	101	89	296	54	362	379	-	-	1281		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	8080	5340	26500	5400	37460	39790	-	-	122570	1.03	119.08
	26-35	талбай /га/	-	-	-	189	183	142	303	350	-	-	1167		
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	11340	15230	11360	44720	39410	-	-	122060	0.98	124.03
	шинэс	талбай /га/	-	-	101	329	541	314	720	1065	-	-	3070		
	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	8080	19740	46690	26200	86580	106760	-	-	294050	2.39	122.90

Нарс	0-15	талбай /га/		3360		1497	851	1405	1978	2115	-	-	11206		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	125140		93390	68010	132640	215290	267360	-	-	901830	8.21	109.88
	16-25	талбай /га/	-	383	322	1668	345	98	990	293	-	-	4099		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	14150	16220	109030	32420	10640	93690	34640	-	-	310790	3.18	97.59
	26-35	талбай /га/	-	87	-	76	333	13	1714	863	-	-	3086		
	3-р	нөөц /ш.м/	-	8700	-	4990	23930	910	194490	105480	-	-	338500	2.61	129.90
	36 дээш	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	-	284	-	-	284		
	4-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	-	29240	-	-	29240	0.19	150.00
	нарс	талбай /га/	-	3830	322	3241	1529	1516	4682	3555	-	-	18675		
дүн	нөөц /ш.м/	-	147990	16220	207410	124360	144190	503470	436720	-	-	1580360	14.05	112.49	
Хус	0-15	талбай /га/	-		209	3411	753	1400	-	290	-	-	6063		
	1-р	нөөц /ш.м/	-		5380	108670	41330	86940	-	15890	-	-	258210	5.66	45.59
	16-25	талбай /га/	-		113	1041	2422	125	-	185	-	-	3886		
	2-р	нөөц /ш.м/	-		4100	48750	149290	9430	-	10340	-	-	221910	5.01	44.26
	26-35	талбай /га/	-		12	726	914	558	-	76	-	-	2286		
	3-р	нөөц /ш.м/	-		600	28720	44450	50790	-	3800	-	-	128360	2.70	47.51
	36 дээш	талбай /га/	-	-	-	-	150	-	-	-	-	-	150		
	4-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	9520	-	-	-	-	-	9520	0.21	45.00
	Хус	талбай /га/	-	-	334	5178	4239	2083	-	551	-	-	12385		
дүн	нөөц /ш.м/	-	-	10080	186140	244590	147160	-	30030	-	-	618000	13.58	45.50	
Улиас	16-25	талбай /га/	-	-	-	102	-	-	-	-	-	-	102		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	7140	-	-	-	-	-	-	7140	0.20	35.00
	Улиас	талбай /га/	-	-	-	102	-	-	-	-	-	-	102		
	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	-	7140	-	-	-	-	-	-	7140	0.20	35.00
Улиангар	0-15	талбай /га/	-	-	7	-	-	-	-	-	-	-	7		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	350	-	-	-	-	-	-	-	350	0.01	25.00
	16-25	талбай /га/	-	48	13	26	11	-	-	-	-	-	98		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	960	650	1040	1100	-	-	-	-	-	3750	0.12	31.08
	26-35	талбай /га/	-	-	-	202	-	-	-	-	-	-	202		
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	6060	-	-	-	-	-	-	6060	0.17	35.00
	36 дээш	талбай /га/	-	-	-	21	-	-	-	-	-	-	21		
	4-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	840	-	-	-	-	-	-	840	0.02	35.00
Улиангар	талбай /га/	-	48	20	249	11	-	-	-	-	-	126			
дүн	нөөц /ш.м/	-	960	1000	7940	1100	-	-	-	-	-	4940	0.07	74.25	
БЦГ-ын нийт дүн	талбай /га/	-	3878	777	9099	6320	3913	5402	5171	-	-	34358			
	нөөц /ш.м/	-	148950	35380	428370	416740	317550	590050	573510	-	-	2504490			
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүсийн ой - Ногоон бүс															
Шинэс	0-15	талбай /га/	17	43	124	266	175	75	236	226	-	-	1162		
	1-р	нөөц /ш.м/	230	1350	9130	31350	23620	10010	33650	32270	-	-	141610	1.32	106.88

	16-25	талбай /га/	88	234	539	1287	1307	1665	2848	2689	376	53	11086		
	2-р	нөөц /ш.м/	2300	5280	38050	117190	156900	219400	430970	440070	68920	4240	1483320	12.02	123.44
	26-35	талбай /га/	-	102	102	514	205	612	1461	1304	136	172	4608		
	3-р	нөөц /ш.м/	-	10380	9510	46320	24400	71720	214100	205240	15960	12800	610430	4.78	127.58
	36 дээш	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	39	-	-	-	39		
	4-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	5850	-	-	-	5850	0.05	130.00
	шинэс	талбай /га/	105	379	765	2067	1687	2352	4584	4219	512	225	16895		
	дүн	нөөц /ш.м/	2530	17010	56690	194860	204920	301130	684570	677580	84880	17040	2241210	18.14	123.54
Нарс	0-15	талбай /га/	237	1080	810	2073	1894	1288	366	755	-	-	8503		
	1-р	нөөц /ш.м/	22140	37840	65370	192570	172900	167750	34580	91550	-	-	784700	8.75	89.65
	16-25	талбай /га/	17	86	1617	3977	1564	1677	1041	490	-	10	10479		
	2-р	нөөц /ш.м/	340	5670	108720	349550	166320	191930	140320	55260	-	1000	1019110	11.18	91.14
	26-35	талбай /га/	-	11	119	529	169	721	851	35	-	-	2435		
	3-р	нөөц /ш.м/	-	560	7380	51980	15590	85330	119430	4550	-	-	284820	2.61	108.92
	нарс	талбай /га/	254	1177	2546	6579	3627	3686	2258	1280	-	10	21417		
	дүн	нөөц /ш.м/	22480	44070	181470	594100	354810	445010	294330	151360	-	1000	2088630	22.46	93.00
Хус	0-15	талбай /га/	-	614	910	2152	3662	5194	3936	769	193	10	17440		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	14800	25750	94950	205040	363780	310550	67250	17950	200	1100270	20.11	54.71
	16-25	талбай /га/	3	494	3062	5070	11434	9424	8690	3284	27	-	41488		
	2-р	нөөц /ш.м/	60	11050	105830	251280	669780	724780	743640	308750	2310	-	2817480	51.78	54.41
	26-35	талбай /га/	-	289	349	616	2313	3013	2506	509	-	-	9595		
	3-р	нөөц /ш.м/	-	7900	10900	33940	145970	218200	236840	35160	-	-	688910	12.43	55.42
	Хус	талбай /га/	3	1397	4321	7838	17409	17631	15132	4562	220	10	68523		
	дүн	нөөц /ш.м/	60	33750	142480	380170	1020790	1306760	1291030	411160	20260	200	4606660	84.32	54.63
Улиас	0-15	талбай /га/	-	-	-	-	131	435	27	54	-	-	647		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	7860	42330	1350	4320	-	-	55860	1.01	55.38
	16-25	талбай /га/	-	-	-	-	7	-	-	-	-	-	7		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	420	-	-	-	-	-	420	0.01	45.00
	26-35	талбай /га/	-	-	-	7	-	-	-	-	-	-	7		
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	210	-	-	-	-	-	-	210	0.01	35.00
	Улиас	талбай /га/	-	-	-	7	138	435	27	54	-	-	661		
	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	-	210	8280	42330	1350	4320	-	-	56490	1.02	55.23
Улиангар	0-15	талбай /га/	22	104	5	22	-	232	128	-	-	513			
	1-р	нөөц /ш.м/	440	3450	250	660	-	8170	6400	-	-	19370	0.37	52.28	
	16-25	талбай /га/	-	1163	33	127	53	6	124	13	-	-	1519		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	26690	1160	6840	3180	300	6200	1300	-	-	45670	1.57	29.10
	26-35	талбай /га/	-	27	13	51	164	-	-	-	-	-	255		
	3-р	нөөц /ш.м/	-	540	390	4590	12400	-	-	-	-	-	17920	0.44	41.10
	Улиангар	талбай /га/	22	1294	51	200	217	238	124	141	-	-	2287		

	дүн	нөөц /ш.м/	440	30680	1800	12090	15580	8470	6200	7700	-	-	82960	2.24	37.10
Хайлаас	0-15	талбай /га/	-	-	33	20	-	-	-	-	-	-	53		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	330	400	-	-	-	-	-	-	730	0.02	30.48
	26-35	талбай /га/	-	-	-	47	-	-	-	-	-	-	47		
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	890	-	-	-	-	-	-	890	0.03	35.00
	Хайлаас	талбай /га/	-	-	33	67	-	-	-	-	-	-	100		
	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	330	1290	-	-	-	-	-	-	1620	0.05	32.96
Бургас	0-15	талбай /га/	-	1960	1813	87	6	-	-	-	-	-	3866		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	34740	36690	1740	60	-	-	-	-	-	73230	3.57	20.51
	16-25	талбай /га/	-	59	1	-	-	-	-	-	-	-	60		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	1770	10	-	-	-	-	-	-	-	1780	0.12	15.06
	26-35	талбай /га/	-	-	58	-	-	-	-	-	-	-	58		
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	1160	-	-	-	-	-	-	-	1160	0.05	25.00
	Бургас	талбай /га/	-	2019	1872	87	6	-	-	-	-	-	3984		
дүн	нөөц /ш.м/	-	36510	37860	1740	60	-	-	-	-	-	76170	3.72	20.45	
Ногоон бүсийн дүн		талбай /га/	384	6266	9588	16845	23084	24342	22125	10256	732	245	113867		
		нөөц /ш.м/	25510	162020	420630	1184460	1604440	2103700	2277480	1252120	105140	18240	9153740		
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүсийн ой - Хориотой зурвасын ой															
Шинэс	0-15	талбай /га/	-	-	190	252	1379	1082	1391	772	353	33	5452		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	22090	26240	149870	137120	198300	111620	45660	5280	696180	5.85	118.94
	16-25	талбай /га/	-	4	182	118	792	753	1787	3730	683	-	8049		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	80	17960	13980	82560	96300	243010	606230	97380	-	1157500	8.43	137.35
	26-35	талбай /га/	-	21	19	7	36	167	740	1459	91	-	2540		
	3-р	нөөц /ш.м/	-	1050	1330	910	2460	22820	113400	264040	20020	-	426030	2.99	142.35
	шинэс	талбай /га/	-	25	391	377	2207	2002	3918	5961	1127	33	16041		
	дүн	нөөц /ш.м/	-	1130	41380	41130	234890	256240	554710	981890	163060	5280	2279710	17.18	132.66
Нарс	0-15	талбай /га/	-	67	125	1230	2209	3377	706	415	-	67	8196		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	1780	6510	103990	242490	400280	85370	34800	-	6700	881920	8.54	103.30
	16-25	талбай /га/	74	182	254	2138	2054	2477	4944	3686	576	-	16385		
	2-р	нөөц /ш.м/	2720	5460	14470	197900	245180	344360	671560	550420	73570	-	2105640	17.25	122.09
	26-35	талбай /га/	163	300	774	1342	1304	372	2478	1858	29	-	8620		
	3-р	нөөц /ш.м/	1630	7320	29620	124620	135840	46480	336080	249460	4060	-	935110	7.98	117.18
	36 дээш	талбай /га/	-	-	-	-	19	-	-	-	-	-	19		
	4-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	1710	-	-	-	-	-	1710	0.02	90.00
	нарс	талбай /га/	237	549	1153	4710	5586	6226	8128	5959	605	67	33220		
дүн	нөөц /ш.м/	4350	14560	50600	426510	625220	791120	1093010	834680	77630	6700	3924380	33.63	116.69	
Хуш	0-15	талбай /га/	-	-	-	-	-	50	-	-	-	-	50		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	5000	-	-	-	-	5000	0.05	110.00
	16-25	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	117	-	696	223	1036		

	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	26500	-	148070	53440	228010	1.34	170.04
	26-35	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	106	105	-	21	232		
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	16940	26250	-	5880	49070	0.33	147.89
	хуш	талбай /га/	-	-	-	-	-	50	223	105	696	244	1318		
	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	5000	43440	26250	148070	59320	282080	1.71	165.12
Гацуур	0-15	талбай /га/	-	-	-	-	-	65	28	-	-	-	93		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	8720	3920	-	-	-	12640	0.11	116.20
	16-25	талбай /га/	-	-	-	-	-	21	-	202	-	-	223		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	2520	-	36360	-	-	38880	0.26	147.41
	гацуур	талбай /га/	-	-	-	-	-	86	28	202	-	-	316		
	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	11240	3920	36360	-	-	51520	0.37	139.75
Хус	0-15	талбай /га/	-	938	1717	5199	7612	13526	14132	3296	682	-	47102		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	23920	39650	227450	444290	873810	1071430	278780	64900	-	3024230	52.74	57.35
	16-25	талбай /га/	147	849	1507	4454	6713	12009	10391	2661	158	-	38889		
	2-р	нөөц /ш.м/	2940	19940	41400	178440	372160	785830	825120	220980	13880	-	2460690	43.58	56.47
	26-35	талбай /га/	-	968	443	631	2917	4416	2429	1981	-	-	13785		
	3-р	нөөц /ш.м/	-	22950	18050	29490	188220	304900	191470	162890	-	-	917970	16.29	56.35
	36 дээш	талбай /га/	-	-	-	-	-	9	-	-	-	-	9		
	4-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	450	-	-	-	-	450	0.01	55.00
	Хус	талбай /га/	147	2755	3667	10284	17242	29960	26952	7938	840	-	99785		
	дүн	нөөц /ш.м/	2940	66810	99100	435380	1004670	1964990	2088020	662650	78780	-	6403340	112.60	56.87
Улиас	0-15	талбай /га/	-	-	-	-	269	334	79	293	127	-	1102		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	10760	26310	4590	21660	10160	-	73480	1.14	64.20
	16-25	талбай /га/	-	104	-	-	-	-	-	-	-	-	104		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	3120	-	-	-	-	-	-	-	-	3120	0.21	15.00
	Улиас	талбай /га/	-	104	-	-	269	334	79	293	127	-	1206		
	дүн	нөөц /ш.м/	-	3120	-	-	10760	26310	4590	21660	10160	-	76600	1.23	62.20
Улиангар	0-15	талбай /га/	-	158	172	35	41	-	16	85	-	-	507		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	2740	6390	2600	3560	-	1760	850	-	-	17900	0.51	35.21
	16-25	талбай /га/	-	399	11	47	206	63	112	-	-	-	838		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	8520	330	1650	16560	7380	13170	-	-	-	47610	1.03	46.23
	26-35	талбай /га/	-	46	-	40	73	56	15	-	-	-	230		
	3-р	нөөц /ш.м/	-	760	-	1200	4210	4480	2100	-	-	-	12750	0.26	49.08
	Улиангар	талбай /га/	-	603	183	122	320	119	143	85	-	-	1575		
	дүн	нөөц /ш.м/	-	12020	6720	5450	24330	11860	17030	850	-	-	78260	1.77	44.17
Хайлаас	0-15	талбай /га/	-	39	166	12	-	-	-	63	-	-	280		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	780	3320	120	-	-	-	3150	-	-	7370	0.16	45.47
	16-25	талбай /га/	-	-	-	-	6	-	-	-	-	-	6		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	60	-	-	-	-	-	60	0.00	45.00
	26-35	талбай /га/	-	-	7	-	-	-	-	-	-	-	7		

	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	70	-	-	-	-	-	-	-	70	0.00	25.00
	Хайлаас	талбай /га/	-	39	173	12	6	-	-	63	-	-	293		
	дүн	нөөц /ш.м/	-	780	3390	120	60	-	-	3150	-	-	7500	0.17	45.28
Бургас	0-15	талбай /га/	-	2725	9195	3363	21	-	-	-	-	-	15304		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	40970	187300	78460	630	-	-	-	-	-	307360	11.70	26.26
	16-25	талбай /га/	-	-	18	-	-	-	-	-	-	-	18		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	360	-	-	-	-	-	-	-	360	0.01	25.00
	26-35	талбай /га/	1	-	22	-	-	-	-	-	-	-	23		
	3-р	нөөц /ш.м/	20	-	440	-	-	-	-	-	-	-	460	0.02	24.13
	Бургас	талбай /га/	1	2725	9235	3363	21	-	-	-	-	-	15345		
	дүн	нөөц /ш.м/	20	40970	188100	78460	630	-	-	-	-	-	308180	11.74	26.26
Хориотой зурвас дүн	талбай /га/	385	6800	14802	18868	25651	38777	39471	20606	3395	344	169099			
	нөөц /ш.м/	7310	139390	389290	987050	1900560	3066760	3804720	2567490	477700	71300	13411570			
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүсийн ой - 100 га төгөл ой															
Шинэс	0-15	талбай /га/	-	-	-	-	2	102	29	-	-	-	133		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	200	13440	3480	-	-	-	17120	0.15	113.83
	16-25	талбай /га/	-	188	29	14	64	339	277	25	-	-	936		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	9740	1740	840	7480	41600	40290	2000	-	-	103690	0.96	108.25
	26-35	талбай /га/	-	120	-	-	-	-	327	-	-	-	447		
	3-р	нөөц /ш.м/	-	5720	-	-	-	-	49450	-	-	-	55170	0.46	119.63
	шинэс	талбай /га/	-	308	29	14	66	441	633	25	-	-	1516		
	дүн	нөөц /ш.м/	-	15460	1740	840	7680	55040	93220	2000	-	-	175980	1.57	112.36
Нарс	0-15	талбай /га/	-	-	66	114	86	6	115	361	-	-	748		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	4240	11640	9840	420	16400	36900	-	-	79440	0.66	121.17
	16-25	талбай /га/	-	78	187	121	372	-	-	-	-	-	758		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	5340	14420	13720	47900	-	-	-	-	-	81380	1.08	75.60
	26-35	талбай /га/	-	-	9	30	-	-	-	-	-	-	39		
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	990	4200	-	-	-	-	-	-	5190	0.08	66.18
	нарс	талбай /га/	-	78	262	265	458	6	115	361	-	-	1545		
	дүн	нөөц /ш.м/	-	5340	19650	29560	57740	420	16400	36900	-	-	166010	1.71	97.11
Хус	0-15	талбай /га/	-	35	113	421	189	509	57	22	-	-	1346		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	1360	4730	26710	11150	34690	5220	1100	-	-	84960	1.85	45.96
	16-25	талбай /га/	-	396	1008	3341	3321	5462	2442	81	-	-	16051		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	8660	32940	172830	190080	409960	211090	3790	-	-	1029350	20.33	50.62
	26-35	талбай /га/	-	140	174	269	583	1887	2141	93	-	-	5287		
	3-р	нөөц /ш.м/	-	3870	12180	10490	36350	152650	213760	4310	-	-	433610	7.53	57.61
	36 дээш	талбай /га/	-	-	-	-	-	9	-	-	-	-	9		
	4-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	630	-	-	-	-	630	0.01	55.00

	Хус	талбай /га/	-	571	1295	4031	4093	7867	4640	196	-	-	22693		
	дүн	нөөц /ш.м/	-	13890	49850	210030	237580	597930	430070	9200	-	-	1548550	29.59	52.32
Улиас	16-25	талбай /га/	-	60	-	-	-	-	-	-	-	-	60		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	4200	-	-	-	-	-	-	-	-	4200	0.28	15.00
	26-35	талбай /га/	-	-	-	88	-	-	-	-	-	-	88		
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	7920	-	-	-	-	-	-	7920	0.23	35.00
	Улиас	талбай /га/	-	60	-	88	-	-	-	-	-	-	148		
	дүн	нөөц /ш.м/	-	4200	-	7920	-	-	-	-	-	-	12120	0.43	28.07
Улиангар	0-15	талбай /га/	-	95	5	-	-	-	-	-	-	-	100		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	3880	100	-	-	-	-	-	-	-	3980	0.26	15.25
	16-25	талбай /га/	-	145	110	38	-	-	-	-	-	-	293		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	5860	2130	1140	-	-	-	-	-	-	9130	0.46	19.83
	Улиангар	талбай /га/	-	240	115	38	-	-	-	-	-	-	393		
	дүн	нөөц /ш.м/	-	9740	2230	1140	-	-	-	-	-	-	13110	0.71	18.44
Хайлаас	0-15	талбай /га/	-	-	55	-	-	-	-	-	-	-	55		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	550	-	-	-	-	-	-	-	550	0.02	25.00
	Хайлаас	талбай /га/	-	-	55	-	-	-	-	-	-	-	55		
	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	550	-	-	-	-	-	-	-	550	0.02	25.00
Бургас	0-15	талбай /га/	-	201	8	40	-	-	-	-	-	-	249		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	3500	80	1200	-	-	-	-	-	-	4780	0.24	20.19
	16-25	талбай /га/	-	-	6	-	-	-	-	-	-	-	6		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	180	-	-	-	-	-	-	-	180	0.01	25.00
	Бургас	талбай /га/	-	201	14	40	-	-	-	-	-	-	255		
	дүн	нөөц /ш.м/	-	3500	260	1200	-	-	-	-	-	-	4960	0.24	20.36
100 га төгөл дүн	талбай /га/	-	1458	1770	4476	4617	8314	5388	582	-	-	-	26605		
	нөөц /ш.м/	-	52130	74280	250690	303000	653390	539690	48100	-	-	-	1921280		
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүсийн ой - 30 хэмээс дээш налуу газрын ой															
Нарс	0-15	талбай /га/	-	-	28	123	13	-	30	28	-	-	222		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	1580	7460	1690	-	3300	3920	-	-	17950	0.18	98.62
	16-25	талбай /га/	-	-	201	661	215	-	153	407	79	122	1838		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	10890	49500	22670	-	15440	59750	10040	19850	188140	1.57	119.58
	26-35	талбай /га/	-	96	272	230	224	81	253	615	-	153	1924		
	3-р	нөөц /ш.м/	-	1920	15390	11580	22270	10530	34150	94790	-	24480	215110	1.65	130.68
	нарс	талбай /га/	-	96	501	1014	452	81	436	1050	79	275	3984		
	дүн	нөөц /ш.м/	-	1920	27860	68540	46630	10530	52890	158460	10040	44330	421200	3.39	124.35
Хуш	0-15	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8	8		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1200	1200	0.01	190.00
	16-25	талбай /га/	-	-	-	-	48	-	-	116	575	968	1707		

	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	5860	-	-	18560	107390	170310	302120	1.69	178.49
	26-35	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	-	125	923	1318	2366		
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	-	25260	185320	249510	460090	2.56	179.75
	хуш	талбай /га/	-	-	-	-	48	-	-	241	1498	2294	4081		
	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	5860	-	-	43820	292710	421020	763410	4.26	179.27
Гацуур	0-15	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	134	-	-	-	134		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	13080	-	-	-	13080	0.10	130.00
	16-25	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	40	-	-	-	40		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	5600	-	-	-	5600	0.04	130.00
	гацуур	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	174	-	-	-	174		
	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	18680	-	-	-	18680	0.14	130.00
Хус	0-15	талбай /га/	-	-	-	29	109	-	289	-	-	-	427		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	2900	6940	-	24780	-	-	-	34620	0.59	58.48
	16-25	талбай /га/	-	-	68	289	235	-	309	-	-	-	901		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	2040	11590	13960	-	31780	-	-	-	59370	1.12	53.07
	26-35	талбай /га/	-	-	137	152	-	-	91	-	-	-	380		
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	4110	7410	-	-	8460	-	-	-	19980	0.44	45.65
	Хус	талбай /га/	-	-	205	470	344	-	689	-	-	-	1708		
	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	6150	21900	20900	-	65020	-	-	-	113970	2.13	53.41
Улиангар	16-25	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	13	-	-	-	13		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	1040	-	-	-	1040	0.02	65.00
	Улиангар	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	13	-	-	-	13		
		дүн	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	1040	-	-	-	1040	0.02	65.00
Бургас	0-15	талбай /га/	115	46	-	-	-	-	-	-	-	-	161		
	1-р	нөөц /ш.м/	1150	920	-	-	-	-	-	-	-	-	2070	0.22	9.44
	16-25	талбай /га/		131	-	-	-	-	-	-	-	-	131		
	2-р	нөөц /ш.м/		2620	-	-	-	-	-	-	-	-	2620	0.17	15.00
	Бургас	талбай /га/	115	177	-	-	-	-	-	-	-	-	292		
	дүн	нөөц /ш.м/	1150	3540	-	-	-	-	-	-	-	-	4690	0.37	12.55
30 дээш налуу дүн		талбай /га/	115	273	706	1484	844	81	1312	1291	1577	2569	10252	-	-
		нөөц /ш.м/	1150	5460	34010	90440	73390	10530	137630	202280	302750	465350	1322990		
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүсийн ой - Улсын хилийн дагуух ой															
Шинэс	0-15	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	136	140	-	-	276		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	18520	18790	-	-	37310	0.27	140.07
	16-25	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	142	254	700	-	1096		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	19820	37700	117290	-	174810	1.08	161.15
	26-35	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	116	-	-	-	116		
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	16240	-	-	-	16240	0.12	130.00

	шинэс	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	394	394	700	-	1488		
	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	54580	56490	117290	-	228360	1.47	155.49
Нарс	0-15	талбай /га/		570	29	293	460	930	1053	2113	-	-	5448		
	1-р	нөөц /ш.м/		32050	2030	26370	44530	92880	129510	300460	-	-	627830	4.99	125.89
	16-25	талбай /га/		148	195	855	1121	823	2632	3668	311	-	9753		
	2-р	нөөц /ш.м/		11800	20890	87200	139820	97270	436850	603670	57260	-	1454760	11.27	129.14
	26-35	талбай /га/		64	61	212	137	127	976	1386	141	-	3104		
	3-р	нөөц /ш.м/		7680	6100	20480	22430	17190	137100	221570	24040	-	456590	3.42	133.65
	36 дээш	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	27	-	-	-	27		
	4-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	2700	-	-	-	2700	0.02	130.00
	нарс	талбай /га/	-	782	285	1360	1718	1880	4688	7167	452	-	18332		
дүн	нөөц /ш.м/	-	51530	29020	134050	206780	207340	706160	1125700	81300	-	2541880	19.68	129.15	
Хуш	16-25	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	-	626	1011	-	1637		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	-	127600	232260	-	359860	2.21	162.91
	26-35	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	-	153	415	-	568		
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	-	29900	83990	-	113890	0.69	164.75
	хуш	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	-	779	1426	-	2205		
	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	-	157500	316250	-	473750	2.90	163.35
Гацуур	16-25	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	175	-	-	-	175		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	26670	-	-	-	26670	0.21	130.00
	гацуур	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	175	-	-	-	175		
	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	26670	-	-	-	26670	0.21	130.00
Жодоо	16-25	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	-	132	199	-	331		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	-	19160	37810	-	56970	0.35	163.27
	жодоо	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	-	132	199	-	331		
	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	-	19160	37810	-	56970	0.35	163.27
Хус	0-15	талбай /га/	-	134	10	10	42	501	346	-	-	-	1043		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	1340	300	500	3220	35920	33450	-	-	-	74730	1.29	58.07
	16-25	талбай /га/	-	98	73	122	290	798	6296	-	-	-	7677		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	980	2190	7620	21970	58630	590230	-	-	-	681620	10.83	62.96
	26-35	талбай /га/	-	-	-	97	-	45	412	-	-	-	554		
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	6790	-	3600	38520	-	-	-	48910	0.81	60.10
	Хус	талбай /га/	-	232	83	229	332	1344	7054	-	-	-	9274		
дүн	нөөц /ш.м/	-	2320	2490	14910	25190	98150	662200	-	-	-	805260	12.92	62.33	
Улиангар	16-25	талбай /га/	-	-	-	-	-	33	-	-	-	-	33		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	3300	-	-	-	-	3300	0.06	55.00
	Улиангар	талбай /га/	-	-	-	-	-	33	-	-	-	-	33		
	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	3300	-	-	-	-	3300	0.06	55.00
Бургас	0-15	талбай /га/	-	489	511	-	-	-	-	-	-	-	1000		

	1-р	нөөц /ш.м/	-	7600	14370	-	-	-	-	-	-	-	21970	1.02	21.54
	16-25	талбай /га/	-	273	-	-	-	-	-	-	-	-	273		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	5460	-	-	-	-	-	-	-	-	5460	0.36	15.00
	Бургас	талбай /га/	-	762	511	-	-	-	-	-	-	-	1273		
	дүн	нөөц /ш.м/	-	13060	14370	-	-	-	-	-	-	-	27430	1.36	20.24
Улсын хилийн дагуу дүн	талбай /га/	-	1776	879	1589	2050	3257	12311	8472	2777	-	33111			
	нөөц /ш.м/	-	66910	45880	148960	231970	308790	1449610	1358850	552650	-	4163620			
Аж ахуйн төрөл: Ашиглалтын бүсийн ой															
Шинэс	0-15	талбай /га/	-	19	479	921	2115	3179	10472	3409	1832	197	22623		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	1330	38140	105700	236190	385430	1549910	471240	263660	41370	3092970	24.04	128.63
	16-25	талбай /га/	30	358	2209	6088	6857	14703	39282	34429	7380	2081	113417		
	2-р	нөөц /ш.м/	600	23360	187350	662130	829060	2017490	5848600	5609700	1259650	290710	16728650	125.82	132.95
	26-35	талбай /га/	2	23	753	1622	2336	4058	32660	20326	7381	1160	70321		
	3-р	нөөц /ш.м/	40	920	64560	146360	295870	524380	4948460	3362850	1357380	181430	10882250	78.39	138.83
	36 дээш	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	-	35	41	-	76		
	4-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	-	4900	8200	-	13100	0.08	162.52
	шинэс	талбай /га/	32	400	3441	8631	11308	21940	82414	58199	16634	3438	206437		
дүн	нөөц /ш.м/	640	25610	290050	914190	1361120	2927300	12346970	9448690	2888890	513510	30716970	228.19	134.61	
Нарс	0-15	талбай /га/	-	2002	1191	2718	3578	2525	5615	3413	65	-	21107		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	72310	66930	262630	357220	307050	690030	415460	10070	-	2181700	19.54	111.64
	16-25	талбай /га/	-	555	2334	10087	6320	11100	32092	31199	1966	177	95830		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	25350	148950	958770	627570	1372560	4360570	4608400	304080	35200	12441450	96.79	128.55
	26-35	талбай /га/	-	188	127	4776	4345	4141	17797	8965	795	-	41134		
	3-р	нөөц /ш.м/	-	11620	11770	498690	384750	530020	2669880	1236040	109970	-	5452740	43.73	124.70
	36 дээш	талбай /га/	-	-	-	65	53	-	253	23	-	-	394		
	4-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	4550	5300	-	41810	3430	-	-	55090	0.45	122.44
	нарс	талбай /га/	-	2745	3652	17646	14296	17766	55757	43600	2826	177	158465		
дүн	нөөц /ш.м/	-	109280	227650	1724640	1374840	2209630	7762290	6263330	424120	35200	20130980	160.21	125.66	
Хуш	0-15	талбай /га/	-	13	-	29	66	402	1022	1072	76	39	2719		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	260	-	2900	8100	56620	167940	189210	12390	10080	447500	3.26	137.21
	16-25	талбай /га/	-	55	94	123	169	2189	3560	3802	1440	1001	12433		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	3300	5630	4110	22130	319040	595580	612070	289500	226820	2078180	14.43	144.02
	26-35	талбай /га/	-	39	55	21	62	1373	1792	1414	792	699	6247		
	3-р	нөөц /ш.м/	-	2340	4400	1470	8150	192750	314990	242720	128420	139020	1034260	7.23	143.03
	36 дээш	талбай /га/	-	-	-	-	-	31	-	-	-	-	31		
	4-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	2790	-	-	-	-	2790	0.03	110.00
	хуш	талбай /га/	-	107	149	173	297	3995	6374	6288	2308	1739	21430		
дүн	нөөц /ш.м/	-	5900	10030	8480	38380	571200	1078510	1044000	430310	375920	3562730	24.94	142.85	
Гацуур	0-15	талбай /га/	-	-	5	268	112	103	63	-	-	551			

	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	250	23550	10070	13870	7740	-	-	-	55480	0.60	91.91
	16-25	талбай /га/	-	-	49		30	152	287	262	-	-	780		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	3560		3000	17440	51700	49360	-	-	125060	0.95	131.87
	26-35	талбай /га/	-	-	-	49	-	-	8	-	-	-	57		
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	4690	-	-	640	-	-	-	5330	0.07	77.20
	гацуур	талбай /га/	-	-	54	317	142	255	358	262	-	-	1388		
	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	3810	28240	13070	31310	60080	49360	-	-	185870	1.57	118.37
Жодоо	0-15	талбай /га/	-	-	-	-	26	-	-	-	-	-	26		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	2600	-	-	-	-	-	2600	0.03	90.00
	16-25	талбай /га/	-	-	-	39	111	154	206	-	-	-	510		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	2340	12100	17720	32530	-	-	-	64690	0.56	114.87
	26-35	талбай /га/	-	-	-	-	-	28	32	-	-	-	60		
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	3080	4480	-	-	-	7560	0.06	121.85
	жодоо	талбай /га/	-	-	-	39	137	182	238	-	-	-	596		
Хус	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	-	2340	14700	20800	37010	-	-	-	74850	0.65	114.71
	0-15	талбай /га/	-	2040	1884	5498	6914	22167	10489	1965	47	-	51004		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	41240	44520	224010	380830	1582000	844690	165040	6380	-	3288710	59.58	55.20
	16-25	талбай /га/	-	5299	3671	12383	25608	65770	50183	9529	480	77	173000		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	132900	125550	625130	1574340	4895370	4265730	881370	61230	6980	12568600	220.52	56.99
	26-35	талбай /га/	-	738	1310	2162	6018	20661	17673	5433	190	20	54205		
	3-р	нөөц /ш.м/	-	25590	35690	103770	374560	1518820	1394840	502100	20290	2000	3977660	67.17	59.21
	36 дээш	талбай /га/	-	-	-	43	-	-	-	-	-	-	43		
	4-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	1850	-	-	-	-	-	-	1850	0.05	35.00
	Хус	талбай /га/	-	8077	6865	20086	38540	108598	78345	16927	717	97	278252		
дүн	нөөц /ш.м/	-	199730	205760	954760	2329730	7996190	6505260	1548510	87900	8980	19836820	347.16	57.14	
Улиас	0-15	талбай /га/	-	-	-	-	-	5	-	20	-	73	98		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	200	-	1400	-	5840	7440	0.08	90.16
	16-25	талбай /га/	-	86	-	38	-	-	-	-	-	10	134		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	1740	-	3420	-	-	-	-	-	800	5960	0.16	37.21
	26-35	талбай /га/	-	-	-	54	-	-	101	-	-	70	225		
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	1620	-	-	10100	-	-	5600	17320	0.24	71.89
	Улиас	талбай /га/	-	86	-	92	-	5	101	20	-	153	457		
дүн	нөөц /ш.м/	-	1740	-	5040	-	200	10100	1400	-	12240	30720	0.44	69.59	
Улиангар	0-15	талбай /га/	-	138	8	515	10	247	-	22	-	-	940		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	3040	160	10870	500	24190	-	1100	-	-	39860	0.85	46.80
	16-25	талбай /га/	-	1104	114	493	52	470	44	14	-	29	2320		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	26680	4940	27640	3860	35380	3760	700	-	2320	105280	2.69	39.21
	26-35	талбай /га/	-	63	-	76	64	-	-	85	-	-	288		
	3-р	нөөц /ш.м/	-	1260	-	6840	6000	-	-	5100	-	-	19200	0.40	47.44
	Улиангар	талбай /га/	-	1305	122	1084	126	717	44	121	-	29	3548		
дүн	нөөц /ш.м/	-	30980	5100	45350	10360	59570	3760	6900	-	2320	164340	3.91	42.01	
Хайлаас	16-25	талбай /га/	-	-	-	36	-	-	-	-	-	-	36		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	2160	-	-	-	-	-	-	2160	0.06	35.00
	Хайлаас	талбай /га/	-	-	-	36	-	-	-	-	-	-	36		

	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	-	2160	-	-	-	-	-	-	2160	0.06	35.00
Бургас	0-15	талбай /га/	202	302	180	64	-	-	-	-	-	-	748		
	1-р	нөөц /ш.м/	2020	5420	2800	1030	-	-	-	-	-	-	11270	0.64	17.52
	16-25	талбай /га/	-	-	115	-	6	-	-	-	-	-	121		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	2070	-	180	-	-	-	-	-	2250	0.08	26.60
	Бургас	талбай /га/	202	302	295	64	6	-	-	-	-	-	869		
Ашиглалтын бүсийн дүн	дүн	нөөц /ш.м/	2020	5420	4870	1030	180	-	-	-	-	-	13520	0.71	19.03
	талбай /га/	234	13022	14578	48168	64852	153458	223631	125417	22485	5633	671478			
	нөөц /ш.м/	2660	378660	747270	3686230	5142380	13816200	27803980	18362190	3831220	948170	74718960			
Сэлэнгэ аймгийн нэгдсэн дүн															
Шинэс	0-15	талбай /га/	17	62	793	1608	3847	4754	13546	6229	3839	230	34925		
	1-р	нөөц /ш.м/	230	2680	69360	180550	424040	582030	2033500	856150	560040	46650	4755230	36.75	129.38
	16-25	талбай /га/	335	887	3295	9288	10499	22865	62050	78125	29809	2134	219287		
	2-р	нөөц /ш.м/	16920	48200	268620	967180	1257480	3161420	9370360	12309490	4618540	294950	32313160	234.67	137.70
	26-35	талбай /га/	2	348	1236	4576	6143	12453	48558	54205	20102	1332	148955		
	3-р	нөөц /ш.м/	40	20530	105360	395820	667630	1591520	7311520	8033050	3196200	194230	21515900	154.08	139.64
	36 дээш	талбай /га/	-	-	-	-	-	51	116	82	151	0	400		
	4-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	6120	15400	12420	18300	0	52240	0.36	146.42
	шинэс	талбай /га/	354	1297	5324	15472	20489	40123	124270	138641	53901	3696	403567		
дүн	нөөц /ш.м/	17190	71410	443340	1543550	2349150	5341090	18730780	21211110	8393080	535830	58636530	425.70	137.74	
Нарс	0-15	талбай /га/	237	7117	2249	8067	9200	9570	10029	9271	177	67	55984		
	1-р	нөөц /ш.м/	22140	271020	146660	699900	913230	1107390	1201350	1161960	28900	6700	5559250	51.05	108.89
	16-25	талбай /га/	1274	1536	5200	20608	14656	18583	46368	46851	4496	309	159881		
	2-р	нөөц /ш.м/	26720	76290	339060	1905700	1769860	2436800	6393990	6953050	660420	56050	20617940	164.94	125.00
	26-35	талбай /га/	163	926	1418	8404	8165	7410	29197	19065	1736	153	76637		
	3-р	нөөц /ш.м/	1630	50980	74050	825910	855820	996620	4244080	2601400	253350	24480	9928320	79.53	124.83
	36 дээш	талбай /га/	-	-	-	65	72	-	351	307	-	-	795		
	4-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	4550	7010	-	52320	32670	-	-	96550	0.74	131.04
	нарс	талбай /га/	1674	9579	8867	37144	32093	35563	85945	75494	6409	529	293297		
дүн	нөөц /ш.м/	50490	398290	559770	3436060	3545920	4540810	11891740	10749080	942670	87230	36202060	295.53	122.50	
Хуш	0-15	талбай /га/	-	13	-	29	66	1064	1134	1776	1854	47	5983		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	260	-	2900	8100	163270	186110	313950	432530	11280	1118400	7.54	148.30
	16-25	талбай /га/	28	360	293	1563	1015	4223	7532	27915	29601	2192	74722		
	2-р	нөөц /ш.м/	1960	27350	16970	119570	158130	677890	1267150	5205400	6216100	450570	14141090	91.45	154.64
	26-35	талбай /га/	-	354	113	2197	381	2617	6488	28315	22263	2038	64766		
	3-р	нөөц /ш.м/	-	20160	9040	220420	49210	375660	1168490	5274610	4228040	394410	11740040	76.61	153.24
	36 дээш	талбай /га/	-	-	-	-	-	31	310	390	67	-	798		
	4-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	2790	58750	67640	16750	-	145930	1.02	143.48
	хуш	талбай /га/	28	727	406	3789	1462	7935	15464	58396	53785	4277	146269		
дүн	нөөц /ш.м/	1960	47770	26010	342890	215440	1219610	2680500	10861600	10893420	856260	27145460	176.60	153.71	
Гацуур	0-15	талбай /га/	-	-	5	268	188	251	494	127	-	-	1333		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	250	23550	17900	32960	70270	14160	-	-	159090	1.39	114.13
	16-25	талбай /га/	-	-	49	-	30	747	1008	1028	165	-	3027		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	3560	-	3000	95820	158070	187880	22340	-	470670	3.49	134.95
	26-35	талбай /га/	-	-	-	49	40	164	988	347	-	-	1588		

	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	4690	2800	28700	154900	45240	-	-	236330	1.82	129.74
	гацуур	талбай /га/	-	-	54	317	258	1162	2490	1502	165	-	5948		
	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	3810	28240	23700	157480	383240	247280	22340	-	866090	6.68	129.70
Жодоо	0-15	талбай /га/	-	-	-	0	26	-	-	-	-	-	26		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	0	2600	-	-	-	-	-	2600	0.03	90.00
	16-25	талбай /га/	-	-	-	39	111	154	206	189	199	-	898		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	2340	12100	17720	32530	26570	37810	-	129070	0.93	138.25
	26-35	талбай /га/	-	-	-	0	0	28	93	-	-	-	121		
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	0	0	3080	16070	-	-	-	19150	0.15	126.78
	жодоо	талбай /га/	-	-	-	39	137	182	299	189	199	-	1045		
	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	-	2340	14700	20800	48600	26570	37810	-	150820	1.11	135.96
Хус	0-15	талбай /га/	-	3761	4887	17228	20004	44444	30327	6404	922	10	127987		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	82660	121540	718960	1132970	3057290	2377070	533020	89230	200	8112940	146.05	55.55
	16-25	талбай /га/	150	7233	9987	28848	53247	101325	85753	17515	665	77	304800		
	2-р	нөөц /ш.м/	3000	176230	334020	1423340	3179550	7475310	7243800	1558260	77420	6980	21477910	381.24	56.34
	26-35	талбай /га/	-	2135	2897	5952	15047	36746	30952	8782	190	20	102721		
	3-р	нөөц /ш.м/	-	60310	103030	294850	933080	2734700	2482730	771800	20290	2000	7402790	128.23	57.73
	36 дээш	талбай /га/	-	-	-	43	150	149	36	-	-	-	378		
	4-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	1850	9520	11280	1080	-	-	-	23730	0.48	49.88
	Хус	талбай /га/	150	13129	17771	52071	88448	182664	147068	32701	1777	107	535886		
дүн	нөөц /ш.м/	3000	319200	558590	2439000	5255120	13278580	12104680	2863080	186940	9180	37017370	655.88	56.44	
Улиас	0-15	талбай /га/	-	-	-	-	400	774	137	367	127	73	1878		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	18620	68840	7330	27380	10160	5840	138170	2.23	62.04
	16-25	талбай /га/	-	250	-	140	7	-	-	-	-	10	407		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	9060	-	10560	420	-	-	-	-	800	20840	0.72	28.81
	26-35	талбай /га/	-	-	-	149	-	-	101	-	-	70	320		
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	9750	-	-	10100	-	-	5600	25450	0.42	60.11
	Улиас	талбай /га/	-	250	-	289	407	774	238	367	127	153	2605		
	дүн	нөөц /ш.м/	-	9060	-	20310	19040	68840	17430	27380	10160	12240	184460	3.18	58.02
Улиангар	0-15	талбай /га/	22	495	197	572	51	479	16	235	-	-	2067		
	1-р	нөөц /ш.м/	440	13110	7250	14130	4060	32360	1760	8350	-	-	81460	1.85	43.92
	16-25	талбай /га/	-	2859	281	739	322	572	293	42	-	29	5137		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	68710	9210	38550	24700	46360	24170	3650	-	2320	217670	5.68	38.30
	26-35	талбай /га/	-	136	13	369	301	56	15	85	-	-	975		
	3-р	нөөц /ш.м/	-	2560	390	18690	22610	4480	2100	5100	-	-	55930	1.26	44.43
	36 дээш	талбай /га/	-	-	-	21	-	-	-	-	-	-	21		
	4-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	840	-	-	-	-	-	-	840	0.02	35.00
Улиангар	талбай /га/	22	3490	491	1701	674	1107	324	362	-	29	8200			
дүн	нөөц /ш.м/	440	84380	16850	72210	51370	83200	28030	17100	-	2320	355900	8.78	40.54	
Хайлаас	0-15	талбай /га/	-	39	254	32	-	-	-	63	-	-	388		
	1-р	нөөц /ш.м/	-	780	4200	520	-	-	-	3150	-	-	8650	0.20	42.91
	16-25	талбай /га/	-	-	-	36	6	-	-	-	-	-	42		
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	2160	60	-	-	-	-	-	2220	0.06	35.27
	26-35	талбай /га/	-	-	7	47	0	-	-	-	-	-	54		

	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	70	890	0	-	-	-	-	-	960	0.03	34.27
	Хайлаас	талбай /га/	-	39	261	115	6	-	-	63	-	-	484		
	дүн	нөөц /ш.м/	-	780	4270	3570	60	-	-	3150	-	-	11830	0.29	40.77
Бургас	0-15	талбай /га/	317	5723	11707	3554	27	-	-	-	-	-	21328		
	1-р	нөөц /ш.м/	3170	93150	241240	82430	690	-	-	-	-	-	420680	17.08	24.63
	16-25	талбай /га/	0	463	140	0	6	-	-	-	-	-	609		
	2-р	нөөц /ш.м/	0	9850	2620	0	180	-	-	-	-	-	12650	0.72	17.50
	26-35	талбай /га/	1	0	80	0	0	-	-	-	-	-	81		
	3-р	нөөц /ш.м/	20	0	1600	0	0	-	-	-	-	-	1620	0.07	24.75
	Бургас	талбай /га/	318	6186	11927	3554	33	-	-	-	-	-	22018		
дүн	нөөц /ш.м/	3190	103000	245460	82430	870	-	-	-	-	-	434950	17.81	24.42	
Аймгийн нэгдсэн дүн	талбай /га/	2546	34697	45101	114491	144007	269510	376098	307715	116363	8791	1419319	-		
	нөөц /ш.м/	76270	1033890	1858100	7970600	11475370	24710410	45885000	46006350	20486420	1503060	161005470	1 591.55		

Байгалийн ойн талбай насны ангиар тархсан байдлыг 4-р графикаар, ойн нөөц насны ангиар тархсан байдлыг 5-р графикаар харуулав.

Тус аймгийн ойн талбайн 0.2 хувийг I насны анги, 2.4 хувийг II насны анги, 3.2 хувийг III насны анги, 8.1 хувийг IV насны анги, 10.1 хувийг V насны анги, 19.0 хувийг VI насны анги, 26.5 хувийг VII насны анги, 21.7 хувийг VIII насны анги, 8.2 хувийг IX насны анги, 0.6 хувийг X насны ангийн ой эзэлж байна. Насны ангийн энэ тооцоо нь зөвхөн байгалийн ойн ангилалд хийгддэг бөгөөд тармаг ой, ойжих талбайд ургаж байгаа мод тооцоонд ордоггүй. Ойн аж ахуйн ач холбогдлыг илэрхийлэх зорилгоор ойг залуу, дунд насны, болц гүйцэж яваа, болц гүйцсэн хөгшин ой гэсэн насны 4 бүлэгт хуваадаг. Ойн насны бүлгийг үндэслэн ойг хамгаалах, ашиглах, нөхөн сэргээх арга хэмжээг төлөвлөнө.

Сэлэнгэ аймгийн байгалийн ойн насны бүлгийн ангиллыг 12-р хүснэгтээр үзүүлэв.

График- 4

Байгалийн ойн талбай насны ангиар тархах нь (га)

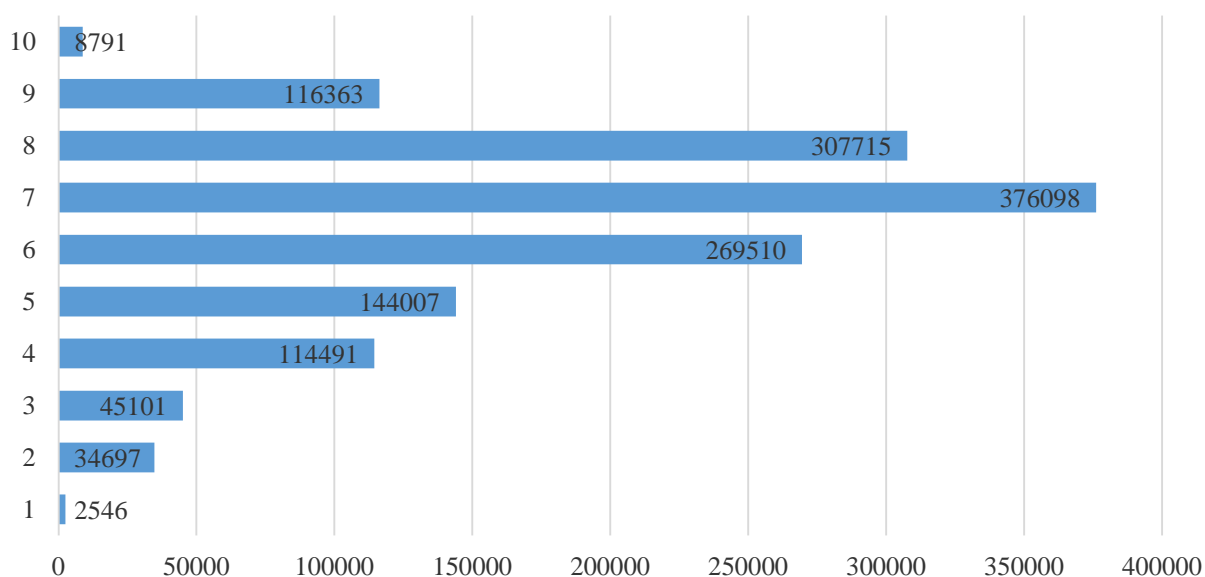
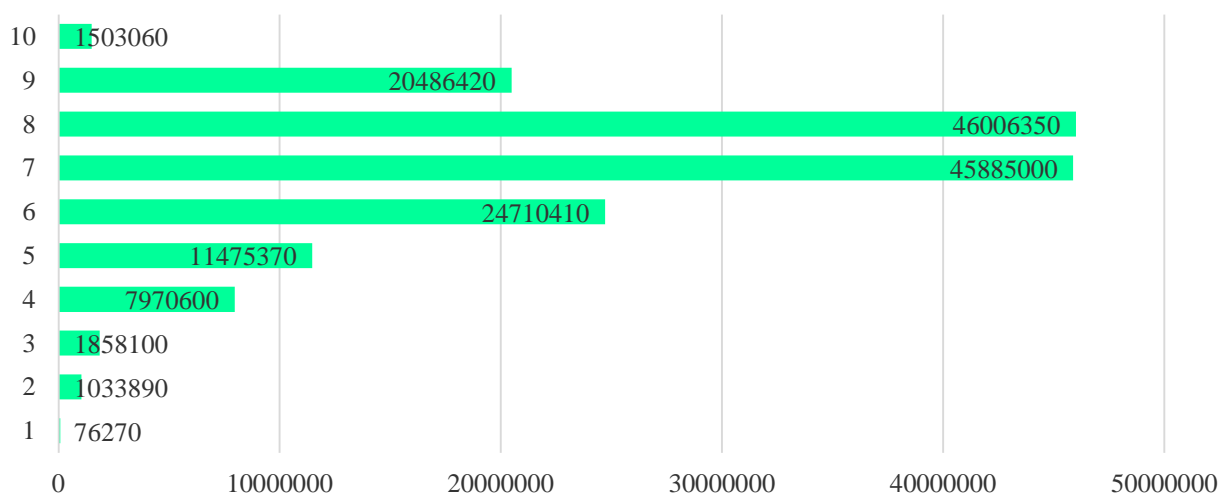

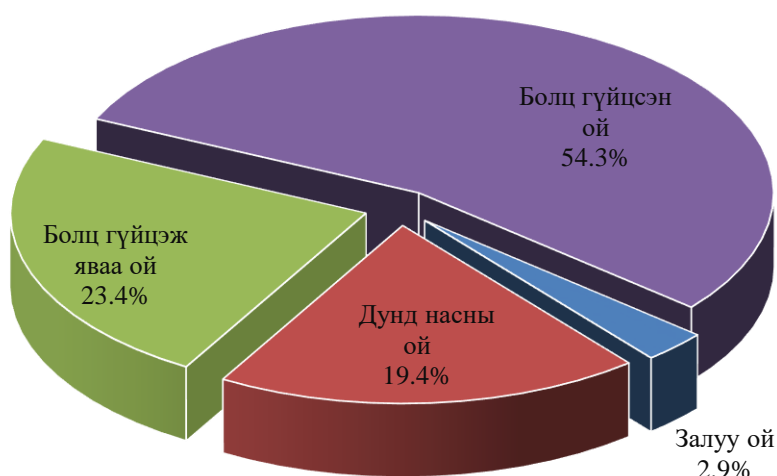
График-5

Байгалийн ойн нөөц насны ангиар тархах нь /м.ш.м/

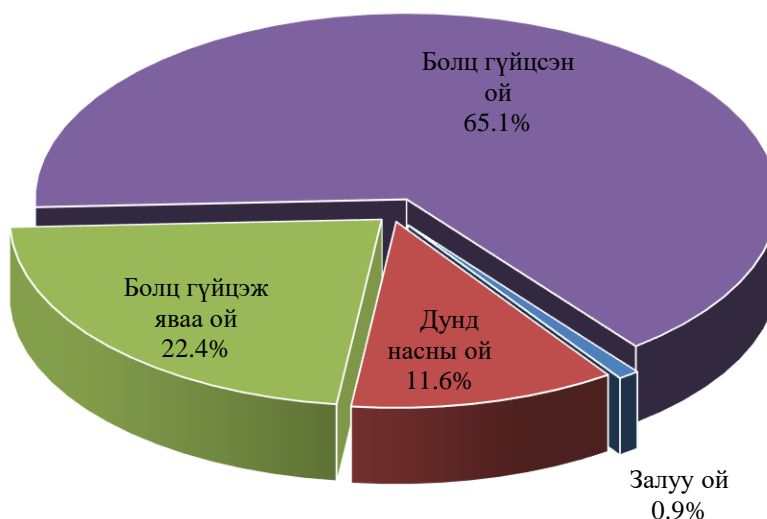
2.4.2. Насны бүлэг

График-6

Байгалийн ойн талбай насны бүлгээр ангилагдсан нь

Насны бүлгээр ангилсан графикаас харахад Сэлэнгэ аймгийн ойн сангийн байгалийн ойн талбайн 2.9 хувийг залуу ой, 19.4 хувийг дунд насны ой, 23.4 хувийг болц гүйцэж яваа ой, 54.3 хувийг болц гүйцсэн, хөгшин ой эзэлж байна. Эндээс харахад болц гүйцсэн хөгшин ой зонхилж залуу ой маш бага хувийг эзэлж байна.

График-7

Байгалийн ойн нөөц насны бүлгээр ангилагдсан нь

Насны бүлгээр ангилсан графикаас харахад Сэлэнгэ аймгийн ойн сангийн байгалийн ойн нөөцийн 0.9 хувийг залуу ой, 11.6 хувийг дунд насны ой, 22.4 хувийг болц гүйцэж яваа ой, 65.1 хувийг болц гүйцсэн, хөгшин ой эзэлж байна. Нийт нөөцийн 65.1 хувийг болц гүйцсэн хөгшин ойн нөөц эзэлж байна.

Байгалийн ойн талбай, нөөц насны бүлгээр тархах нь

Модны төрөл	Насны бүлэг								Дүн	
	Залуу ой		Дунд насны ой		Болц гүйцэж яваа ой		Болц гүйцсэн, хөгшин ой			
	талбай	нөөц	талбай	нөөц	талбай	нөөц	талбай	нөөц	талбай	нөөц
Хамгаалалтын бүсийн ой - Дархан цаазат газрын хязгаарлалтын бүс										
Шинэс	402	26220	9331	912040	13074	1775180	135313	19986810	158120	22700250
Нарс	1505	47260	2475	258550	4427	755540	29252	4287270	37659	5348620
Хуш	4521	394220	5007	814610	59850	11148580	47857	9706080	117235	22063490
Гацуур	-	-	116	10630	821	114930	2958	457790	3895	583350
Жодоо	-	-	-	-	-	-	118	19000	118	19000
Хус	97	2700	11205	650060	15181	1167400	16783	1264610	43266	3084770
Улиас	-	-	-	-	-	-	31	1390	31	1390
Улиангар	-	-	8	240	-	-	15	1650	23	1890
дүн	6525	470400	28142	2646130	93353	14961630	232327	35724600	360347	53802760
Хамгаалалтын бүсийн ой - Байгалийн цогцолборг газрын хязгаарлалтын бүс										
Шинэс			971	74510	314	26200	1785	193340	3070	294050
Нарс	3830	147990	3563	223630	1529	124360	9753	1084380	18675	1580360
Хус	-	-	9751	440810	2083	147160	551	30030	12385	618000
Улиас	-	-	102	7140	-	-	-	-	102	7140
Улиангар	48	960	280	10040	-	-	-	-	328	11000
дүн	3878	148950	14667	756130	3926	297720	12089	1307750	34560	2510550
Хамгаалалтын бүсийн ой - Ногоон бүс										
Шинэс	484	19540	4519	456470	2352	301130	9540	1464070	16895	2241210
Нарс	1431	66550	9125	775570	3627	354810	7234	891700	21417	2088630
Хус	1400	33810	29568	1543440	17631	1306760	19924	1722650	68523	4606660
Улиас	-	-	145	8490	435	42330	81	5670	661	56490
Улиангар	1316	31120	468	29470	238	8470	265	13900	2287	82960
Хайлаас	-	-	100	1620	-	-	-	-	100	1620
Бургас	2019	36510	1965	39660	-	-	-	-	3984	76170
дүн	6650	187530	45890	2854720	24283	2013500	37044	4097990	113867	9153740
Хамгаалалтын бүсийн ой - Хориотой зурвасын ой										
Шинэс	25	1130	2975	317400	2002	256240	11039	1704940	16041	2279710
Нарс	786	18910	5863	477110	5586	625220	20985	2803140	33220	3924380
Хуш	-	-	50	5000	328	69690	940	207390	1318	282080
Гацуур	-	-	-	-	86	11240	230	40280	316	51520

Хус	2902	69750	31193	1539150	29960	1964990	35730	2829450	99785	6403340
Улиас	104	3120	269	10760	334	26310	499	36410	1206	76600
Улиангар	603	12020	625	36500	119	11860	228	17880	1575	78260
Хайлаас	39	780	191	3570	-	-	63	3150	293	7500
Бургас	2726	40990	12619	267190	-	-	-	-	15345	308180
дүн	7185	146700	53785	2656680	38415	2965550	69714	7642640	169099	13411570
Хамгаалалтын бүсийн ой - 100 га төгөл ой										
Шинэс	308	15460	109	10260	441	55040	658	95220	1516	175980
Нарс	78	5340	527	49210	458	57740	482	53720	1545	166010
Хус	571	13890	9419	497460	7867	597930	4836	439270	22693	1548550
Улиас	60	4200	88	7920	-	-	-	-	148	12120
Улиангар	240	9740	153	3370	-	-	-	-	393	13110
Хайлаас	-	-	55	550	-	-	-	-	55	550
Бургас	201	3500	54	1460	-	-	-	-	255	4960
дүн	1458	52130	10405	570230	8766	710710	5976	588210	26605	1921280
Хамгаалалтын бүсийн ой - 30 хэмээс дээш налуу газрын ой										
Нарс	96	1920	1515	96400	452	46630	1921	276250	3984	421200
Хуш	-	-	48	5860	241	43820	3792	713730	4081	763410
Гацуур	-	-	-	-	-	-	174	18680	174	18680
Хус	-	-	1019	48950	-	-	689	65020	1708	113970
Улиангар	-	-	-	-	-	-	13	1040	13	1040
Бургас	292	4690	-	-	-	-	-	-	292	4690
дүн	388	6610	2582	151210	693	90450	6589	1074720	10252	1322990
Хамгаалалтын бүсийн ой - Улсын хилийн дагуух ой										
Шинэс	-	-	-	-	-	-	1488	228360	1488	228360
Нарс	782	51530	1645	163070	1718	206780	14187	2120500	18332	2541880
Хуш	-	-	-	-	779	157500	1426	316250	2205	473750
Гацуур	-	-	-	-	-	-	175	26670	175	26670
Жодоо	-	-	-	-	-	-	331	56970	331	56970
Хус	232	2320	644	42590	1344	98150	7054	662200	9274	805260
Улиангар	-	-	-	-	33	3300	-	-	33	3300
Бургас	762	13060	511	14370	-	-	-	-	1273	27430
дүн	1776	66910	2800	220030	3874	465730	24661	3410950	33111	4163620
Ашиглалтын бүсийн ой										
Шинэс	432	26250	23380	2565360	21940	2927300	160685	25198060	206437	30716970
Нарс	2745	109280	21298	1952290	14296	1374840	120126	16694570	158465	20130980
Хуш	429	24410	4292	609580	12662	2122510	4047	806230	21430	3562730

Гацуур	-	-	513	45120	255	31310	620	109440	1388	185870
Жодоо	-	-	176	17040	182	20800	238	37010	596	74850
Хус	8077	199730	65491	3490250	108598	7996190	96086	8150650	278252	19836820
Улиас	86	1740	92	5040	5	200	274	23740	457	30720
Улиангар	1305	30980	1332	60810	717	59570	194	12980	3548	164340
Хайлаас	-	-	36	2160	-	-	-	-	36	2160
Бургас	504	7440	365	6080	-	-	-	-	869	13520
дүн	13578	399830	116975	8753730	158655	14532720	382270	51032680	671478	74718960
Сэлэнгэ аймгийн нэгдсэн дүн										
Шинэс	1651	88600	41285	4336040	40123	5341090	320508	48870800	403567	58636530
Нарс	11253	448780	46011	3995830	32093	3545920	203940	28211530	293297	36202060
Хуш	4950	418630	9397	1435050	73860	13542100	58062	11749680	146269	27145460
Гацуур	-	-	629	55750	1162	157480	4157	652860	5948	866090
Жодоо	-	-	176	17040	182	20800	687	112980	1045	150820
Хус	13279	322200	158290	8252710	182664	13278580	181653	15163880	535886	37017370
Улиас	250	9060	696	39350	774	68840	885	67210	2605	184460
Улиангар	3512	84820	2866	140430	1107	83200	715	47450	8200	355900
Хайлаас	39	780	382	7900	-	-	63	3150	484	11830
Бургас	6504	106190	15514	328760	-	-	-	-	22018	434950
Дүн	41438	1479060	275246	18608860	331965	36038010	770670	104879540	1419319	161005470

2.4. Бонитет (чансаа)

Ой зохион байгуулалтын судалгаагаар бонитет буюу чансаа гэсэн үзүүлэлтийг тогтоодог. Чансаа гэдэг нь тухайн орчны боломжийг харуулсан үнэлгээ бөгөөд модны өндөр, диаметр, өсөлт сайн байвал чансаа төдий чинээ сайн байна гэсэн ойлголт юм. Нас модны төрлөөрөө ижил боловч хөрс, уур амьсгалын өөр өөр ургах орчны нөхцөлөөс шалтгаалан тэдгээр ойн өсөлтийн явц харилцан адилгүй байдаг. Ийм учраас ойн таксацын үед ойн ургах орчинд үнэлгээ өгөх хэрэгтэй болж бонитет гэдэг үзүүлэлтийг тогтоодог. Ойн ургах нөхцөлийн боломжийг бонитетийн анги гэдэг харьцангуй нэгжээр үнэлнэ. Тодорхой насны моддын дундаж өндөр хэдий чинээ их байвал тэр ойн ургах орчны нөхцөл төдий чинээ сайн байгааг харуулна гэсэн зарчимд тулгуурлан зохиосон М.М.Орловын хүснэгтээр нэгдүгээр ангид хамгийн сайн өсөлттэй ойг, тавдугаар ангид хамгийн ядмаг ойг хамруулдаг.

Сэлэнгэ аймгийн ойн сангийн байгалийн ойн талбай бонитетийн ангиар хэрхэн тархсаныг 13-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Хүснэгт-13

Бонитетийн анги

Модны төрөл	Бонитет					Дүн	Дундаж бонитет
	1	2	3	4	5		
Хамгаалалтын бүсийн ой - Дархан цаазат газрын хязгаарлалтын бүс							
Шинэс	-	72	1211	117560	39277	158120	4.24
Нарс	-		2946	29037	5676	37659	4.07
Хуш	-	150	1046	41929	74110	117235	4.62
Гацуур	-	-	-	2310	1585	3895	4.41
Жодоо	-	-	-	118	-	118	4.00
Хус	-	201	851	31276	10938	43266	4.22
Улиас	-	-	-	-	31	31	5.00
Улиангар	-	-	-	23	-	23	4.00
дүн	-	423	6054	222253	131617	360347	4.34
Хамгаалалтын бүсийн ой - Байгалийн цогцолборт газрын хязгаарлалтын бүс							
Шинэс	-	-	101	2655	314	3070	4.07
Нарс	-	-	804	14715	3156	18675	4.13
Хус	-	138	89	10397	1761	12385	4.10
Улиас	-	-	-	102	-	102	4.00
Улиангар	-	-	47	71	210	328	4.50
дүн	-	138	1041	27940	5441	34560	4.12
Хамгаалалтын бүсийн ой - Ногоон бүс							
Шинэс	-	81	1078	14530	1206	16895	3.99
Нарс	-	-	791	18430	2196	21417	4.07
Хус	-	76	2502	59720	6225	68523	4.05
Улиас	-	-	54	568	39	661	3.98
Улиангар	-	-	-	887	1400	2287	4.61
Хайлаас	-	-	-	5	95	100	4.95
Бургас	-	-	-	1180	2804	3984	4.70
дүн	-	157	4425	95320	13965	113867	4.08
Хамгаалалтын бүсийн ой - Хориотой зурвасын ой							
Шинэс	-	-	599	15066	376	16041	3.99
Нарс	-	53	1535	30956	676	33220	3.97
Хуш	-	-	-	654	664	1318	4.50
Гацуур	-	-	-	316	-	316	4.00
Хус	-	22	630	91790	7343	99785	4.07
Улиас	-	-	100	963	143	1206	4.04

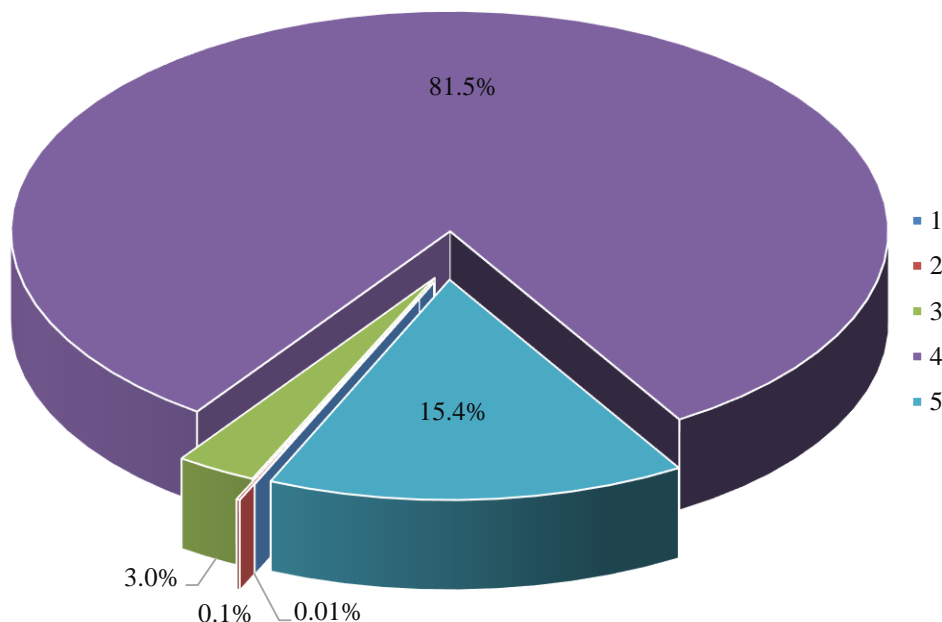
Улиангар	-	-	-	1401	174	1575	4.11
Хайлаас	-	-	-	75	218	293	4.74
Бургас	-	-	-	4820	10525	15345	4.69
дүн	-	75	2864	146041	20119	169099	4.10
Хамгаалалтын бүсийн ой - 100 га хүртэлх төгөл ой							
Шинэс	-	74	-	1319	123	1516	3.93
Нарс	-	-	133	1406	6	1545	3.92
Хус	-	-	1859	17225	3609	22693	4.08
Улиас	-	-	88	-	60	148	3.81
Улиангар	-	-	11	6	376	393	4.93
Хайлаас	-	-	-	55	-	55	4.00
Бургас	-	-	-	209	46	255	4.18
дүн	-	74	2091	20220	4220	26605	4.07
Хамгаалалтын бүсийн ой - 30 хэмээс дээш налуу газрын ой							
Нарс	-	-	147	3176	661	3984	4.13
Хуш	-	-	-	3449	632	4081	4.15
Гацуур	-	-	-	174	-	174	4.00
Хус	-	-	57	1576	75	1708	4.01
Улиангар	-	-	-	13	-	13	4.00
Бургас	-	-	45	247	-	292	3.85
дүн	-	-	249	8635	1368	10252	4.11
Хамгаалалтын бүсийн ой - Улсын хилийн дагуух ой							
Шинэс	-	-	-	1488	-	1488	4.00
Нарс	-	38	931	15357	2006	18332	4.05
Хуш	-	-	-	1858	347	2205	4.16
Гацуур	-	-	-	175	-	175	4.00
Жодоо	-	-	-	331	-	331	4.00
Хус	-	-	3353	5921	-	9274	3.64
Улиангар	-	-	-	-	-	33	4.00
Бургас	-	-	-	-	-	1273	3.29
дүн	-	38	5182	25538	2353	33111	3.91
Ашиглалтын бүсийн ой							
Шинэс	29	450	8875	186202	10881	206437	4.00
Нарс	148	18	3320	149378	5601	158465	4.01
Хуш	-	-	-	14868	6562	21430	4.31
Гацуур	-	-	-	1015	373	1388	4.27
Жодоо	-	-	-	581	15	596	4.03
Хус	-	373	7874	254525	15480	278252	4.02
Улиас	-	-	38	377	42	457	4.01
Улиангар	-	22	61	2823	642	3548	4.15
Хайлаас	-	-	36	-	-	36	3.00
Бургас	-	-	-	624	245	869	4.28
дүн	177	863	20204	610393	39841	671478	4.02
Аймгийн нэгдсэн дүн							
Шинэс	29	677	11864	338820	52177	403567	4.09
Нарс	148	109	10607	262455	19978	293297	4.03
Хуш	-	150	1046	62758	82315	146269	4.55
Гацуур	-	-	-	3990	1958	5948	4.33
Жодоо	-	-	-	1030	15	1045	4.01
Хус	-	810	17215	472430	45431	535886	4.05
Улиас	-	0	280	2010	315	2605	4.01
Улиангар	-	22	119	5257	2802	8200	4.32
Хайлаас	-	-	36	135	313	484	4.57

Бургас	-	-	943	7455	13620	22018	4.58
дүн	177	1768	42110	1156340	218924	1419319	4.12

Сэлэнгэ аймгийн ойн сангийн байгалийн ойн бонитетийн ангийн эзлэх хувь хэмжээг 7-р графикаар харуулав.

График-7

Байгалийн ой бонитетийн ангиар тархах нь

Сэлэнгэ аймгийн ойн сангийн байгалийн ойн 0.01 хувь буюу 177 га нь I бонитет, 0.1 хувь буюу 1768 га нь II бонитет, 3.0 хувь буюу 42110 га нь III бонитет, 81.5 хувь нь буюу 1156340 га нь IV бонитет, 15.4 хувь нь буюу 218924 нь V бонитетийн ой эзэлж байна. I болон II бонитетийн ангийн ой бүртгэгдсэн нь энэ удаагийн хээрийн хайгуул судалгааны ажлын хэмжилтийн арга зүйн үр дүнтэй холбоотой юм. Цаашид хэмжилт хийх, дээж талбай байгуулах арга зүйн нарийвчлалыг сайжруулах нь хэмжилтийн үр дүнг нэмэгдүүлэх сайн талтай.

2.6. Өтгөрөл

Ой орон зайнхаа боломжийг хэдий чинээ бүрэн ашиглавал модны нөөц, өгөөж нь төдий чинээ их байна. Таксаид ойн орон зайн ашиглалтын түвшнийг өтгөрөл гэдэг үзүүлэлтээр илэрхийлдэг. Өтгөрөл нь тухайн ойн бодит бүтээмжийн харьцангуй хэмжээг заах үзүүлэлт бөгөөд ойн нөөц тогтооход голлох үзүүлэлт болно. Ургаж байгаа орчныхоо байгалийн боломж, орон зайг бүрэн ашигласан ойг хэвийн ой гэж нэрлэнэ. Хэвийн ой нь орон зайгаа бүрэн ашиглан ургасан учир модны нөөц нь нэг төрлийн тухайн нас, бонитетийн ойн хувьд хамгийн их байна. Хэвийн ойн өтгөрлийг 1.0 гэж аваад түүнтэй нэг төрлийн ижил нас, бонитеттэй бусад ойн нөөцийг 0.3-1.0 хүртэл коэффициентээр илэрхийлдэг.

Сэлэнгэ аймгийн ойн сангийн байгалийн ой өтгөрлөөр хуваарилагдсан байдлыг 14-р хүснэгтээр үзүүлэв.

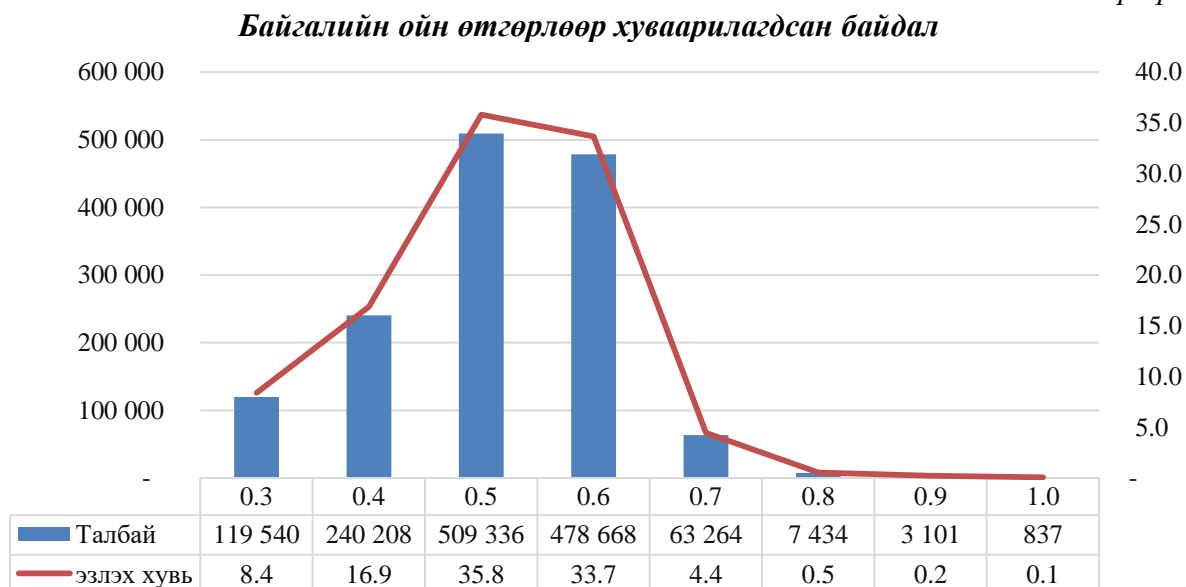
Байгалийн ойн талбай өтгөрлөөр хуваарилагдах нь

Модны төрөл									дүн	Дундаж бонитет
	0.3	0.4	0.5	0.6	0.7	0.8	0.9	1		
Хамгаалалтын бүсийн ой - Дархан цаазат газрын хязгаарлалтын бүс										
Шинэс	8468	20127	51981	68455	8640	267	182	-	158120	0.53
Нарс	2846	6534	11722	12259	4249	49	-	-	37659	0.52
Хуш	7945	12161	40562	49351	6956	209	51	-	117235	0.53
Гацуур	40	233	1336	1860	426	-	-	-	3895	0.56
Жодоо	-	-	57	61	-	-	-	-	118	0.55
Хус	4614	8028	15102	12297	2400	774	51	-	43266	0.51
Улиас	16	15	-	-	-	-	-	-	31	0.35
Улиангар	8	-	-	15	-	-	-	-	23	0.50
дүн	23937	47098	120760	144298	22671	1299	284	-	360347	0.53
Хамгаалалтын бүсийн ой - Байгалийн цогцолборт газрын хязгаарлалтын бүс										
Шинэс	724	787	900	659	-	-	-	-	3070	0.45
Нарс	5462	7059	4189	1457	333	175	-	-	18675	0.42
Хус	3347	3087	4598	1300	41	12	-	-	12385	0.43
Улиас	-	-	-	102	-	-	-	-	102	0.60
Улиангар	-	202	58	-	20	48	-	-	328	0.49
дүн	9533	11135	9745	3518	394	235	-	-	34560	0.43
Хамгаалалтын бүсийн ой - Ногоон бүс										
Шинэс	822	2207	6965	6112	638	100	-	51	16895	0.52
Нарс	3393	6750	6898	3724	195	280	177	-	21417	0.46
Хус	4477	13013	27307	20294	2722	484	178	48	68523	0.51
Улиас	61	138	462	-	-	-	-	-	661	0.46
Улиангар	217	389	288	144	861	337	-	51	2287	0.60
Хайлаас	75	20	5	-	-	-	-	-	100	0.33
Бургас	1075	1300	985	530	94	-	-	-	3984	0.43
дүн	10120	23817	42910	30804	4510	1201	355	150	113867	0.50
Хамгаалалтын бүсийн ой - Хориотой зурвасын ой										
Шинэс	670	2141	5795	6672	763	-	-	-	16041	0.53
Нарс	4588	7921	11537	8558	616	-	-	-	33220	0.48
Хуш	78	43	328	687	182	-	-	-	1318	0.56
Гацуур	-	-	65	251	-	-	-	-	316	0.58
Хус	8572	20332	44520	21430	4330	361	240	-	99785	0.49
Улиас	100	446	556	-	-	-	104	-	1206	0.48
Улиангар	298	92	550	178	391	66	-	-	1575	0.53
Хайлаас	146	84	63	-	-	-	-	-	293	0.37
Бургас	4699	5104	4760	613	169	-	-	-	15345	0.41
дүн	19151	36163	68174	38389	6451	427	344	-	169099	0.49
Хамгаалалтын бүсийн ой - 100 га төгөл ой										
Шинэс	155	317	848	196	-	-	-	-	1516	0.47
Нарс	124	352	913	156	-	-	-	-	1545	0.47
Хус	839	2662	7904	8436	2226	412	214	-	22693	0.55
Улиас	-	-	-	-	-	88	60	-	148	0.84
Улиангар	44	123	-	10	18	198	-	-	393	0.61
Хайлаас	55	-	-	-	-	-	-	-	55	0.30
Бургас	58	157	40	-	-	-	-	-	255	0.39
дүн	1275	3611	9705	8798	2244	698	274	-	26605	0.54
Хамгаалалтын бүсийн ой - 30 хэмээс дээш налуу газрын ой										
Нарс	817	841	1757	569	-	-	-	-	3984	0.45

Хуш	619	868	1262	852	480	-	-	-	4081	0.49
Гацуур	49		74	51	-	-	-	-	174	0.47
Хус	187	322	1012	187	-	-	-	-	1708	0.47
Улиангар	-	13	-	-	-	-	-	-	13	0.40
Бургас	-	-	247	45	-	-	-	-	292	0.52
дүн	1672	2044	4352	1704	480	-	-	-	10252	0.47
Хамгаалалтын бүсийн ой - Улсын хилийн дагуух ой										
Шинэс			800	634	54	-	-	-	1488	0.55
Нарс	1324	3604	4886	6595	1877	46	-	-	18332	0.52
Хуш	81	-	766	1198	160	-	-	-	2205	0.56
Гацуур	-	-	-	175	-	-	-	-	175	0.60
Жодоо	-	74		257	-	-	-	-	331	0.56
Хус	-	457	2270	6027	520	-	-	-	9274	0.57
Улиангар	-	-	33	-	-	-	-	-	33	0.50
Бургас		377	736	160	-	-	-	-	1273	0.48
дүн	1405	4512	9491	15046	2611	46	-	-	33111	0.54
Ашиглалтын бүсийн ой										
Шинэс	9629	21906	67668	97229	8851	611	377	166	206437	0.54
Нарс	17808	29286	58760	48473	3786	207	145	-	158465	0.50
Хуш	1405	2579	11514	5634	298	-	-	-	21430	0.50
Гацуур	68	259	377	477	207	-	-	-	1388	0.54
Жодоо	-	39	434	123		-	-	-	596	0.51
Хус	22761	55841	102758	82900	9731	2497	1243	521	278252	0.51
Улиас	106	158	87	52	54	-	-	-	457	0.45
Улиангар	430	712	546	702	902	177	79	-	3548	0.55
Хайлаас	-	-	-	-	-	36	-	-	36	0.80
Бургас	121	414	315	19	-	-	-	-	869	0.43
дүн	52328	111194	242459	235609	23829	3528	1844	687	671478	0.51
Сэлэнгэ аймгийн нэгдсэн дүн										
Шинэс	20468	47485	134957	179957	18946	978	559	217	403567	0.53
Нарс	36362	62347	100662	81791	11056	757	322	-	293297	0.49
Хуш	10128	15651	54432	57722	8076	209	51	-	146269	0.53
Гацуур	157	492	1852	2814	633	-	-	-	5948	0.56
Жодоо	-	113	491	441	-	-	-	-	1045	0.53
Хус	44797	103742	205471	152871	21970	4540	1926	569	535886	0.51
Улиас	283	757	1105	154	54	88	164	-	2605	0.49
Улиангар	997	1531	1475	1049	2192	826	79	51	8200	0.56
Хайлаас	276	104	68	-	-	36	-	-	484	0.39
Бургас	5953	7352	7083	1367	263	-	-	-	22018	0.42
дүн	119421	239574	507596	478166	63190	7434	3101	837	1419319	0.51

Сэлэнгэ аймгийн ойн сангийн байгалийн ойн өтгөрлөөр хуваарилагдсан байдлыг 8-р графикаар харуулав.

График-8

Байгалийн ойн 8.4 хувь нь 0.3 өтгөрөл, 16.9 хувь нь 0.4 өтгөрөл, 35.8 хувь нь 0.5 өтгөрөл, 33.7 хувь нь 0.6 өтгөрөл, 4.4 хувь нь 0.7 өтгөрөл, 0.5 хувь нь 0.8 өтгөрөл, 0.2 хувь нь 0.9 өтгөрөл, 0.1 хувь нь 1.0 өтгөрөлтэй байгаа бөгөөд дундаж өтгөрөл 0.51 байна.

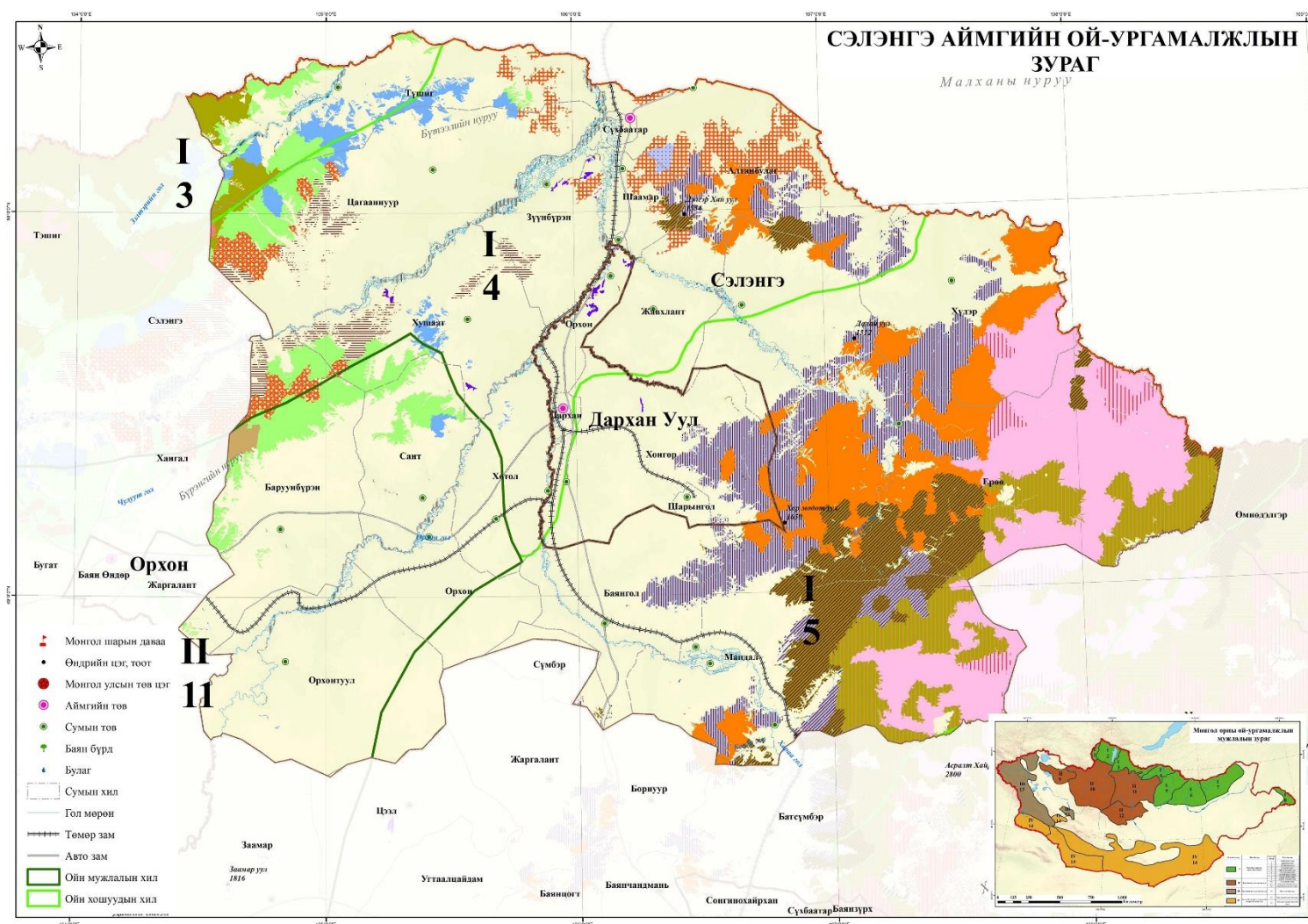
2.7. Ойн ургамалжил, ойн хэв шинж

Газарзүйн орчны хүрээнд тодорхой зүй тогтлоор давтагдах ойн ургамлын бүлгэмдэл, түүний ургах орчны хөдөлгөөнт нэгдлийг ойн хэв шинж гэнэ. Ойн хэв шинж нь ойг байгалийн үндсэн төрх, сэргэн ургах чадвар, өсөж хөгжих горим, цаг уур, хөрс шороо, газрын гадарга, ус зүйн нөхцөлийн ижил төстэй байдлаар нь нэгтгэн бүлгэлдэг болохоор уг чанартаа газарзүйн ойлголт юм. Монгол орны ойд ойн хэв шинжийн ангиллыг өндрийн бүслүүрээр тогтоосон байдаг.

Ойн хэв шинжийн ангиллаар Сэлэнгэ аймгийн нутгийн хойд хэсэг Өмнөд-Өвөр байгалийн муж Эг Хантайн хошуу, Сэлэнгийн хошуу, Баруун Хэнтэйн хошуу, өмнө хэсэг нь Хангайн муж Зүүн хойд Хангайн хошууны Бүрэнгийн нурууны тайгын шинэсэн ой, тайгархаг нарс-шинэс, хусан ойн тойрогт хамаарч байна.

Эг-Хантайн хошууны Хөвсгөл нуурын усан хагалбараас баруун талын зурвас ой нь Хөвсгөл нуурыг усыг цуглуулах, зохицуулах онцгой ач холбогдолтой ба ой үүсгэгч гол мод нь шинэс, уулсын дээд хэсгээр хуш байна. Энэ зурвас ойд үндсэн ашиглалтын огтлолт хийж болохгүй.

Зүүн хойд Хангайн хошууны ой үүсгэгч мод нь шинэс, хус, хаяа хуш, нарс байна. Бүрэнгийн нуруу, Эрчмийн нуруу, Бүтээлийн нурууны өврийг эс тооцвол үндсэндээ бие биеэс тусгаар, уулын арыг барьж ургасан тасархай ойтой. Хүн ам нягт суурьшсан болохоор түймрийн нөлөө ихтэй. Тиймээс мод огтлолт болон түймрийн дараа шилмүүст модны оронд хус, улиангар зэрэг навчит мод орлон ургадаг.

Зураг-10. Сэлэнгэ аймгийн ой сан Монгол орны ой-ургамалжлын мужлалд хуваагдсан байдал. I. Өвөр-Байгалийн ой-ургамалжлын муж: 3. Эг-Хантайн хошуу. 4. Сэлэнгийн хошуу. 5. Баруун Хэнтэйн хошуу. II. Хангайн ой-ургамалжлын муж: 11. Зүүн хойд Хангайн хошуу.

Ой-ургамалжлын хошуудын үндсэн хэмнүүрүүд

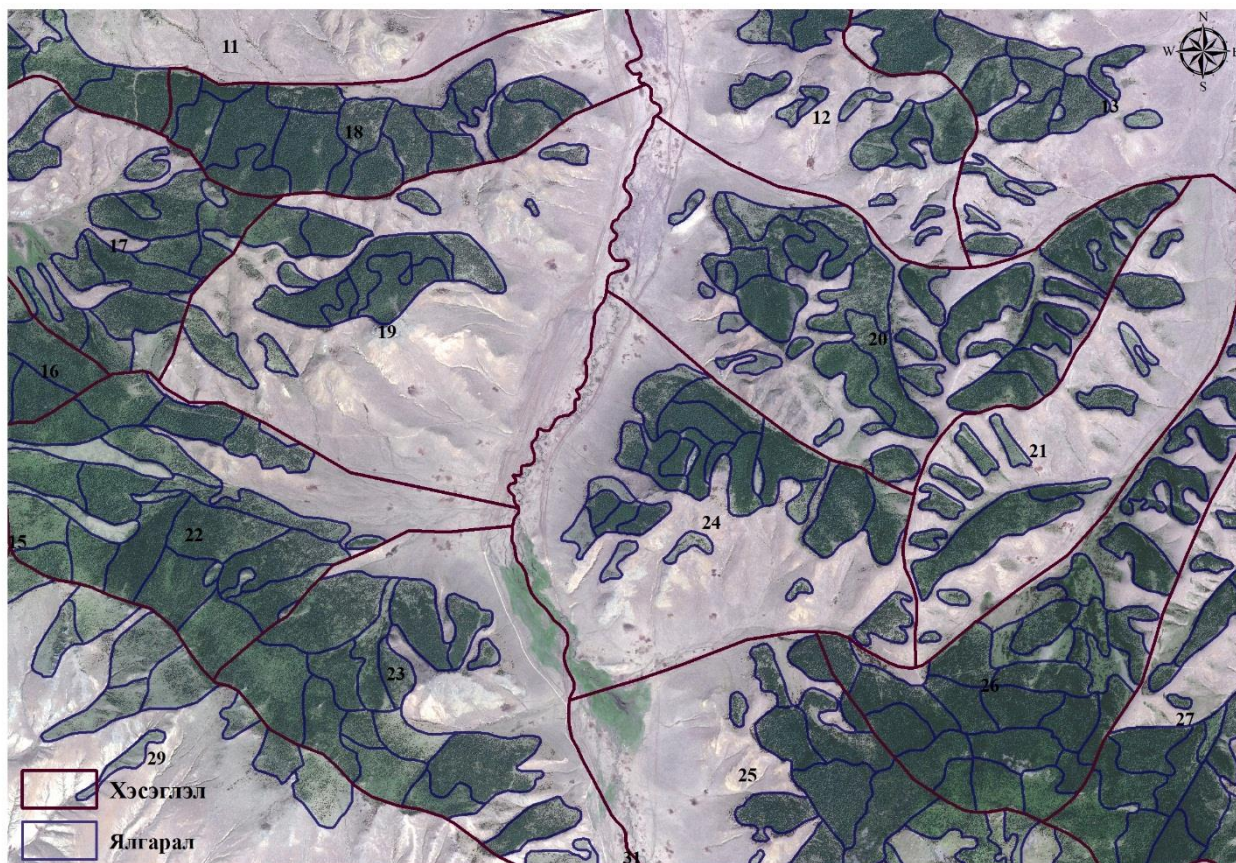
Үндсэн хэмнүүрүүд		3. Өвөр Байгалийн ой- ургамалжлын мужийн Эг-Хантайн ой- ургамалжлын хошуу
1	Өндрийн бүслүүрийн анги	Цармын ой, тайга, тайгархаг ой
2	Ой үүсгэгч голлох зүйл мод	Larix sibirica, хааяа Betula platyphylla, уулсын оройгоор Pinus sibirica
3	Хөрсний хэв шинж	Цэвдэгт тайгын, уулын тайгын хүлэрлэг ялзмагт, ширэгт тайгын
4	Цэвдэгшил	Уулсын оройгоор болон тасархайтсан, бусад хэсгээр алаг цоог
5	Зонхилох уулсын дундаж өндөр (м)	1800-2000 м
6	Ойн ургамлын аймгийн онцлог төлөөлөгчид	Zygadenus sibiricus, Oxycoccus microcarpus, Cypripedium calceolus, Arctous alpina
7	Зонхилох бүлэг хэв шинж	Алаг өвст, алирст, үетэнт
8	Гаднын нөлөөний дараа сэргэн ургах чиглэл	Огтлолтын дараа хусаар сэргэн ургана. Түймрийн дараа удаан хугацаанд сэргэн ургалт зогсоно.
9	Экологи, эдийн засаг болон нийгмийн ач холбогдол	Ус зохицуулах, хөрс хамгаалах, агнуур, дагалт баялаг, амралт зугаалга
10	Эн тэргүүнд шаардлагатай ойн аж ахуйн арга хэмжээ	Огтолсон ба шатсан газарт зориудаар нөхөн тарих, Оцгон уулын нарсан ойг онцгой хамгаалах
11	Бусад (ойн гарал үүсэл, үлдвэр ойн төрх г.м.)	-
Үндсэн хэмнүүрүүд		4. Өвөр Байгалийн ой- ургамалжлын мужийн Сэлэнгийн ой- ургамалжлын хошуу
1	Өндрийн бүслүүрийн анги	Тайгархаг ой, хээржүү ой
2	Ой үүсгэгч голлох зүйл мод	Finns sylvestris, Betula platyphylla, хааяа Larix sibirica
3	Хөрсний хэв шинж	Ширэгт элсэн, сайн илэрсэн чандруугүй элсэн, тайгын ширэгт, үрлэн чандруулаг
4	Цэвдэгшил	Цэвдэг байхгүй
5	Зонхилох уулсын дундаж өндөр (м)	700-1100 м
6	Ойн ургамлын аймгийн онцлог төлөөлөгчид	Lespedeza dahurica, Ulmus pumila, Filifolium sibiricum
7	Зонхилох бүлэг хэв шинж	Тармаг алаг өвст, хошоон бут
8	Гаднын нөлөөний дараа сэргэн ургах чиглэл	Огтлолт болон түймрийн дараа орлож ургасан хусан ойгоор сэргэнэ. Тужийн нарсанд сул эрчимтэй түймрийн дараа нарсаар сэргэнэ.
9	Экологи, эдийн засаг болон нийгмийн ач холбогдол	Хөрс хамгаалах, амралт зугаалга, дагалт баялаг
10	Эн тэргүүнд шаардлагатай ойн аж ахуйн арга хэмжээ	Түймэр, огтлолтын дараа зориудаар нөхөн сэргээх, түймрээс урьдчилан сэргийлэх, онцгойлон хамгаалах

11	Бусад (ойн гарал үүсэл, үлдвэр ойн төрх г.м.)	Монгол оронд маш цөөн тохиолдох тэгш газрын нарсан ойтой
Үндсэн хэмнүүрүүд		5. Өвөр Байгалийн ой- ургамалжлын мужийн Баруун Хэнтийн ой- ургамалжлын хошуу
1	Өндрийн бүслүүрийн анги	Тайга, тайгархаг ой, хээржүү ой
2	Ой үүсгэгч голлох зүйл мод	Larix sibirica, уулсын оройгоор Pinus sibirica, баруун хойд Хэнтийд Picea obovata, Abies sibirica
3	Хөрсний хэв шинж	Уулын ширэгт тайгын, цэвдэгт тайгын, ялмагт чандруулаг
4	Цэвдэгшил	Томоохон нуруудын оройгоор тасархайтсан, бусад хэсгээр алаг цоог
5	Зонхилох уулсын дундаж өндөр (м)	1300-1700 м
6	Ойн ургамлын аймгийн онцлог төлөөлөгчид	Pteridium aquilinum, Thelypteris phegopteris, Mitella nuda, Vaccinium myrtillus, Oxycoccus microcarpus, Oxalis acetosella
7	Зонхилох бүлэг хэв шинж	Алирст, тэрэлжит, улалжит, ногоон хөвдөт, алаг өвст
8	Гаднын нөлөөний дараа сэргэн ургах чиглэл	Огтлолт болон түймрийн дараа удаан хугацаанд хус, шинэсээр сэргэн ургана.
9	Экологи, эдийн засаг болон нийгмийн ач холбогдол	Хөрс хамгаалах, ус зохицуулах, агнуур, амралт зугаалга, жуулчлал
10	Эн тэргүүнд шаардлагатай ойн аж ахуйн арга хэмжээ	Зориудаар нөхөн тарих, малаас хамгаалах, Жодоо, гацууран ой, төглийг чанд хамгаалах, тэдгээрээс үр түүж плантаци байгуулах
11	Бусад (ойн гарал үүсэл, үлдвэр ойн төрх г.м.)	Жодоот үүлдэр тайгын ойтой
Үндсэн хэмнүүрүүд		11. Хангайн ой- ургамалжлын мужийн Зүүн хойт Хангайн ой- ургамалжлын хошуу
1	Өндрийн бүслүүрийн анги	Тайга, тайгархаг ой, хээржүү ой
2	Ой үүсгэгч голлох зүйл мод	Larix sibirica, Betula platyphylla
3	Хөрсний хэв шинж	Цэвдэгт тайгын, ширэгт тайгын
4	Цэвдэгшил	Уулсын оройгоор тасархайтсан, бусад хэсгээр алаг цоог
5	Зонхилох уулсын дундаж өндөр (м)	1200-1700 м
6	Ойн ургамлын аймгийн онцлог төлөөлөгчид	Pinus sibirica
7	Зонхилох бүлэг хэв шинж	Цахилдагт, үетэн-алаг өвст
8	Гаднын нөлөөний дараа сэргэн ургах чиглэл	Огтлолтын дараа хусаар сэргэн ургана.
9	Экологи, эдийн засаг болон нийгмийн ач холбогдол	Ус зохицуулах, хөрс хамгаалах, дагалт баялаг, амралт зугаалга
10	Эн тэргүүнд шаардлагатай ойн аж ахуйн арга хэмжээ	Огтолсон газарт зориудаар нөхөн тарих, хаа нэгтээ үлдсэн хушин ойг онцгой хамгаалах
11	Бусад (ойн гарал үүсэл, үлдвэр ойн төрх г.м.)	Их хэмжээгээр тархсан үргэлжилсэн ой байхгүй

2.8. Аж ахуйн хэлбэр

Хэсэглэлүүд нь янз бүрийн бүтэц бүрэлдэхүүнтэй олон ялгарлаас бүрдэнэ. Нэг хэсэглэл эсвэл зарим ялгарлуудын ой нь аж ахуйн үйлдвэрлэлийн иж бүрэн тооцоо, бизнес төлөвлөгөө хийх объект болж чаддаггүй. Иймд ижил төрлийн ойг нэгтгэх замаар аж ахуй байгуулдаг.

Сэлэнгэ аймгийн ойн сан нь шилмүүст болон навчит мод бүхий холимог ой, гол мөрний дагуух бут сөөгөөс бүрдэх тул ойн бүс, төрөл бүрээр шилмүүст, навчит аж ахуй гэж ялгах боломжтой байна.

Зураг-11. Ойн сангийн хэсэглэлийг ялгаралд хуваасан байдал.

Сэлэнгэ аймгийн ойн сангийн байгалийн ойн талбай хэв шинжээр тархсан байдлыг 16-р хүснэгтээр, аж ахуйн төрөл, газрын төрлөөр хэрхэн тархсаныг 17-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Байгалийн ойн талбай хэв шинжээр тархах нь

Ойн хэв шинж	Шинэс	Нарс	Хуш	Гацуур	Жодоо	Хус	Улиас	Улиангар	Хайлаас	Бургас	Дүн	Хувь
Алаг өвст шинэсэн ой	13545										13545	0.9
Сөөгөнцөр гичгэнэ оухий улалжбиелэг-алагөвсг шинэсэн ой	17904										17904	1.2
Улалж-үетэн-алаг өвсг шинэсэн ой	12867										12867	0.9
Туидиум хөвдөт-алаг өвст, ритидиум хөвдөт-алаг өвсг шинэсэн ой	34361										34361	2.4
Алаг өвст нарс бүхий шинэсэн ой	138697										138697	9.7
Тэрэлж ритид хөвдөт тайгархаг нарс бүхий Шинэсэн ой	186264										186264	13.1
Улалж бавран алаг өвст алирст тайгархаг нарсан ой		101374									101374	7.1
Тэрэлж алирс-алаг өвс тайгархаг нарсан ой		134000									134000	9.4
Алирс алаг өвст тайгархаг нарсан ой		33467									33467	2.3
Улалж алаг өвст тайгархаг нарсан ой		20890									20890	1.4
Хуурай алаг өвст ойт хээрийн Нарсан ой		4222									4222	0.3
Үетэн алаг өвст хусан ой						481095			484	11498	493077	34.6
Улалж бавран алаг өвст тайгархаг хусан ой						56993				5682	62675	4.4
Алирс сорвоот тайгархаг улиангаран ой								8340			8340	0.5
Улалж ногоон хөвдөт хушин ой			72438								72438	5.0
Хар нэрс ногоон хөвдөт тайгын хушин ой			49405								49405	3.4
Сорвоот хөвдөт тайгын хушин ой			24426	162							24588	1.7
Бадаант тайгын хушин ой				3964							3964	0.2
Хар нэрс бадаант тайгын хушин ой				1822	1045						2867	0.2
Үетэн алаг өвст татмын улиасан ой							2605			4838	7443	0.5
Нийт дун	403638	293953	146269	5948	1045	538088	2605	8340	484	22018	1422388	100

Ойн талбай аж ахуйн төрөл болон газрын төрлөөр тархах нь

Модны төрөл	Ойгоор бүрхэгдсэн талбай			Дүн	Ойгоор бүрхэгдээгүй талбай							Дүн	Бүгд
	Байгалийн ой	Сөөг, бут	Таримал ой		Шатсан	Тармаг	МБТ	Ойжиж буй	Ойжуулсан	ХШӨН	СЦУ		
Хамгаалалтын бүсийн ой - Дархан цаазат газрын хязгаарлалтын бүс													
Шинэс	158120	-	-	158120	57365	9487	2927	145	-	-	-	69924	228044
Нарс	37659	-	-	37659	13885	6926	194	-	-	-	-	21005	58664
Хуш	117235	-	-	117235	29706	3506	686	-	-	-	-	33898	151133
Гацуур	3895	-	-	3895	4150	61	-	-	-	-	-	4211	8106
Жодоо	118	-	-	118	70	-	-	-	-	-	-	70	188
Хус	43266	-	-	43266	14039	2153	77	8	-	-	-	16277	59543
Улиас	31	-	-	31	-	-	-	-	-	-	-	-	31
Улиангар	23	-	-	23	-	49	178	-	-	-	-	227	250
Торлог	-	29737	-	29737	-	-	-	-	-	-	-	-	29737
дүн	360347	29737	-	390084	119215	22182	4062	153	-	-	-	145612	535696
Хамгаалалтын бүсийн ой - Байгалийн цогцолборт газрын хязгаарлалтын бүс													
Шинэс	3070	-	-	3070	194	163	15	-	-	-	-	372	3442
Нарс	18675	-	4911	23586	381	3191	218	3383	10687	-	-	17860	41446
Хус	12385	-	-	12385	836	965	173	274	-	-	-	2248	14633
Улиас	102	-	-	102	-	-	-	-	-	-	-	-	102
Улиангар	328	-	-	328	-	-	-	136	-	-	-	136	464
дүн	34560	-	4911	39471	1411	4319	406	3793	10687	-	-	20616	60087
Хамгаалалтын бүсийн ой - Ногоон бүс													
Шинэс	16895	-	-	16895	931	1175	678	275	-	53	7	3119	20014
Нарс	21417	-	1885	23302	1575	7202	2070	2197	1286	-	-	14330	37632
Хуш	-	-	-	-	-	-	-	24	-	-	-	24	24
Хус	68523	-	73	68596	5817	3096	958	1600	-	-	-	11471	80067
Улиас	661	-	-	661	-	62	-	-	-	-	-	62	723
Улиангар	2287	-	-	2287	81	34	7	146	-	-	-	268	2555
Хайлаас	100	-	-	100	-	966	-	4	-	-	-	970	1070
Торлог	-	512	-	512	-	-	-	-	-	-	-	-	512
Бургас	3984	-	-	3984	-	311	-	-	-	-	-	311	4295
дүн	113867	512	1958	116337	8404	12846	3713	4246	1286	53	7	30555	146892
Хамгаалалтын бүсийн ой - Хориотой зурвасын ой													

Шинэс	16041	-	43	16084	3139	1969	2017	48	-	-	-	7173	23257
Нарс	33220	-	75	33295	6094	6155	4585	797	202	-	-	17833	51128
Хуш	1318	-	-	1318	510	99	-	-	-	-	-	609	1927
Гацуур	316	-	-	316	-	-	-	-	-	-	-	-	316
Хус	99785	-	67	99852	8100	4304	1964	2869	15	-	-	17252	117104
Улиас	1206	-	-	1206	-	27	-	-	-	-	-	27	1233
Улиангар	1575	-	-	1575	88	83	-	106	-	-	-	277	1852
Хайлаас	293	-	-	293	-	1078	-	-	-	-	-	1078	1371
Торлог		1769	-	1769	-	-	-	-	-	-	-	-	1769
Бургас	15345	-	-	15345	-	3083	-	-	-	-	-	3083	18428
дүн	169099	1769	185	171053	17931	16798	8566	3820	217	-	-	47332	218385
Хамгаалалтын бүсийн ой - 100 га төгөл ой													
Шинэс	1516	-	-	1516	248	152	-	-	-	-	-	400	1916
Нарс	1545	-	-	1545	-	531	-	9	24	-	-	564	2109
Хус	22693	-	-	22693	185	420	38	340	-	-	-	983	23676
Улиас	148	-	-	148	-	-	-	-	-	-	-	-	148
Улиангар	393	-	-	393	-	-	-	-	-	-	-	-	393
Хайлаас	55	-	-	55	-	57	-	-	-	-	-	57	112
Торлог	-	14	-	14	-	-	-	-	-	-	-	-	14
Бургас	255	-	-	255	-	-	-	-	-	-	-	-	255
дүн	26605	14	-	26619	433	1160	38	349	24	-	-	2004	28623
Хамгаалалтын бүсийн ой - 30 хэмээс дээш налуу газрын ой													
Нарс	3984	-	-	3984	1039	1475	87	180	-	-	-	2781	6765
Хуш	4081	-	-	4081	1377	30	-	-	-	-	-	1407	5488
Гацуур	174	-	-	174	-	-	-	-	-	-	-	-	174
Хус	1708	-	-	1708	201	182	-	-	-	-	-	383	2091
Улиангар	13	-	-	13	70	-	-	-	-	-	-	70	83
Бургас	292	-	-	292	-	41	-	-	-	-	-	41	333
дүн	10252	-	-	10252	2687	1728	87	180	13026	12160	-	4682	14934
Хамгаалалтын бүсийн ой - Улсын хилийн дагуух ой													
Шинэс	1488	-	-	1488	-	167	-	-	-	-	-	167	1655
Нарс	18332	-	114	18446	168	5857	55	1254	1893	-	-	9227	27673
Хуш	2205	-	-	2205	162	-	-	-	-	-	-	162	2367
Гацуур	175	-	-	175	-	-	-	-	-	-	-	-	175
Жодоо	331	-	-	331	-	-	-	-	-	-	-	-	331
Хус	9274	-	-	9274	236	881	-	-	-	-	-	1117	10391

Улиангар	33	-	-	33	-	-	-	-	-	-	-	-	33
Торлог	-	56	-	56	-	-	-	-	-	-	-	-	56
Бургас	1273	-	-	1273	-	30	-	-	-	-	-	30	1303
дүн	33111	56	114	33281	566	6935	55	1254	33846	41526	34581	10703	43984
Ашиглалтын бүсийн ой													
Шинэс	206437	-	-	206437	18053	9171	6121	734	71	278	432	34860	241297
Нарс	158465	-	22	158487	17528	22173	6440	3319	5821	-	-	55281	213768
Хуш	21430	-	-	21430	6336	842	84	-	-	-	-	7262	28692
Гацуур	1388	-	-	1388	-	-	-	-	-	-	-	-	1388
Жодоо	596	-	-	596	13	-	-	-	-	-	-	13	609
Хус	278252	-	-	278252	33151	10352	2145	2700	302	-	18	48668	326920
Улиас	457	-	-	457	89	-	-	-	-	-	-	89	546
Улиангар	3548	-	-	3548	443	63	-	137	-	-	-	643	4191
Хайлаас	36	-	-	36	-	113	-	-	-	-	-	113	149
Торлог	-	9786	-	9786	-	-	-	-	-	-	-	-	9786
Бургас	869	-	-	869	-	24	-	-	-	-	-	24	893
дүн	671478	9786	22	681286	75613	42738	14790	6890	6194	278	450	146953	828239
Сэлэнгэ аймгийн нэгдсэн дүн													
Шинэс	403567	-	43	403610	79930	22284	11758	1202	71	331	439	116015	519625
Нарс	293297	-	7007	300304	40670	53510	13649	11139	19913	-	-	138881	439185
Хуш	146269	-	-	146269	38091	4477	770	24	-	-	-	43362	189631
Гацуур	5948	-	-	5948	4150	61	-	-	-	-	-	4211	10159
Жодоо	1045	-	-	1045	83	-	-	-	-	-	-	83	1128
Хус	535886	-	140	536026	62565	22353	5355	7791	317	-	18	98399	634425
Улиас	2605	-	-	2605	89	89	-	-	-	-	-	178	2783
Улиангар	8200	-	-	8200	682	229	185	525	-	-	-	1621	9821
Хайлаас	484	-	-	484	-	2214	-	4	-	-	-	2218	2702
Торлог	-	41874	-	41874	-	-	-	-	-	-	-	-	41874
Бургас	22018	-	-	22018	-	3489	-	-	-	-	-	3489	25507
дүн	1419319	41874	7190	1468383	226260	108706	31717	20685	20301	331	457	408457	1876840

Тайлбар: ХШӨН-хөнөөлт шавж, өвчинд нэрвэгдсэн, МБТ – Мод бэлтгэсэн талбай, СЦУ-Салхи, цасанд унасан талбай

2.9. Ойн сангийн экологи-эдийн засгийн үнэлгээ

Ойн сангийн зүй зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх зорилгод нийцүүлэн түүнд экологи-эдийн засгийн үнэлгээ өгдөг. Ойн нөөцийн экологи эдийн засгийн үнэлгээ нь Монгол улсын “Ойн тухай” хууль, ойгоос хэрэглээний мод, түлээ бэлтгэж ашигласны төлбөрийн тухай хуулийн зорилгод нийцэн ойн нөөцийн байгаль, аж ахуй, эдийн засгийн үндсийг тодорхойлдог ойн кадастрын нэг бүрэлдэхүүн хэсэг юм.

Ойн нөөцийн экологи-эдийн засгийн үнэлгээг дараах зориулалтаар ашиглана.

- Улсын ойн нөөцийг мөнгөн дүнгээр илэрхийлж үндэсний баялагт бүртгэх
- Ойн нөөцийн хомсдолын түвшинд өртгийн үнэлгээ өгч, салбарын макро эдийн засгийн болон тогтвортой хөгжлийн үзүүлэлтүүдийг зэрэгцүүлэн тооцох
- Ойн нөөцийн ашиглалтын төлбөр, нөхөн төлбөрийн тарифыг үндэслэлтэй тогтоох
- Ойн нөөцийг түрээслэх, эзэмшүүлэх нөхцөлд түрээсийн төлбөрийн хэмжээг тодорхойлох үндэслэл болгох
- Ойн нөөцөд учирсан төрөл бүрийн хохирлын хэмжээг тооцох
- Ойн нөөцийн эзэмших газрыг ойн аж ахуйн бус зориулалтаар (хөдөө аж ахуй, аж үйлдвэр, барилга, зам г.м.) олгох өртөг үр ашгийг тооцоход ашиглах
- Ой зохион байгуулалтын ажлын үндэслэлийг дээшлүүлэх зэрэг болно.

Аливаа зүйлийг мөнгөн дүнгээр тооцож үнэлэх нь илүү ойлгомжтой байх ба ямар үнэтэй баялаг болохыг ойлгоход дөхөмтэй байдаг.

Сэлэнгэ аймгийн ойн сангийн экологи-эдийн засгийн үнэлгээг Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн Сайдын 2013 оны 325-р тушаалын хавсралтад заасны дагуу хамгаалалтын бүсийн ойг I муж, ашиглалтын бүсийн ойг III мужид хамааруулж Байгаль орчин, аялал жуулчлалын Сайдын 2020 оны 03-р сарын 16-ний өдрийн А-176 дугаар тушаалын 1, 2, 3 дугаар хавсралтаар баталсан үнэлгээгээр тооцож тогтоов. Ойгоор бүрхэгдсэн талбайн экологи-эдийн засгийн үнэлгээг 18-р хүснэгтээр, ойн нөөцийн экологи эдийн засгийн үнэлгээг 19-р хүснэгтээр, ойгоор бүрхэгдээгүй талбайн экологи эдийн засгийн үнэлгээг 20-р хүснэгтээр, ойн талбайн экологи эдийн засгийн үнэлгээг 21-р хүснэгтээр тус тус үзүүлэв.

Ойгоор бүрхэгдсэн талбайн экологи-эдийн засгийн үнэлгээ

	Модны төрөл	1-р мужид хамаарах			3-р мужид хамаарах			Нийт	
		Ойн талбай (га)	1 га-н үнэлгээ (төгрөг)	Үнэлгээ (төгрөг)	Ойн талбай (га)	1 га-н үнэлгээ	Үнэлгээ (төгрөг)	Ойн талбай (га)	Үнэлгээ (төгрөг)
Шууд үр ашгийн экологи эдийн засгийн үнэлгээ	Шинэс	197 173	33 983 181	6 700 565 747 313	206 437	15 954 545	3 293 608 406 165	403 610	9 994 174 153 478
	Нарс	141 817	50 735 453	7 195 149 738 101	158 487	23 931 818	3 792 882 039 366	300 304	10 988 031 777 467
	Хуш	124 839	56 000 453	6 991 040 552 067	21 430	26 324 999	564 144 728 570	146 269	7 555 185 280 637
	Гацуур	4 560	49 139 999	224 078 395 440	1 388	23 134 090	32 110 116 920	5 948	256 188 512 360
	Жодоо	449	65 413 635	29 370 722 115	596	30 792 272	18 352 194 112	1 045	47 722 916 227
	Хус	257 774	14 837 727	3 824 780 239 698	278 252	6 860 454	1 908 935 046 408	536 026	5 733 715 286 106
	Улиас	2 148	11 168 182	23 989 254 936	457	5 265 000	2 406 105 000	2 605	26 395 359 936
	Улиангар	4 652	11 168 182	51 954 382 664	3 548	5 265 000	18 680 220 000	8 200	70 634 602 664
	Хайлаас	448	13 242 272	5 932 537 856	36	6 381 818	229 745 448	484	6 162 283 304
	Торлог	32 088	2 233 636	71 672 911 968	9 786	1 116 818	10 929 180 948	41 874	82 602 092 916
	Бургас	21 149	7 179 546	151 840 218 354	869	3 510 000	3 050 190 000	22 018	154 890 408 354
		Дүн	787 097	-	25 270 374 700 512	681 286	-	9 645 327 972 937	1 468 383
Шууд бус үр ашгийн экологи эдийн засгийн үнэлгээ	Шинэс	197 173	43 566 383	8 590 114 435 259	206 437	20 453 701	4 222 400 673 337	403 610	12 812 515 108 596
	Нарс	141 817	65 042 769	9 224 170 371 273	158 487	30 680 552	4 862 468 644 824	300 304	14 086 639 016 097
	Хуш	124 839	71 792 491	8 962 502 783 949	21 430	33 748 607	723 232 648 010	146 269	9 685 735 431 959
	Гацуур	4 560	62 997 399	287 268 139 440	1 388	29 657 866	41 165 118 008	5 948	328 433 257 448
	Жодоо	449	83 860 174	37 653 218 126	596	39 475 643	23 527 483 228	1 045	61 180 701 354
	Хус	257 774	19 021 942	4 903 362 077 108	278 252	8 795 091	2 447 251 660 932	536 026	7 350 613 738 040
	Улиас	2 148	14 317 591	30 754 185 468	457	6 749 721	3 084 622 497	2 605	33 838 807 965
	Улиангар	4 652	14 317 591	66 605 433 332	3 548	6 749 721	23 948 010 108	8 200	90 553 443 440
	Хайлаас	448	16 976 572	7 605 504 256	36	8 181 480	294 533 280	484	7 900 037 536
	Торлог	32 088	2 863 518	91 884 565 584	9 786	1 431 759	14 011 193 574	41 874	105 895 759 158
	Бургас	21 149	9 204 165	194 658 885 585	869	4 499 814	3 910 338 366	22 018	198 569 223 951
		Дүн	787 097	-	32 396 579 599 380	681 286	-	12 365 294 926 164	1 468 383
Сэлэнгэ аймгийн ойн сангийн	Шинэс	197 173	77 549 564	15 290 680 182 572	206 437	36 408 246	7 516 009 079 502	403 610	22 806 689 262 074
	Нарс	141 817	115 778 222	16 419 320 109 374	158 487	54 612 370	8 655 350 684 190	300 304	25 074 670 793 564
	Хуш	124 839	127 792 944	15 953 543 336 016	21 430	60 073 606	1 287 377 376 580	146 269	17 240 920 712 596
	Гацуур	4 560	112 137 398	511 346 534 880	1 388	52 791 956	73 275 234 928	5 948	584 621 769 808

ойгоор бүрхэгдсэн талбайн нийт экологи эдийн засгийн үнэлгээ	Жодоо	449	149 273 809	67 023 940 241	596	70 267 915	41 879 677 340	1 045	108 903 617 581
	Хус	257 774	33 859 669	8 728 142 316 806	278 252	15 655 545	4 356 186 707 340	536 026	13 084 329 024 146
	Улиас	2 148	25 485 773	54 743 440 404	457	12 014 721	5 490 727 497	2 605	60 234 167 901
	Улиангар	4 652	25 485 773	118 559 815 996	3 548	12 014 721	42 628 230 108	8 200	161 188 046 104
	Хайлаас	448	30 218 844	13 538 042 112	36	14 563 298	524 278 728	484	14 062 320 840
	Торлог	32 088	5 097 154	163 557 477 552	9 786	2 548 577	24 940 374 522	41 874	188 497 852 074
	Бургас	21 149	16 383 711	346 499 103 939	869	8 009 814	6 960 528 366	22 018	353 459 632 305
	Дүн	787 097	-	57 666 954 299 892	681 286	-	22 010 622 899 101	1 468 383	79 677 577 198 993

Сэлэнгэ аймгийн ойгоор бүрхэгдсэн талбайн шууд үр ашгийн (ойн нөөц, ойн дагалт баялгийн үнэлгээ) экологи эдийн засгийн үнэлгээ **34 915 702 673 449** (Гучин дөрвөн их наяд, есөн зуун арван таван тэрбум долоон зуун хоёр сая зургаан зуун далан гурван мянга дөрвөн зуун дөчин есөн) төгрөг.

Ойгоор бүрхэгдсэн талбайн шууд бус үр ашгийн (ойн ус зохицуулах, хөрс хамгаалах, нүүрсхүчлийн хийг шингээх, нийгэм, амралт зугаалгын ач холбогдол зэрэг экологийн ач холбогдлын үнэлгээ) экологи эдийн засгийн үнэлгээ нь **44 761 874 525 544** (дөчин дөрвөн их наяд долоон зуун жаран нэгэн тэрбум найман зуун далан дөрвөн сая таван зуун хорин таван мянга таван зуун дөчин дөрвөн) төгрөг.

Сэлэнгэ аймгийн ойгоор бүрхэгдсэн талбайн нийт экологи эдийн засгийн үнэлгээ **79 677 577 198 993** (далан есөн их наяд зургаан зуун далан долоон тэрбум таван зуун далан долоон сая нэг зуун ерэн найман мянга есөн зуун ерэн гурван) төгрөгөөр үнэлэгдэж байна.

Хүснэгт-19

Нэг шоо.метр модны экологи эдийн засгийн үнэлгээ (төгрөг)

Шууд үр ашгийн экологи эдийн засгийн үнэлгээ	Модны төрөл	1-р мужид хамаарах			3-р мужид хамаарах			нийт	
		Ойн нөөц /м ³ /	1 м ³ -н үнэлгээ /төгрөг/	Үнэлгээ төгрөг	Ойн нөөц /м ³ /	1 м ³ -н үнэлгээ /төгрөг/	Үнэлгээ /төгрөг/	Ойн нөөц /м ³ /	Үнэлгээ /төгрөг/
	Шинэс	27 919 560	249 877	6 976 455 894 120	30 716 970	117 313	3 603 499 901 610	58 636 530	10 579 955 795 730
	Нарс	16 071 080	312 053	5 015 028 727 240	20 130 980	146 641	2 952 027 038 180	36 202 060	7 967 055 765 420
	Хуш	23 582 730	411 769	9 710 637 149 370	3 562 730	193 566	689 623 395 180	27 145 460	10 400 260 544 550
	Гацуур	680 220	374 228	254 557 370 160	185 870	175 970	32 707 543 900	866 090	287 264 914 060
	Жодоо	75 970	498 580	37 877 122 600	74 850	234 626	17 561 756 100	150 820	55 438 878 700
	Хус	17 180 550	146 641	2 519 373 032 550	19 836 820	69 215	1 373 005 496 300	37 017 370	3 892 378 528 850

	Улиас	153 740	124 352	19 117 876 480	30 720	58 657	1 801 943 040	184 460	20 919 819 520
	Улиангар	191 560	124 352	23 820 869 120	164 340	58 657	9 639 691 380	355 900	33 460 560 500
	Хайлаас	9 670	172 450	1 667 591 500	2 160	80 946	174 843 360	11 830	1 842 434 860
	Бургас	421 430	110 274	46 472 771 820	13 520	51 618	697 875 360	434 950	47 170 647 180
	Торлог	320 880	98 543	31 620 477 840	97 860	44 579	4 362 500 940	418 740	35 982 978 780
	Дүн	86 607 390	2 623 119	24 636 628 882 800	74 816 820	1 231 788	8 685 101 985 350	161 424 210	33 321 730 868 150
Шууд бус үр ашгийн экологи эдийн засгийн үнэлгээ	Шинэс	27 919 560	320 339	8 943 723 930 840	30 716 970	150 394	4 619 647 986 180	58 636 530	13 563 371 917 020
	Нарс	16 071 080	400 048	6 429 203 411 840	20 130 980	87 993	1 771 385 323 140	36 202 060	8 200 588 734 980
	Хуш	23 582 730	527 883	12 448 922 260 590	3 562 730	248 150	884 091 449 500	27 145 460	13 333 013 710 090
	Гацуур	680 220	479 757	326 340 306 540	185 870	225 591	41 930 599 170	866 090	368 270 905 710
	Жодоо	75 970	639 175	48 558 124 750	74 850	300 788	22 513 981 800	150 820	71 072 106 550
	Хус	17 180 550	187 993	3 229 823 136 150	19 836 820	88 732	1 760 160 712 240	37 017 370	4 989 983 848 390
	Улиас	153 740	159 418	24 508 923 320	30 720	75 197	2 310 051 840	184 460	26 818 975 160
	Улиангар	191 560	159 418	30 538 112 080	164 340	75 197	12 357 874 980	355 900	42 895 987 060
	Хайлаас	9 670	221 079	2 137 833 930	2 160	103 772	224 147 520	11 830	2 361 981 450
	Бургас	421 430	141 370	59 577 559 100	13 520	66 173	894 658 960	434 950	60 472 218 060
	Торлог	320 880	126 331	40 537 091 280	97 860	57 150	5 592 699 000		46 129 790 280
	Дүн	86 607 390	3 362 811	31 583 870 690 420	74 816 820	1 479 137	9 121 109 484 330	161 005 470	40 704 980 174 750
Нийт экологи эдийн засгийн үнэлгээ	Шинэс	27 919 560	570 216	15 920 179 824 960	30 716 970	267 707	8 223 147 887 790	58 636 530	24 143 327 712 750
	Нарс	16 071 080	712 101	11 444 232 139 080	20 130 980	234 634	4 723 412 361 320	36 202 060	16 167 644 500 400
	Хуш	23 582 730	939 652	22 159 559 409 960	3 562 730	441 716	1 573 714 844 680	27 145 460	23 733 274 254 640
	Гацуур	680 220	853 985	580 897 676 700	185 870	401 561	74 638 143 070	866 090	655 535 819 770
	Жодоо	75 970	1 137 755	86 435 247 350	74 850	535 414	40 075 737 900	150 820	126 510 985 250
	Хус	17 180 550	334 634	5 749 196 168 700	19 836 820	157 947	3 133 166 208 540	37 017 370	8 882 362 377 240
	Улиас	153 740	283 770	43 626 799 800	30 720	133 854	4 111 994 880	184 460	47 738 794 680
	Улиангар	191 560	283 770	54 358 981 200	164 340	133 854	21 997 566 360	355 900	76 356 547 560
	Хайлаас	9 670	393 529	3 805 425 430	2 160	184 718	398 990 880	11 830	4 204 416 310
	Бургас	421 430	251 644	106 050 330 920	13 520	117 791	1 592 534 320	434 950	107 642 865 240
	Торлог	320 880	224 874	72 157 569 120	97 860	101 729	9 955 199 940		82 112 769 060

Дүн	86 607 390	5 985 930	56 220 499 573 220	74 816 820	2 710 925	17 806 211 469 680	161 005 470	74 026 711 042 900
-----	------------	-----------	--------------------	------------	-----------	--------------------	-------------	--------------------

Сэлэнгэ аймгийн ойн нөөцийн шууд үр ашгийн (ойн нөөц, ойн дагалт баялгийн үнэлгээ) экологи эдийн засгийн үнэлгээ **33 321 730 868 150** (гучин гурван их наяд гурван зуун хорин нэгэн тэрбум долоон зуун гучин сая найман зуун жаран найман мянга нэг зуун тавин) төгрөг.

Сэлэнгэ аймгийн ойн нөөцийн шууд бус үр ашгийн (ойн ус зохицуулах, хөрс хамгаалах, нүүрсхүчлийн хийг шингээх, нийгэм, амралт зугаалгын ач холбогдол зэрэг экологийн ач холбогдлын үнэлгээ) экологи эдийн засгийн үнэлгээ нь **40 704 980 174 750** (дөчин их наяд долоон зуун дөрвөн тэрбум есөн зуун наян сая нэг зуун далан дөрвөн мянга долоон зуун тавин) төгрөг.

Сэлэнгэ аймгийн нийт ойн нөөцийн экологи эдийн засгийн үнэлгээ **74 026 711 042 900** (далан дөрвөн их наяд хорин зургаан тэрбум долоон зуун арван нэгэн сая дөчин хоёр мянга есөн зуун) төгрөг.

Ойгоор бүрхэгдээгүй талбайн экологи эдийн засгийн үнэлгээ (төгрөг)

Ойгоор бүрхэгдээгүй талбайн шууд үр ашгийн экологи эдийн засгийн үнэлгээ	Хамгаалалтын бүс-Нэгдүгээр муж				Ашиглалтын бүс-Гуравдугаар муж			нийт үнэлгээ	
	Газрын төрөл	Талбай /га/	1 га талбайн үнэлгээ	Мөнгөн үнэлгээ (төгрөг)	Талбай /га/	1 га талбайн үнэлгээ	Мөнгөн үнэлгээ (төгрөг)	Талбай /га/	Мөнгөн үнэлгээ (төгрөг)
Ойгоор бүрхэгдээгүй талбайн шууд үр ашгийн экологи эдийн засгийн үнэлгээ	Тармаг мод	65 968	13 593 272	896 720 967 296	42 738	6 381 818	272 746 137 684	108 706	1 169 467 104 980
	Түймэрт НТ	150 647	10 147 091	1 528 628 817 877	75 613	4 786 364	361 911 341 132	226 260	1 890 540 159 009
	МБТалбай	16 927	9 062 182	153 395 554 714	14 790	4 275 818	63 239 348 220	31 717	216 634 902 934
	Ойжуулсан	14 107	9 700 363	136 843 020 841	6 890	4 914 000	33 857 460 000	20 997	170 700 480 841
	ОХШӨН талбай	53	11 295 818	598 678 354	278	5 296 909	1 472 540 702	331	2 071 219 056
	Дүн	247 702	53 798 726		140 309	25 654 909	733 226 827 738	388 011	6 165 600 905 902
	Ойгоор бүрхэгдээгүй талбайн шууд бус үр ашгийн экологи эдийн засгийн үнэлгээ	Тармаг мод	65 968	17 426 553	1 149 594 848 304	42 738	8 181 480	349 660 092 240	108 706
Түймэрт НТ		150 647	13 008 554	1 959 699 634 438	75 613	6 136 110	463 969 685 430	226 260	2 423 669 319 868
МБТалбай		16 927	11 617 702	196 652 841 754	14 790	5 481 592	81 072 745 680	31 717	277 725 587 434
Ойжуулсан		14 107	12 435 850	175 432 535 950	6 890	6 299 740	43 405 208 600	20 997	218 837 744 550
ОХШӨН талбай		53	14 481 220	767 504 660	278	6 790 629	1 887 794 862	331	2 655 299 522
Дүн		247 702	68 969 879		140 309	32 889 551	939 995 526 812	388 011	7 904 290 257 024
Ойгоор бүрхэгдээгүй талбайн нийт экологи эдийн засгийн үнэлгээ	Тармаг мод	65 968	31 019 825	2 046 315 815 600	42 738	14 563 298	622 406 229 924	108 706	2 668 722 045 524
	Түймэрт НТ	150 647	23 155 645	3 488 328 452 315	75 613	10 922 474	825 881 026 562	226 260	4 314 209 478 877
	МБТалбай	16 927	20 679 884	350 048 396 468	14 790	9 757 410	144 312 093 900	31 717	494 360 490 368
	Ойжуулсан	14 107	22 136 213	312 275 556 791	6 890	11 213 740	77 262 668 600	20 997	389 538 225 391
	ОХШӨН талбай	53	25 777 038	1 366 183 014	278	12 087 538	3 360 335 564	331	4 726 518 578
	Дүн	247 702	122 768 605		140 309	58 544 460	1 673 222 354 550	388 011	14 069 891 162 926

Сэлэнгэ аймгийн ойгоор бүрхэгдээгүй талбайн шууд үр ашгийн (ойн нөөц, ойн дагалт баялгийн үнэлгээ) экологи эдийн засгийн үнэлгээ) **6 165 600 905 902** (зургаан их наяд нэг зуун жаран таван тэрбум зургаан зуун дөчин сая есөн зуун таван мянга есөн зуун хоёр) төгрөг.

Сэлэнгэ аймгийн ойгоор бүрхэгдээгүй талбайн шууд бус үр ашгийн (ойн ус зохицуулах, хөрс хамгаалах, нүүрсхүчлийн хийг шингээх, нийгэм, амралт зугаалгын ач холбогдол зэрэг экологийн ач холбогдлын үнэлгээ) экологи эдийн засгийн үнэлгээ нь **7 904 290 257 024** (долоон их наяд есөн зуун дөрвөн тэрбум хоёр зуун ерэн сая хоёр зуун тавин долоон мянга хорин дөрвөн) төгрөг.

Ойгоор бүрхэгдээгүй талбайн экологи эдийн засгийн үнэлгээ **14 069 891 162 926** (арван дөрвөн их наяд жаран есөн тэрбум найман зуун ерэн нэгэн сая нэг зуун жаран хоёр мянга есөн зуун хорин зургаан) төгрөг болж байна.

Хүснэгт-21

Сэлэнгэ аймгийн ойн талбайн экологи эдийн засгийн үнэлгээ

Төрөл	Ойгоор бүрхэгдсэн талбай (төгрөг)	Ойгоор бүрхэгдээгүй талбай (төгрөг)	Нийт үнэлгээ (төгрөг)
Шууд үр ашгийн	34 915 702 673 449	6 165 600 905 902	41 081 303 579 351
Шууд бус үр ашгийн	44 761 874 525 544	7 904 290 257 024	52 666 164 782 568
Нийт	79 677 577 198 993	14 069 891 162 926	93 747 468 361 919

Сэлэнгэ аймгийн ойн талбайн экологи эдийн засгийн үнэлгээг ойгоор бүрхэгдсэн талбай болон ойгоор бүрхэгдээгүй талбайн нийлбэрээр үнэлбэл шууд үнэлгээ нь **41 081 303 579 351** (дөчин нэгэн их наяд наян нэгэн тэрбум гурван зуун гурван сая таван зуун далан есөн мянга гурван зуун тавин нэгэн) төгрөг.

Сэлэнгэ аймгийн ойн талбайн экологи эдийн засгийн үнэлгээг ойгоор бүрхэгдсэн талбай болон ойгоор бүрхэгдээгүй талбайн нийлбэрээр үнэлбэл шууд бус үнэлгээ нь **52 666 164 782 568** (тавин хоёр их наяд зургаан зуун жаран зургаан тэрбум нэг зуун жаран дөрвөн сая долоон зуун наян хоёр мянга таван зуун жаран найман) төгрөг.

Сэлэнгэ аймгийн ойн талбайн экологи эдийн засгийн үнэлгээг ойгоор бүрхэгдсэн талбай болон ойгоор бүрхэгдээгүй талбайн нийлбэрээр үнэлбэл нийт үнэлгээ нь **93 747 468 361 919** (ерэн гурван их наяд долоон зуун дөчин долоон тэрбум дөрвөн зуун жаран найман сая гурван зуун жаран нэгэн мянга есөн зуун арван есөн) төгрөг.

ГУРАВДУГААР БҮЛЭГ

ОЙН САНГИЙН ӨӨРЧЛӨЛТ

Монгол орны ойн экосистемийн тэнцвэрт байдлыг алдагдуулж, байгалийн ойг бууруулах өөрчлөлт оруулахад ойн түймэр, эмх замбараагүй хийгддэг мод бэлтгэл, ойн хортон шавжийн үржил, тархалт мөн бэлчээрийн малын нөлөө зэрэг хүчин зүйл голлон нөлөөлж байдаг.

Үүний зэрэгцээ уур амьсгалын хуурайшилт, дулааралт нь ойн нөөцийг аажмаар багасгахад хүргэж буй байгалийн хүчин зүйлийн нэг болж байна. Байгалийн хүчин зүйлээс гадна хүний сөрөг үйл ажиллагааны нөлөөллөөс ойн нөөц хомсдож, ойн чанар, чансаа улам буурсаар байна.

Монгол улс нь ойн баялгаар ядмаг орны тоонд орох бөгөөд ойн сангийн хувирал, өөрчлөлт, тэдгээрт нөлөөлж буй хүчин зүйл, цаашдын хандлагыг тухай бүр тогтоож байх нь ойн баялгийг зүй зохистой ашиглахад чухал ач холбогдолтой.

Ой зохион байгуулалтын ажлын нэг зорилго нь тухайн газар нутгийн ойн сангийн төлөв байдал, талбай, тархалтыг тогтоож түүнд гарсан өөрчлөлт түүний шалтгааныг тооцож цаашид хэрэгжүүлэх ойн аж ахуйн арга хэмжээг оновчтой төлөвлөх явдал юм.

3.1. Ойн сангийн талбайн газрын төрлийн өөрчлөлт

Ойн сангийн өөрчлөлтийг гаргахдаа 2008-2009 оны ой зохион байгуулалтын ажлын дүн мэдээг 2019 оны давтан ой зохион байгуулалтын ажлын дүн мэдээтэй харьцуулан газрын төрлийн ангиллыг 22-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Хүснэгт-22

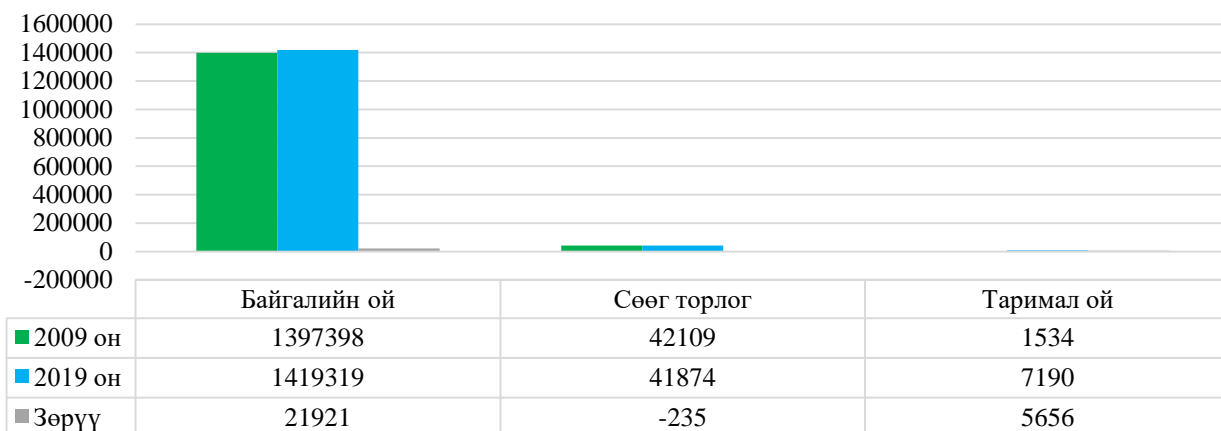
Ойн сангийн газрын төрлийн өөрчлөлт

Ойн сангийн талбайн төрөл	Газрын төрөл	2009 оны ой зохион байгуулалт	2019 оны ой зохион байгуулалт	Зөрүү
Ойгоор бүрхэгдсэн талбай	Байгалийн ой	1397398	1419319	21921
	Сөөг торлог	42109	41874	-235
	Таримал ой	1534	7190	5656
	Дүн	1441041	1468383	27342
Ойгоор бүрхэгдээгүй талбай	Түймэрт нэрвэгдсэн	256929	226260	-30669
	Тармаг модод	93863	108706	14843
	Мод бэлтгэсэн	28198	31717	3519
	Ойжиж буй	20403	20685	282
	Зориудаар ойжуулсан	5424	20301	14877
	ХШӨН	282	331	49
	Салхи цасанд унасан	893	457	-436
Ойн талбайн дүн	405992	408457	2465	
		1847033	1876840	29807
Ойн бус талбайн	Цагаан энгэр	75976	62392	-13584
	Хөрсний эвдрэлд орсон	3654	5422	1768
	МҮГ	9	7	-2
	Таг царам	3729	3259	-470
	Түймрийн зурвас	41	52	11
	Намаг	714		-714
Ойн бус талбайн дүн	84123	71132	-12991	
Нийт дүн	1931156	1947972	16816	

Ойн сангийн газрын төрлийн өөрчлөлтийн хүснэгтээс харахад байгалийн ой 21921 га, таримал ой 5656 га талбайгаар нэмэгдсэн бол, сөөг, торлог 235 га талбайгаар багассанаар ойгоор бүрхэгдсэн талбай 27342 га талбайгаар нэмэгдсэн байна.

График-9.

Ойн сангийн ойгоор бүрхэгдсэн талбайн газрын төрлийн өөрчлөлт

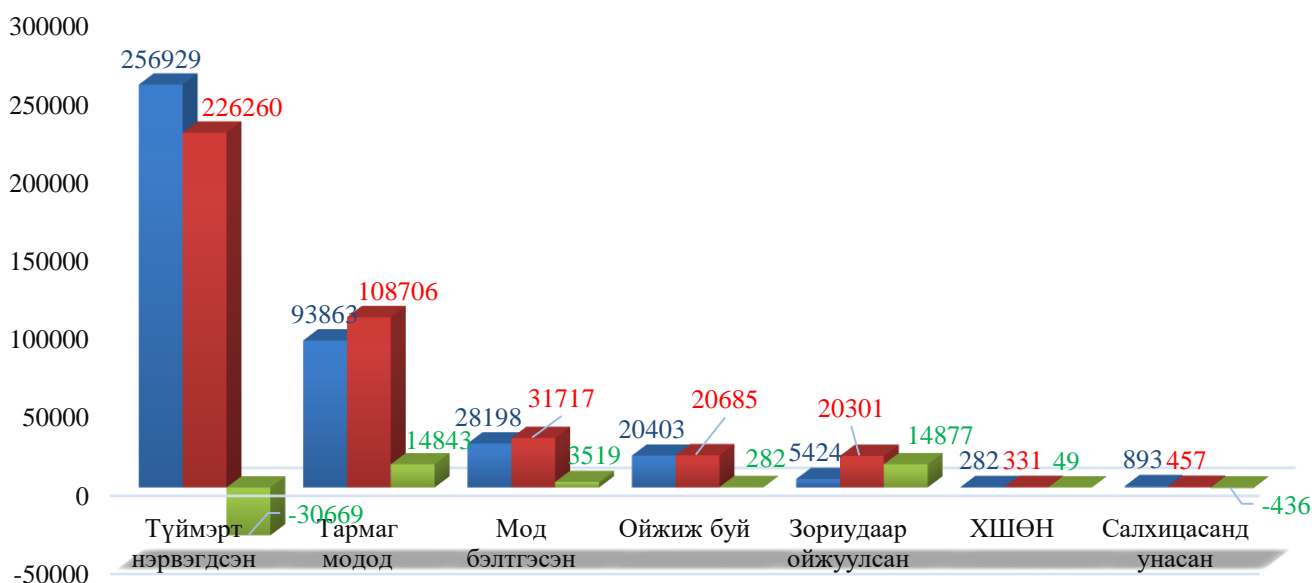
Ойгоор бүрхэгдээгүй талбайн ангилалд тармаг мод 14843 га, мод бэлтгэсэн талбай 3519 га, ойжих талбай 282 га, ойжуулсан талбай 14877 га, ойн хөнөөлт шавж, өвчинд нэрвэгдсэн талбай 49 талбайгаар нэмэгдсэн бол түймэрт нэрвэгдсэн талбай 30669 га, салхи, цасанд унасан талбай 436 га талбайгаар тус тус багассанаар ойгоор бүрхэгдээгүй талбай 2465 га талбайгаар нэмэгдсэн байна. Ингэснээр ойн талбай нийт дүнгээрээ 29807 га талбайгаар нэмэгдсэн үзүүлэлттэй байна.

Харин ойн бус талбайд цагаан энгэр 13584 га, таг царам 470 га талбайгаар багасаж, хөрсний эврэлд орсон талбай 1768 га, тусгай зориулалтын зурвас 11 га талбайгаар тус тус нэмэгдсэн айна.

Ойн талбай 29807 га талбайгаар нэмэгдэж, ойн бус талбай 12991 га талбайгаар багассанаар ойн сангийн талбай нийт дүнгээрээ 16816 га талбайгаар нэмэгдсэн үзүүлэлттэй гарсан байна.

График-10.

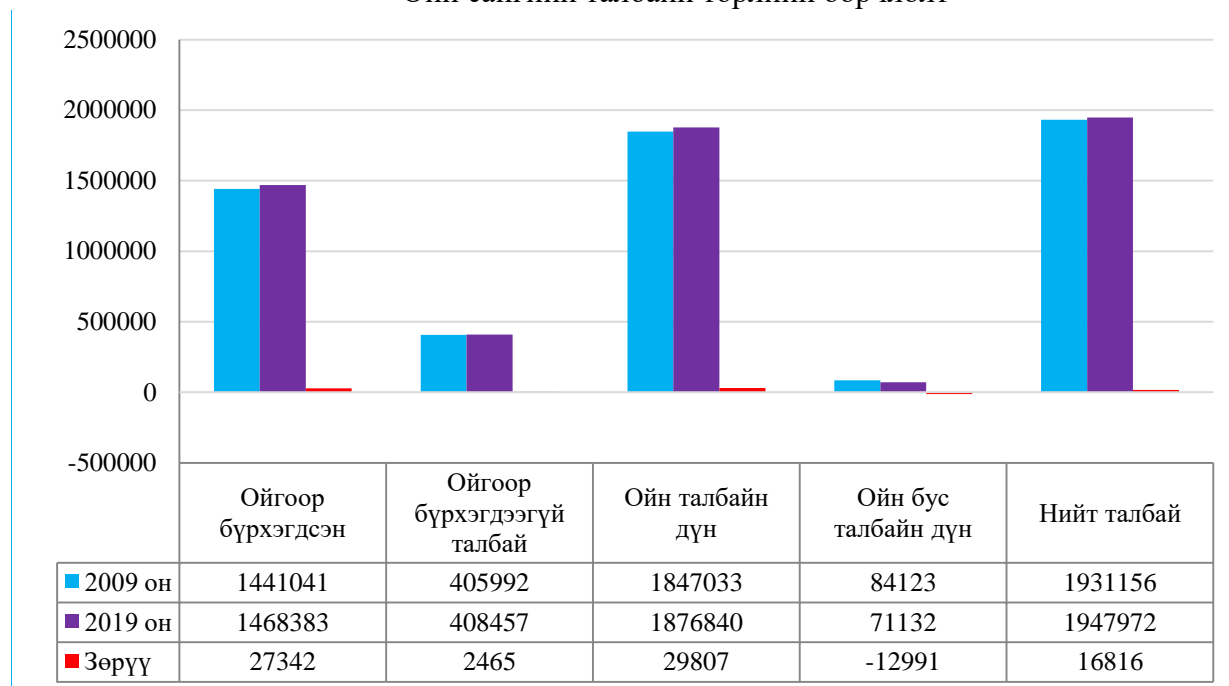
Ойн сангийн ойгоор бүрхэгдээгүй талбайн газрын төрлийн өөрчлөлт

Сэлэнгэ аймгийн ойн сангийн талбайн төрлийн өөрчлөлтийг 11-р графикаар харуулав.

График-11

Ойн сангийн талбайн төрлийн өөрчлөлт

Ойн сангийн талбайн төрлийн өөрчлөлтийг харуулсан графикаас харахад ойгоор бүрхэгдсэн талбай 27342 га талбайгаар, ойгоор бүрхэгдээгүй талбай 2465 га талбайгаар нэмэгдэж, ойн талбай нийт дүнгээрээ 29807 га талбайгаар нэмэгдсэн үзүүлэлттэй байна.

Харин ойн бус талбай 12991 га талбайгаар багассанаар ойн сангийн нийт талбай 216816 га талбайгаар өссөн үзүүлэлттэй байна.

Ойн бус талбайн хэмжээ буурсан шалтгаан нь ойн сангийн газрын төрлийн ангиллын дагуу зөвхөн ой дотор байгаа том хэмжээний цагаан энгэр болон цаг царам, ойн цоорхойг бүртгэж тал хээртэй хил залгаа том хэмжээний цагаан энгэрийг ойн сангаас хасаж тооцсонтой холбоотой юм.

Сэлэнгэ аймгийн ойн санд хийгдсэн ой зохион байгуулалтын бэлтгэл ажил, материал боловсруулалтын зураглалын ажлыг Засгийн газрын 2009.01.28-ны “Геодезийн солбицол, өндөр тусгагийн нэгдсэн тогтолцоог батлах тухай” 25-р тогтоолын дагуу Олон улсын WGS-84 солбицлын систем, өндрийн сүлжээний Балтийн тэнгисийн тогтолцоог, том дунд масштабын байр зүйн зураглалд дэлхийн хөндлөн меркаторын UTM (UNIVERSAL TRANSVERS MERCATER) тусгагийг хэрэглэж тодорхойлж, олон цаг хугацааны орон зайн утга бүхий сансрын зурагт тайлал тодруулалтын ажлыг гүйцэтгэснээр ойн сангийн өөрчлөлтийг нарийвчлан гаргах нөхцөл бүрдсэн. Үүнд:

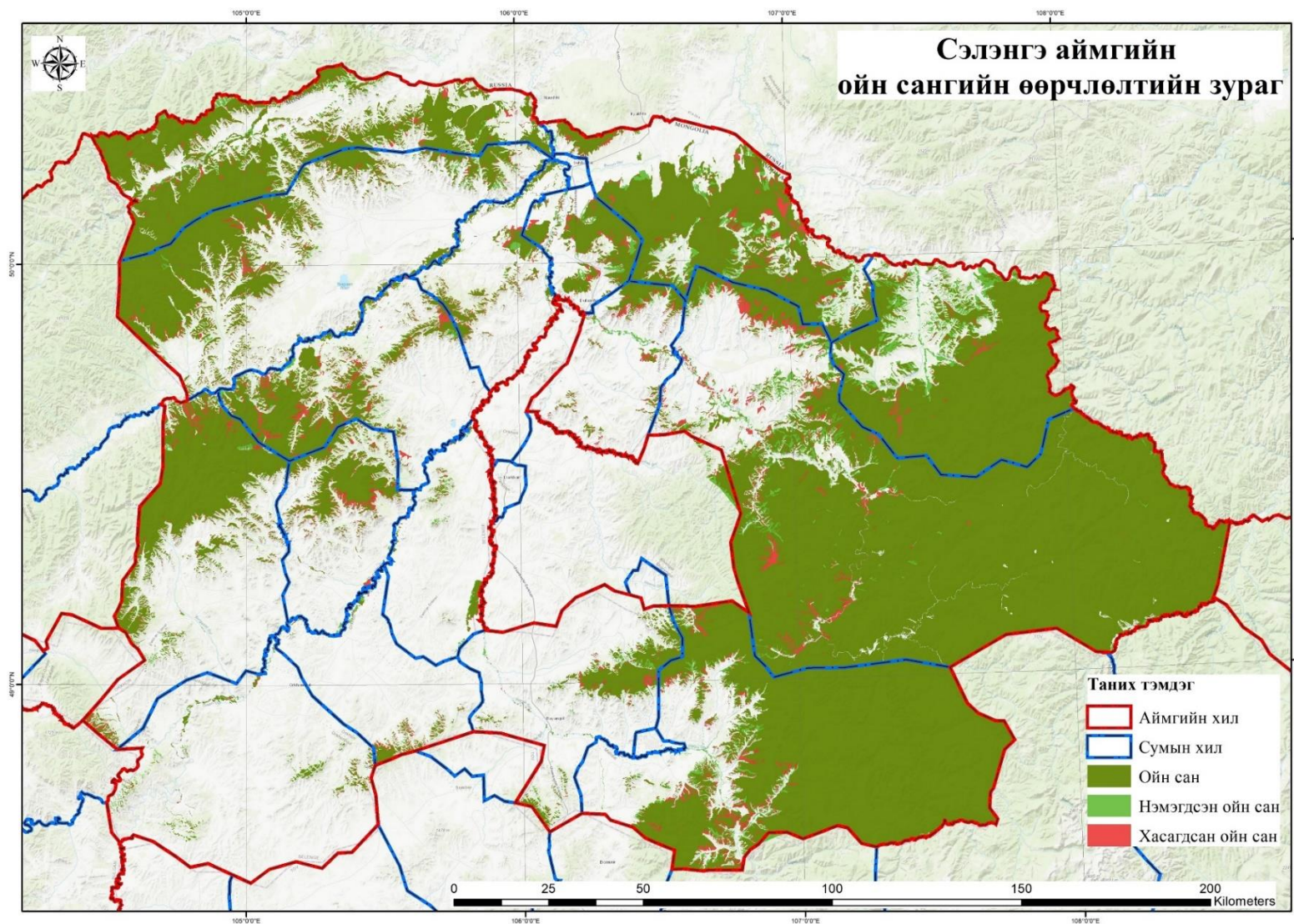
- Сэлэнгэ аймгийн ойн сангийн нийт талбай 21672 га талбайгаар нэмэгдсэн байна. Өмнөх буюу 2008-2009 оны ой зохион байгуулалтаар уулын налуу ихтэй газрын сүүдэр туссан хэсгийг, ойгүй цагаан газар ойн сан бүхий газрын ангиллаар бүртгэж авсан 315 ялгаралд хамаарах 5167 га талбайг энэ удаагийн ой зохион байгуулалтын судалгаанаас хассан.
- Сэлэнгэ аймгийн ойн санд өмнөх судалгаанд бүртгэгдээгүй буюу орхигдсон 1261 ялгаралд хамаарах 31182 га талбайг ойн санд шинээр бүртгэж авсан. Ойгоор бүрхэгдсэн талбайн байгалийн ойн ангилал 799 ялгаралд хамаарах 16686 га, таримал ой ангилал 35 ялгаралд хамаарах 2995 га, сөөг, торлог ангилал 14 ялгаралд хамаарах 268 га, нийт 848

- ялгаралд хамаарах 19949 га талбай, ойгоор бүрхэгдээгүй талбайн ойжих талбайн ангилал 137 ялгаралд хамаарах 2599 га, тармаг модод ангилал 168 ялгаралд хамаарах 5051 га, түймэрт нэрвэгдсэн талбайн ангилал 28 ялгаралд хамаарах 1508 га, мод бэлтгэсэн талбай ангилалд 36 ялгаралд хамаарах 1090 га, ойжуулсан талбай ангилал 11 ялгаралд хамаарах 458 га, ойн хөнөөлт шавж өвчинд нэрвэгдсэн талбайн ангилал 1 ялгаралд хамаарах 4 га, нийт 213 ялгарлын 5659 га талбай, ойн бус талбайн цагаан энгэр ангилал 30 ялгаралд хамаарах 409 га, хөрсний эвдрэлд орсон талбай ангилал 2 ялгаралд хамаарах 114 га нийт 32 ялгаралд хамаарах 523 га талбайг шинээр бүртгэж авсан байна.
- Засгийн газрын 2009.01.28-ны “Геодезийн солбицол, өндөр тусгагийн нэгдсэн тогтолцоог батлах тухай” 25-р тогтоолын дагуу Олон улсын WGS-84 солбицлын систем, өндрийн сүлжээний Балтийн тэнгисийн тогтолцоог, том дунд масштабын байр зүйн зураглалд дэлхийн хөндлөн меркаторын UTM (UNIVERSAL TRANSVERS MERCATER) тусгагийг хэрэглэж тодорхойлсон ба өмнөх ой зохион байгуулалтын 56677 ширхэг ялгаралд проекцын засвар хийж 21983 га талбайн зөрүүг арилгаж зассан байна.
 - Сэлэнгэ аймгийн 16 сумын ойн сан 2668 хэсэглэлийн 57938 ширхэг ялгаралд хуваагдаж байна.

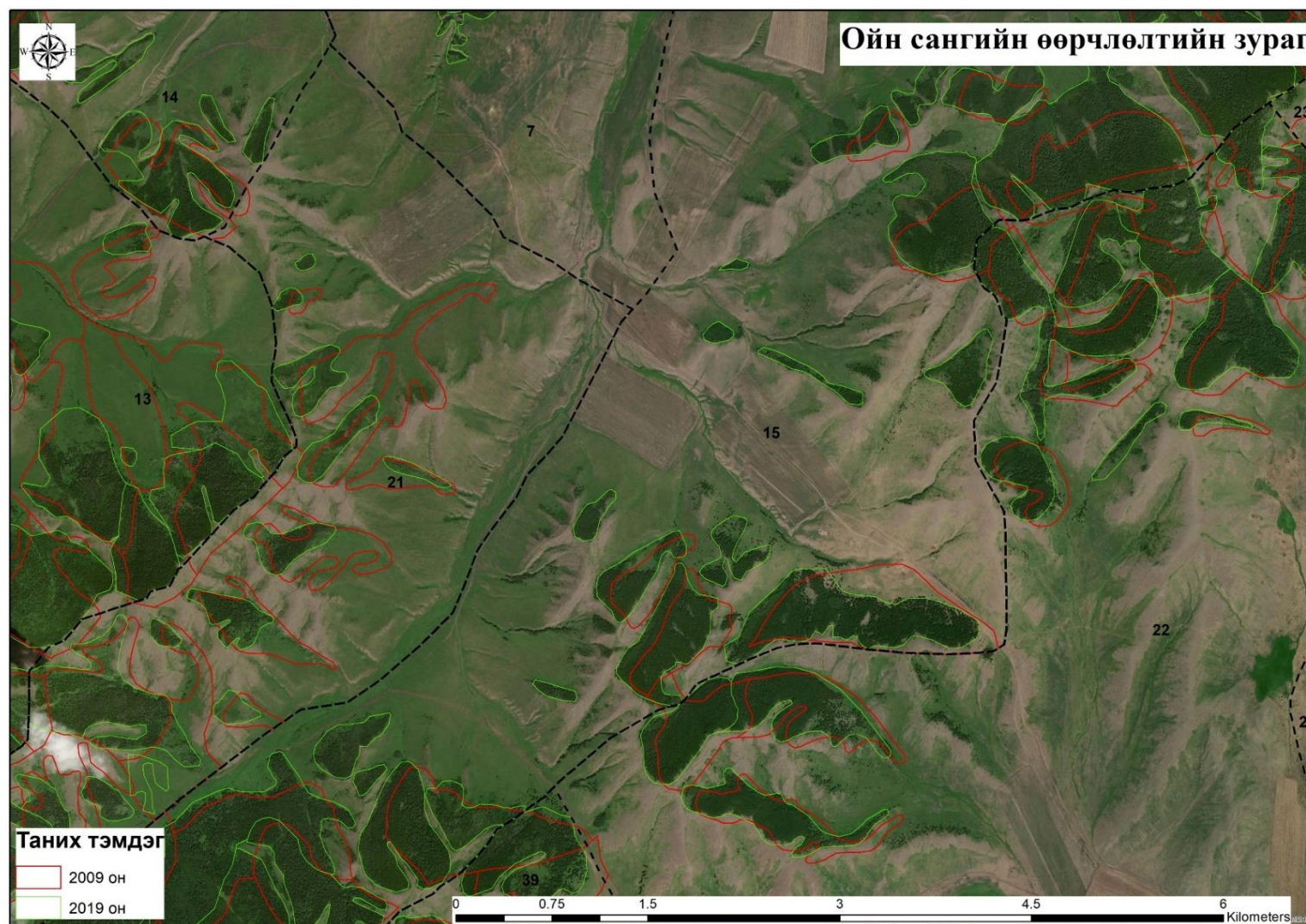
Сэлэнгэ аймгийн ойн сангийн өөрчлөлт (хасагдсан, шинээр нэмэгдсэн, проекцын засвар хийгдсэн)

д/д	Сум	Нийт талбай (га)		Талбайн зөрүү (га)	Проекцын зөрүү (га)	Хасагдсан талбай		Шинээр нэмэгдсэн нийт дүн		Орон зайн засвар хийгдсэн (үндсэн)		2019 оны нийт дүн	
		хуучин	шинэ			ялгарлын тоо (шир)	Талбай (га)	ялгарлын тоо (шир)	Талбай (га)	ялгарлын тоо (шир)	Талбай (га)	ялгарлын тоо (шир)	Талбай (га)
1	Алтанбулаг	140485	143384	2899	3019	3	120	218	10715	1989	132669	2207	143384
2	Жавхлант	12703	12330	-373	-311	4	62	52	1028	288	11302	340	12330
3	Шаамар	29208	29860	652	1105	8	453	36	1463	561	28397	597	29860
4	Ерөө	682525	677531	-4994	-4994			83	3232	22948	674298	23031	677531
5	Мандал	362178	361926	-252	-252			38	1443	10884	360483	10922	361926
6	Зүүнбүрэн	15897	15592	-305	-173	11	132	11	814	488	14778	499	15592
7	Түшиг	146002	149585	3583	3583			124	4393	3758	145192	3882	149585
8	Цагааннуур	119944	118911	-1033	-267	40	766	43	967	3492	117944	3535	118911
9	Баруунбүрэн	97091	96533	-558	-120	66	438	117	1395	2830	95138	2947	96533
10	Баянгол	25925	26767	842	1041	22	199	174	1686	746	25081	920	26767
11	Орхон	5508	6453	945	1495	20	550	58	1233	258	5220	316	6453
12	Орхонтуул	5386	7088	1702	1702			149	931	336	6157	485	7088
13	Сайхан	3897	5850	1953	1984	6	31	57	1139	115	4711	172	5850
14	Сант	33078	30405	-2673	-2103	42	570	82	546	943	29859	1025	30405
15	Хүдэр	187293	205561	18268	18268			-	-	5275	205561	5275	205561
16	Хушаат	64036	60196	-3840	-1994	93	1846	19	197	1766	59999	1785	60196
	Нийт дүн	1931156	1931156	1947972	16816	315	5167	1261	31182	56677	1916789	57938	1947972

Сэлэнгэ аймгийн ойн сангийн байгалийн ойн насны бүлгийн өөрчлөлтийг модны төрөл тус бүрээр гаргаж 24-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Зураг-12. Сэлэнгэ аймгийн ойн сангийн өөрчлөлтийг харуулсан тойм зураг.

Зураг 13. Ойн ялгарлын хилийн давхцал, өөрчлөлтийн шалтгааныг харуулсан тойм зураг

3.2. Байгалийн ойн насны бүлгийн өөрчлөлт

Хүснэгт-24

Байгалийн ойн насны бүлгийн өөрчлөлт

Модны төрөл	Ой зохион байгуулалт хийсэн он	Залуу ой		Дунд насны ой		Болц гүйцэж яваа ой		Болц гүйцсэн, хөгшин ой		Бүх дүн	
		талбай	нөөц	талбай	нөөц	талбай	нөөц	талбай	нөөц	талбай	нөөц
Шинэс	2009	1116	53790	38297	4089000	41118	5486600	323534	49743110	404065	59372500
	2019	1651	88600	41285	4336040	40123	5341090	320508	48870800	403567	58636530
Зөрүү		535	34810	2988	247040	-995	-145510	-3026	-872310	-498	-735970
Нарс	2009	2558	108190	42244	3589640	27941	3244850	203551	29412810	276294	36355490
	2019	11253	448780	46011	3995830	32093	3545920	203940	28211530	293297	36202060
Зөрүү		8695	340590	3767	406190	4152	301070	389	-1201280	17003	-153430
Хуш	2009	1461	179360	12495	2023880	72408	13550320	76692	16658060	163056	32411620
	2019	4950	418630	9397	1435050	73860	13542100	58062	11749680	146269	27145460
Зөрүү		3489	239270	-3098	-588830	1452	-8220	-18630	-4908380	-16787	-5266160
Гацуур	2009	-	-	595	61310	1065	140480	4368	672120	6028	873910
	2019	-	-	629	55750	1162	157480	4157	652860	5948	866090
Зөрүү		-	-	34	-5560	97	17000	-211	-19260	-80	-7820
Жодоо	2009	-	-	33	5610	410	80170	891	150500	1334	236280
	2019	-	-	176	17040	182	20800	687	112980	1045	150820
Зөрүү		-	-	143	11430	-228	-59370	-204	-37520	-289	-85460
Хус	2009	3792	86260	138626	7368520	180284	13454890	197435	17313890	520137	38223560
	2019	13279	322200	158290	8252710	182664	13278580	181653	15163880	535886	37017370
Зөрүү		9487	235940	19664	884190	2380	-176310	-15782	-2150010	15749	-1206190
Улиас	2009	28	620	264	11780	719	64380	735	61190	1746	137970
	2019	250	9060	696	39350	774	68840	885	67210	2605	184460
Зөрүү		222	8440	432	27570	55	4460	150	6020	859	46490
Улиангар	2009	848	26520	2147	128260	769	44290	1249	122960	5013	322030
	2019	3512	84820	2866	140430	1107	83200	715	47450	8200	355900
Зөрүү		2664	58300	719	12170	338	38910	-534	-75510	3187	33870
Хайлаас	2009	13	130	82	820	-	-	-	-	95	950
	2019	39	780	382	7900	-	-	63	3150	484	11830

Зөрүү		26	650	300	7080	-	-	63	3150	389	10880
Бургас	2009	6210	86290	13420	294920	-	-	-	-	19630	381210
	2019	6504	106190	15514	328760	-	-	-	-	22018	434950
Зөрүү		294	19900	2094	33840	-	-	-	-	2388	53740
Дүн	2009	16026	541160	248203	17573740	324714	36065980	808455	114134640	1397398	168315520
	2019	41438	1479060	275246	18608860	331965	36038010	770670	104879540	1419319	161005470
Зөрүү		25412	937900	27043	1035120	7251	-27970	-37785	-9255100	21921	-7310050

Насны бүлгийн өөрчлөлтийн хүснэгтээс харахад болц залуу, дунд насны болон болц гүйцэж яваа ойн талбай, нөөц нэмэгдсэн бол болц гүйцсэн хөгшин ойн талбай, нөөц буурсан үзүүлэлттэй байна.

Залуу ойн талбай 25552 га, нөөц 940700 шоо.метр нэмэгдсэн байгалийн аясаар тэлж ургах явц хэвийн байгааг харуулж байна.

Дунд насны ойн талбай 27632 га, нөөц 1085260 шоо.метрээр, гүйцэж яваа ойн талбай 8329 га, нөөц 47590 шоо.метрээр нэмэгдсэн байна.

Болц гүйцсэн хөгшин ойн талбай 36523 га, нөөц 913450 шоо.метрээр буурсан нь аймгийн хэмжээгээр ойн бүтээмж буурч байгааг харуулж байна.

Байгалийн ойн талбай, нөөц нэмэгдсэн хэдий ч таксацын гол үзүүлэлт болох 1 га талбайн өсөлт буурч гарсан нь ойн түймэр, хууль бус мод бэлтгэл, ойн хөнөөлт шавж өвчний хөнөөлийн сөрөг нөлөө төдийгүй ойд хэрэгжүүлэх шаардлагатай ойн аж ахуйн арга хэмжээнүүд хийгдэхгүй байгааг харуулж байна. Нөгөө талаар сүүлийн жилүүдэд тохиолдож байгаа уур амьсгалын өөрчлөлтөөс болж ойн ургах орчин ихээхэн өөрчлөгдөж байгаатай холбоотой.

Манай орны хувьд ойн экосистемийн тэнцвэрт байдлыг алдагдуулж, байгалийн ойн үүрэг ач холбогдлыг бууруулж байгаа гол хүчин зүйлс нь дараах шалтгаанаас үүдэлтэй байдаг. Үүнд:

- Дэлхий нийтийг хамарсан уур амьсгалын өөрчлөлт, дулаарал, хуурайшилт
- Хүний болгоомжгүй үйлдлээс үүдэн гарч буй ойн түймэр
- Ойн хөнөөлт шавжийн хэт олшролын улмаас ойн санд учирч буй хор нөлөө
- Ойн санд хэрэгжүүлбэл зохих ойн аж ахуйн арга хэмжээ хэрэгждэггүй
- Эмх замбараагүй мод бэлтгэл, хууль бус үйл ажиллагаа
- Бэлчээрийн хомсдолтой холбоотой ойн сан дахь мал бэлчээрлэлт зэрэг болно.

Дээрх нөхцөл байдал нь агаарын бохирдлыг бууруулж, хүлэмжийн хий гэгдэх нүүрсхүчлийн хийг шингээн хүчилтөрөгчийг ялгаруулж байдаг нандин орчин болсон ойн сан хөмрөг ихээр хумигдан ойн орчин доройтон бохирдож экологийн тэнцвэрт байдал алдагдахад хүргэж байдаг.

Сэлэнгэ аймгийн ойн сангийн байгалийн ойн таксацын дундаж үзүүлэлтийн өөрчлөлтийг 25-р хүснэгтээр үзүүлэв.

3.3. Байгалийн ойн таксацын дундаж үзүүлэлтийн өөрчлөлт

Хүснэгт -25

Байгалийн ойн таксацын дундаж үзүүлэлтийн өөрчлөлт

Он	Модны төрөл	Байгалийн ойн талбай /га/	Нөөц /ш.м/	БГХ ойн талбай /га/	БГХ ойн нөөц	Бүх дундаж өсөлт	Дундаж			БГХ ойн 1 га талбайн нөөц	Байгалийн ойн 1 га	
							Нас /жил/	Бонитет	Өтгөрөл		нөөц /ш.м/	өсөлт /ш.м/
2009	Шинэс	404065	59372500	323534	49743110	448764.2	132.3	4.09	0.49	153.70	146.90	1.11
2019		403567	58636530	320508	48870800	425695.1	137.7	4.09	0.53	152.48	145.30	1.05
зөрүү		-498	-735970	-3026	-872310	-23069.1	5.4	0.00	0.04	-1.22	-1.60	-0.06
2009	Нарс	276294	36355490	203551	29412810	310209.2	117.2	4.02	0.45	144.50	131.60	1.12
2019		293297	36202060	203940	28211530	295530.2	122.5	4.03	0.49	138.33	123.43	1.01
зөрүү		17003	-153430	389	-1201280	-14679.0	5.3	0.01	0.04	-6.17	-8.17	-0.11
2009	Хуш	163056	32411620	76692	16658060	206430.3	157.0	4.39	0.51	217.20	198.80	1.27
2019		146269	27145460	58062	11749680	176599.7	153.7	4.55	0.53	202.36	185.59	1.21
зөрүү		-16787	-5266160	-18630	-4908380	-29830.6	-3.3	0.16	0.02	-14.84	-13.21	-0.06
2009	Гацуур	6028	873910	4368	672120	6068.2	144.0	4.21	0.55	153.90	145.00	1.01
2019		5948	866090	4157	652860	6677.5	129.7	4.33	0.56	157.05	145.61	1.12
зөрүү		-80	-7820	-211	-19260	609.3	-14.3	0.12	0.01	3.15	0.61	0.11
2009	Жодоо	1334	236280	891	150500	1840.9	128.4	4.06	0.57	168.90	177.10	1.38
2019		1045	150820	687	112980	1109.3	136.0	4.01	0.53	164.45	144.33	1.06
зөрүү		-289	-85460	-204	-37520	-731.6	7.6	-0.05	-0.04	-4.45	-32.77	-0.32
2009	Хус	520137	38223560	197435	17313890	694805.4	55.0	4.07	0.49	87.70	73.50	1.34
2019		535886	37017370	181653	15163880	655880.0	56.4	4.05	0.51	83.48	69.08	1.22
зөрүү		15749	-1206190	-15782	-2150010	-38925.4	1.4	-0.02	0.02	-4.22	-4.42	-0.12
2009	Улиас	1746	137970	735	61190	2185.7	63.1	3.98	0.49	83.30	79.00	1.25
2019		2605	184460	885	67210	3179.2	58.0	4.01	0.49	75.94	70.81	1.22
зөрүү		859	46490	150	6020	993.5	-5.1	0.03	0.00	-7.36	-8.19	-0.03
2009	Улиангар	5013	322030	1249	122960	7717.9	41.7	4.23	0.52	98.40	64.20	1.54
2019		8200	355900	715	47450	8778.5	40.5	4.32	0.56	66.36	43.40	1.07
зөрүү		3187	33870	-534	-75510	1060.6	-1.2	0.09	0.04	-32.04	-20.80	-0.47
2009	Хайлаас	95	950	-	-	40.6	23.4	4.53	0.30		10.00	0.43
2019		484	11830	63	3150	290.1	40.8	4.57	0.39	50.00	24.44	0.60
зөрүү		389	10880	63	3150	249.5	17.4	0.04	0.09	50.00	14.44	0.17

2009	Бургас	19630	381210	-	-	20042.6	19.0	4.18	0.43		19.40	1.02
2019		22018	434950	-	-	17810.9	24.4	4.58	0.42		19.75	0.81
зөрүү		2388	53740	-	-	-2231.7	5.4	0.40	-0.01	0.00	0.35	-0.21
2009		1397398	168315520	808455	114134640	1698105.0	881.1	41.76	4.80	1107.60	1045.50	11.47
2019		1419319	161005470	770670	104879540	1591550.6	899.8	42.55	5.01	1090.47	971.73	10.38
зөрүү		21921	-7310050	-37785	-9255100	-106554.4	18.7	0.79	0.21	-17.13	-73.77	-1.09

Тайлбар: Б.Г.Х-болц гүйцсэн, хөгшин

Сэлэнгэ аймгийн ойн сангийн таксацын дундаж үзүүлэлтийн өөрчлөлтийн хүснэгтээс байгалийн ойн талбай 21921 га талбайгаар нэмэгдсэн хэдий ч нөөц 7310050 шоо.метрээр буурсан байна. Энэ нь ойн бүтээмж буурч байгааг харуулж байна.

Бүх дундаж өсөлт шилмүүст ойд 67701 шоо.метрээр, навчит ойд 38853 шоо.метрээр нийт 106554 шоо.метрээр буурсан байна.

Болц гүйцсэн хөгшин ойн 1 га талбайн шилмүүс ой нөөц 4.7 шоо.метрээр буурч, навчит ойн нөөц 1.3 шоо.метрээр нэмэгдэж, нийт дүнгээр аймгийн хэмжээнд 3.4 шоо.метрээр буурсан байна.

Байгалийн ойн 1 га шилмүүст ойн нөөц 11.0 шоо.метрээр, навчит ойн нөөц 3.8 шоо.метрээр, нийт 14.8 шоо.метрээр буурсан байна.

ДӨРӨВДҮГЭЭР БҮЛЭГ ОЙН САНГИЙН ҮНДСЭН АШИГЛАЛТ

4.1. Ашиглалтын бүсийн ойн сан

Ойн сангаас зохих журам, заавар, стандартын дагуу ойн баялгийн даацад тохируулан мод, ойн дагалт баялгийг бэлтгэх үйл ажиллагааг ойг ашиглах гэж ойлгох бөгөөд ойн баялаг гэж ойн модны нөөц, түүний дагалт баялгийн нөөцийг хэлнэ. Ашиглах нөөц гэж ойн экосистемийн тэнцвэрт байдлыг хангах нөхцөлтэйгөөр тодорхой хугацаанд авч ашиглаж болох модны дээд хэмжээг хэлнэ. Ойд үндсэн ашиглалтын хэлбэрийг зөвхөн ашиглалтын бүсийн ойн санд хэрэгжүүлнэ.

Сэлэнгэ аймгийн ашиглалтын бүсийг тогтоохдоо “Ойн тухай” хуулийн 9-р зүйлийн 1 дэх заалтыг баримтлан тогтоов. Сэлэнгэ аймгийн ой бүхий 16 сумаас 9 сумын 74718960 шоо.метр нийт нөөц бүхий 867842 га талбай, байгалийн ойн 671478 га, 74718960 шоо.метр нөөц ашиглалтын бүсийн ойн санд хамаарч байна.

УИХ-ын 2012 оны 05 дугаар сарын 23-ны өдрийн 57-р тогтоолоор Хэн Хэнтийн дархан цаазат газрын баруун хэсгийг Сэлэнгэ аймгийн Мандал, Ерөө, Хүдэр сумын нутагт хамаарах 456841 га-аар өргөтгөн, дархан цаазат газрын хилийн цэсийг шинэчлэн тогтоосон нь Сэлэнгэ аймгийн ашиглалтын бүсийн талбай нөөц өөрчлөгдөх гол хүчин зүйл болсон байна.

Сэлэнгэ аймгийн ашиглалтын бүсийн ойн сангийн талбайн хэмжээг сум тус бүрээр гаргаж 26-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Хүснэгт-26

Сэлэнгэ аймгийн ашиглалтын бүсийн ойн талбай, нөөц /сум тус бүрээр/

д/д	Сумын нэр	Ашиглалтын бүсийн ой		
		Ойн сангийн талбай /га/	Байгалийн ой	
			Талбай /га/	Нөөц /шоо.метр/
1	Алтанбулаг	78 348	53 888	4556380
2	Баруунбүрэн	87 104	70 028	9520150
3	Ерөө	249 834	189 492	17853310
4	Мандал	65 763	42 900	4929150
5	Сант	19 813	17 883	2327260
6	Түшиг	119 955	101 226	13299000
7	Хүдэр	113 820	84 319	8954210
8	Цагааннуур	97 418	81 385	10316060
9	Хушаат	35 787	30 357	2963440
Аймгийн хэмжээгээр		867 842	671 478	74718960

Бусад сумын ой нь хамгаалалтын шинж чанартай ба ойн нөөц багатай, тусгай хамгаалалтын чанартай ой юм. Хамгаалалтын бүсийн ой гээд ашиглахгүй байх нь зохисгүй бөгөөд өтөлсөн, хөгширсөн ой их байгаа тул арчилгаа, цэвэрлэгээний арга хэмжээг хэрэгжүүлж хатсан, унасан, шатсан, ойн хортон, шавжид нэрвэгдэж хатаж хуурайшсан болон хэт хөгшин моддыг авч ахуйн хэрэглээнд болон түлшинд ашиглах нь зүйтэй байдаг.

Ашиглалтын бүсэд хамаарах байгалийн ойн талбай, нөөц насны бүлгээр хуваарилагдсан байдлыг 27-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Ашиглалтын бүсийн байгалийн ойн талбай, нөөц насны бүлгээр хуваарилагдах нь

Модны төрөл	Насны бүлэг								Дүн	
	Залуу ой		Дунд насны ой		Болц гүйцэж яваа ой		Болц гүйцсэн, хөгшин ой			
	талбай	нөөц	талбай	нөөц	талбай	нөөц	талбай	нөөц	талбай	нөөц
Ашиглалтын бүсийн ой										
Шинэс	432	26 250	23 380	2 565 360	21 940	2 927 300	160 685	25 198 060	206 437	30 716 970
Нарс	2 745	109 280	21 298	1 952 290	14 296	1 374 840	120 126	16 694 570	158 465	20 130 980
Хуш	429	24 410	4 292	609 580	12 662	2 122 510	4 047	806 230	21 430	3 562 730
Гацуур	-	-	513	45 120	255	31 310	620	109 440	1 388	185 870
Жодоо	-	-	176	17 040	182	20 800	238	37 010	596	74 850
Хус	8 077	199 730	65 491	3 490 250	108 598	7 996 190	96 086	8 150 650	278 252	19 836 820
Улиас	86	1 740	92	5 040	5	200	274	23 740	457	30 720
Улиангар	1 305	30 980	1 332	60 810	717	59 570	194	12 980	3 548	164 340
Хайлаас	-	-	36	2 160	-	-	-	-	36	2 160
Бургас	504	7 440	365	6 080	-	-	-	-	869	13 520
дүн	13 578	399 830	116 975	8 753 730	158 655	14 532 720	382 270	51 032 680	671 478	74 718 960

Ашиглалтын бүсэд хамаарах байгалийн ойн таксацын дундаж үзүүлэлтийг 28-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Ашиглалтын бүсийн ойн таксацын дундаж үзүүлэлт

Модны төрөл	Байгалийн ойн талбай (га)	Бүх нөөц (ш.м)	Б.Г.Х ойн талбай (га)	Б.Г.Х ойн нөөц (ш.м)	Бүх дундаж өсөлт (ш.м)	Дундаж			Б.Г.Х ойн 1 га-н нөөц ш.м	Ойгоор бүрхэгдсэн 1 га талбайн	
						Нас (жил)	Бонитет	Өтгөрөл		нөөц (ш.м)	өсөлт (ш.м)
Ашиглалтын бүсийн ой											
Шинэс	206 437	30 716 970	160 685	25 198 060	228 190	134.61	4.00	0.54	156.82	148.80	1.11
Нарс	158 465	20 130 980	120 126	16 694 570	160 208	125.66	4.01	0.50	138.98	127.04	1.01
Хуш	21 430	3 562 730	4 047	806 230	24 940	142.85	4.31	0.50	199.22	166.25	1.16
Гацуур	1 388	185 870	620	109 440	1 570	118.37	4.27	0.54	176.52	133.91	1.13
Жодоо	596	74 850	238	37 010	653	114.71	4.03	0.51	155.50	125.59	1.09
Хус	278 252	19 836 820	96 086	8 150 650	347 158	57.14	4.02	0.51	84.83	71.29	1.25
Улиас	457	30 720	274	23 740	441	69.59	4.01	0.45	86.64	67.22	0.97
Улиангар	3 548	164 340	194	12 980	3 912	42.01	4.15	0.55	66.91	46.32	1.10
Хайлаас	36	2 160	-	-	62	35.00	3.00	0.80	#DIV/0!	60.00	1.71
Бургас	869	13 520	-	-	710	19.03	4.28	0.43	#DIV/0!	15.56	0.82

Тайлбар: БГХ-болц гүйцсэн, хөгшин

4.2. Үйлдвэрлэлийн огтлолтын нас, огтлолтын арга

Үндсэн ашиглалтын огтлолтын нас гэдэг нь ойд үндсэн ашиглалтын огтлолт явуулж болох хамгийн бага насыг хэлнэ. Огтлолтын насыг тогтоох үндэслэл нь болцын нас боловч ойн болцын нас дотроо байгалийн, тооны, техникийн, сэргэн ургалтын гэх мэт олон янз байна. Үндсэн ашиглалтын огтлолтын насыг “Ойд үндсэн ашиглалтын огтлолт явуулах технологийн заавар”-ын 1.2-т заасны дагуу шилмүүст модонд 121, навчит модонд 61 жилээс дээш жилээр тогтоов. Ашиглалтын бүсэд огтлолтын насанд хүрсэн болон хөгшин модыг огтолж ашиглахыг ойн үндсэн ашиглалтын огтлолт гэнэ.

Үйлдвэрлэлийн огтлолтын арга: Уулын нөхцөлд үндсэн ашиглалтын огтлолт хийхэд модны насны бүтэц, газрын налуу, хөрсний элэгдэл үүсэх нөхцөл, ус чийгийн тогтонги байдал, үржил шимт хэсгийн зузаан, үлдсэн модны салхинд унах эсэх зэрэг олон үзүүлэлтийг харгалзан ямар аргаар огтлохыг сонгон авна. Үндсэн ашиглалтын огтлолтыг түүвэрлэх ба аажим огтлолт гэсэн 2 аргаар явуулна.

Нас, хэмжээ, чанарын хувьд огтлох шаардлагатай болсон модны тодорхой хувийг тодорхой жилийн давталттайгаар ойгоос байнга огтолж ашиглахыг түүвэрлэх огтлолт гэнэ.

Өсвөр мод, хоёрдогч ташингын залуу мод үүсэж бүрэлдэх нөхцөлийг тооцон мод бэлтгэх талбай дээрх болц гүйцсэн модыг насны нэг юм уу хоёр ангийн хугацаанд 2-4 давталттай огтолж ашиглахыг аажим огтлолт гэнэ.

Аажим огтлолтыг ижил насны нэг төрлийн мододтой 0-15 хэмийн налууд ургаж байгаа ойд сэргэн ургалтыг дэмжих, хөрс, ус хамгаалах чанарыг алдагдуулахгүй байх зорилгоор 3-4 удаагийн давталттайгаар явуулдаг. Жигд аажим огтлолтыг бэлтгэл, үндсэн, эцсийн гэсэн 3 үе шатаар явуулна.

Бэлтгэл огтлолтын үед шигүү ойг 0.6-0.7 өтгөрөлтэй болтол сийрүүлж, гэрлийн нөхцөлийг сайжруулан, модны үр өсөлт, үрийн соёололтыг нэмэгдүүлэх нөхцөлийг бүрдүүлнэ. Эхний огтлолтоор мод цагаалгын замыг оролцуулан огтлолтын эрчим 25-30 хувь байна. Тухайн ойн өтгөрлөөс хамаарч огтлолтын эрчим нь өөр өөр байж болно. Дараагийн огтлолтыг 6-8 жилийн дараа хийнэ. Гэхдээ ойд өсвөр модны тооллого явуулж, үнэлэлт өгсний үндсэн дээр дараагийн огтлолт хийх хугацааг нарийвчлан тогтооно. Ойн өтгөрөл 0.7-оос илүүгүй бол бэлтгэл огтлолт хийх шаардлагагүй.

Үндсэн огтлолтын зорилго нь мод ургах чөлөөтэй орон зайг нэмэгдүүлж, олон тооны өсвөр мод ургах, өсөж бойжих нөхцөлийг бүрдүүлэх явдал юм. Ойн өтгөрлийг 0.4-өөс бууруулахгүйгээр ойн огтлох нөөцийн 20-25 хувийг огтолж авах боловч ойн өтгөрлөөс хамаарч огтлох эрчим өөр өөр байж болно. Бэлтгэл огтлолт хийгээгүй ойд цагаалгын замыг оруулан огтлолтын эрчим 40 хүртэл хувь байж болох бөгөөд огтлолтын дараах ойн өтгөрөл 0.4-өөс багагүй байна.

Дараагийн огтлолтыг 6-8 жилийн дараа нэг га талбайд жижиг өсвөр мод 4000-5000, дунд хэмжээний өсвөр мод 2500-3000, том хэмжээний өсвөр мод 1500-2000 ширхгээс цөөнгүй ургасан тохиолдолд хийнэ. Эцсийн огтлолтоор өсвөр болон залуу модыг гэмтээхгүйгээр болц гүйцсэн бүх модыг огтолж авна.

Түүвэрлэх огтлолтыг янз бүрийн мододтой ойд явуулах бөгөөд ойн өтгөрлийг 0.5-аас доош оруулахгүйгээр болц гүйцсэн, хөгшин модыг түүвэрлэн огтолно. Түүвэрлэх огтлолтыг сонгон түүвэрлэх, ойн аж ахуйн, үйлдвэрлэлийн зориулалттай түүвэрлэн огтлох гэж 3 ангилдаг. Энэ огтлолтоор ойн өтгөрлийг 0.5-аас доош бууруулахгүйгээр тухайн талбайн болц гүйцсэн хөгшин ойн нөөцийг 15-30 хувийн эрчимтэй 20-30 жилийн давтамжтайгаар модыг жигд сийрүүлэн огтолно.

Сэлэнгэ аймгийн ашиглалтын бүсийн ойн санд 0-15 хэмийн налууд ургаж байгаа огтлолтын насанд хүрсэн ижил насны цэвэр ой бүртгэгдээгүй тул аажим огтлолт төлөвлөөгүй бөгөөд 0-25 хэмийн налууд ургаж байгаа цэвэр болон холимог ойд түүвэрлэх огтлолтын аргыг төлөвлөж өгөв.

4.3. Тооцоот мод бэлтгэлийн хэмжээ

Түүвэрлэх огтлолт: Мод бэлтгэлийн технологийн зааврын дагуу ашиглалтын бүсийн 25 хэмээс бага налууд ургаж байгаа 0.6 болон түүнээс дээш өтгөрөлтэй дан буюу холимог бүрэлдэхүүнтэй ижил биш настай шинэс зонхилсон 12090677 шоо метр нөөц бүхий 118256 га талбайд түүвэрлэх огтлолтыг төлөвлөж жилд бэлтгэх модны боломжит дээд хэмжээг тооцож 29-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Жилийн тооцоот мод бэлтгэлийн хэмжээ (түүвэрлэх огтлолтоор)

д/д	Сумын нэр	Модны төрөл	Үндсэн ашиглалтын огтлолт төлөвлөсөн		Жилийн тооцоот мод бэлтгэлийн хэмжээ	
			талбай (га)	нөөц м3	талбай (га)	нөөц м3
1	Алтанбулаг	Шинэс	1427	122274	48	696
2	Баруунбүрэн	Шинэс	9656	1272057	322	6389
3	Сант	Шинэс	3951	510079	132	2653
4	Түшиг	Шинэс	16558	2401589	552	12876
5	Цагааннуур	Шинэс	10023	1473395	334	7633
6	Хушаат	Шинэс	2931	406372	98	2175
7	Мандал	Шинэс	16190	158485	540	7234
8	Ерөө	Шинэс	5536	631370	554	6452
9	Хүдэр	Шинэс	709	129050	24	430
Шинэсний дүн			66981	7104671	2603	46538
1	Алтанбулаг	Нарс	1699	150732	57	911
2	Баруунбүрэн	Нарс	3319	399432	111	2021
3	Түшиг	Нарс	2599	372484	87	1950
4	Цагааннуур	Нарс	3588	459579	120	2335
5	Мандал	Нарс	286	4656	19	621
6	Ерөө	Нарс	8791	958839	879	9701
7	Хүдэр	Нарс	8491	1421790	283	4739
Нарсны дүн			28773	3767512	1556	22278
1	Алтанбулаг	Хус	289	19842	29	1984
2	Баруунбүрэн	Хус	23	3220	2	64
3	Сант	Хус	112	13440	11	1344
4	Түшиг	Хус	1566	192621	157	4384
5	Цагааннуур	Хус	556	59526	56	1402
6	Хушаат	Хус	288	24512	29	2451
7	Мандал	Хус	8981	19373	598	1019
8	Ерөө	Хус	3705	232800	370	2328
9	Хүдэр	Хус	6967	650160	697	6502
Хусны дүн			22487	1215494	1948	21479
Аймгийн нэгдсэн дүн			118256	12090677	6106	90309

Мод бэлтгэлийн технологи: Огтлолтын үед мод бэлтгэх талбайг дунджаар 30-35 метр өргөн булхайн хэсгүүдэд хувааж тэдгээрийн голоор 4-5 метр цагаалгын зам гаргана.

Булхайн хэсэг дээрх модыг цагаалгын зам дагуу 5-35 хэмийн өнцгөөр үзүүрээр нь зам руу чиглүүлж унагаад мөчирлөсний дараа үзүүрээр цагаална. Мод бэлтгэлийн ажлыг гүйцэтгэхдээ өсвөр модыг хамгаалсан арга технологи хэрэглэх ба огтлолтын дараа ой байгалийн аясаараа нөхөн сэргэх нөхцөл боломж бүрдсэн байх ёстой. Мод бэлтгэлийн ажилд Ойн газрын даргын 2009 оны 88 тоот тушаалын I хавсралт “Ойд үндсэн ашиглалтын огтлолт явуулах технологийн заавар”-ыг мөрдөж ажиллана.

Үйлдвэрлэлийн огтлолт явуулах хэсэглэл, ялгарлын түүвэр хүснэгтийг ой зохион байгуулалтын тайланд хавсралтаар оруулав. Ашиглалтын бүсийн ойн нийт нөөцийн 93.2 ийг шинэсэн ой эзэлж байгаа тул үндсэн ашиглалтын төрөл, арга, нас, жилийн тооцоот мод бэлтгэлийн хэмжээ зэргийг 0-25 хэмийн налуууд ургаж байгаа шинэс, нарс, хусан ойд төлөвлөж өгөв.

Сэлэнгэ аймгийн ашиглалтын бүсийн ойгоос түүвэрлэх огтлолтоор жилд бэлтгэх модны боломжит хэмжээг тооцож үзэхэд 1 жилд 6106 га талбайгаас 90309 шоо.метр мод бэлтгэж ашиглах боломжтой гэсэн тооцоо гарч байна.

ТАВДУГААР БҮЛЭГ

ОЙН АЖ АХУЙН АРГА ХЭМЖЭЭ

Ойн аж ахуйн арга хэмжээнд мод, сөөгийн үр, боргоцой бэлтгэх, боловсруулах, чанарын шинжилгээ хийх, тарьц, суулгац ургуулах, ойжуулалт, ой нөхөн сэргээлт, хамгаалалтын ногоон зурвас, модлог ургамлын цэцэрлэг байгуулах, ой зохион байгуулалт, ойн дагалт баялаг ашиглах, хөнөөлт шавж, өвчин, түймрээс урьдчилан сэргийлэх, тэдгээртэй тэмцэх, ойд арчилгаа, цэвэрлэгээ хийх зэрэг ажлууд орно.

Ой зохион байгуулалтын ажлын нэг зорилго нь ойн талбай, нөөц, бүрэлдэхүүн, чанар, төлөв байдал, өөрчлөлтийг судалж тогтоосны үндсэн дээр ойн санд хэрэгжүүлэх шаардлагатай ойн аж ахуйн арга хэмжээг төлөвлөж өгөх явдал юм. Ойн аж ахуйн арга хэмжээний төлөвлөлт:

5.1. Арчилгааны ажил

Арчилгааны огтлолт нь аж ахуйн өндөр ач холбогдолтой үнэт төрлийн мод зонхилсон ойг бий болгох, нэгж талбайгаас ашиглах модны нөөц болон нэг модноос гарах хэрэгцээний хэсгийн гарцыг нэмэгдүүлж, модлогийн чанарыг сайжруулах, түймрийн аюулыг багасгах, ойн ус зохицуулах, уур амьсгалын тохиромжгүй нөхцөлд тэсвэртэй ойг бий болгох, хөрс хамгаалах болон бусад ашигт шинж чанарыг дээшлүүлэх зорилгоор явуулдаг ойн аж ахуйн хамгийн чухал арга хэмжээ юм.

Арчилгааны ажлаар ойн хэвийн өсөлт хөгжилтийг хангах, бүтээмжийг дээшлүүлэх зорилгоор мод, сөөгийг үе шаттай сонгон огтлох арга хэмжээг хэрэгжүүлнэ. Ойн сайн чанартай модонд өсөлт, хөгжилтийн тохиромжтой нөхцөл бүрдүүлэхийн тулд моддын титэм нийлэх үеэс эхлэн үндсэн ашиглалтын огтлолт хүртэлх хугацаанд ойн арчилгааны огтлолтыг явуулах ба залуу болон дунд насны I-IV ангийн ойд хэрэгжүүлнэ.

Ойн нас, өтгөрлийг харгалзан үзсэний үндсэн дээр арчилгааны огтлолтыг гэрэлтүүлэх, тохируулах, сийрүүлэх, завсрын гэсэн 4 хэлбэрээр явуулна. Огтлолт тус бүрийн нас, зорилгыг 30-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Хүснэгт-30

Арчилгааны огтлолтын хэлбэр, зорилго

д/д	Арчилгааны хэлбэр	Нас /жил/		Арчилгааны зорилго
		шилмүүст	навчит	
1	Гэрэлтүүлэх	20 хүртэл	10 хүртэл	Холимог ойд моддын зохистой бүрэлдэхүүнийг тогтоох, дан ширэнгэ ойд гэрлийн хэмжээг нэмэгдүүлэх, моддын өсөлтийг түргэсгэх
2	Тохируулах	21-40	11-20	Өсвөр залуу модны байршлыг талбайд жигд болгох, өсөлтийн нөхцөлийг сайжруулах, модны төрлийн тоон харьцааг тохируулах
3	Сийрүүлэх	41-60	21-40	Ишний хэлбэр сайтай модыг сонгон үлдээж, модны титэм, иш зөв хэлбэржих, өсөлт нэмэгдэх, тохиромжтой нөхцөл бүрдүүлэх
4	Завсрын	61-ээс дээш	41-ээс дээш	Дунд насны модны цаг үеийн өсөлтийг эрчимжүүлэх, модны техникийн болцын насыг богиносгох

Арчилгааны гэрэлтүүлэх ба тохируулах ажлыг холимог ой түүнчлэн нэг төрлийн модтой хэт шигүү ойд хийнэ.

1. Гэрэлтүүлэх ажлаар холимог ойд моддын зохистой бүрэлдэхүүнийг тогтоох, дан ширэнгэн ойн гэрлийн хэмжээг нэмэгдүүлж моддын өсөлтийг түргэтгэх гол зорилгоор үндсэн үүлдрийн модны өсөлт хөгжилтөд саад болж байгаа навчит модыг голдуу огтолно.

2. Тохируулах ажлаар үндсэн үүлдрийн модыг талбайд жигд байрлуулах, өсөлтийн нөхцөлийг сайжруулах зорилгоор ойн модны үүлдрийн харьцааг зохицуулж, үндсэн үүлдрийн модны өсөлтөд саад болж байгаа дагалдах үүлдрийн мод төдийгүй өсөлтөөр муу болон шигүү ургасан бүлэг модны доторх бусдадаа саад болж байгаа үндсэн үүлдрийн зарим модыг огтолно.

3. Сийрэгжүүлэх огтлолтоор титэм, ишний хэлбэр, өсөлт сайтай модыг үлдээж, титэм, иш зөв хэлбэрших, өсөлт нэмэгдэх тохиромжтой нөхцөлийг бүрдүүлэх зорилгоор хэлбэр муутай, согогтой модыг огтолно.

4. Завсрын огтлолтыг сайн модны тухайн үеийн өсөлтийг эрчимжүүлж, модны техникийн болцын насыг богиносгох зорилгоор хийнэ.

5.1.1. Арчилгааны огтлолт хийх шаардлагатай ой

Ойн өтгөрөл, шигүүрэл, бүрэлдэхүүн, моддын хоорондох харилцан нөлөөлөл, чансаа, эрүүл ахуйн байдал зэрэг үзүүлэлтүүдийг харгалзан тухайн ойд арчилгааны огтлолт хийх шаардлагатай эсэхийг 40 хүртэлх насны ойд модны титэм нийлэлтээр, 40-өөс дээш насны ойд өтгөрлөөр тогтооно.

Гэрэлтүүлэх арчилгааг 1.0 болон түүнээс дээш титэм нийлэлттэй хэт шигүү ургасан цэвэр ойд, навчит мод нь үндсэн үүлдрийн модны өсөлтийг саатуулж байгаа тохиолдолд ямар ч өтгөрөлтэй ойд хийнэ.

Тохируулах арчилгааг 0.9-өөс дээш өтгөрөлтэй цэвэр ой, 0.6-аас дээш өтгөрөлтэй холимог ойд хийх бөгөөд навчит мод нь үндсэн үүлдрийн модыг ихээр сүүдэрлэж байвал 0.6-аас бага өтгөрөлтэй ойд хийж болно.

Сийрэгжүүлэх ба завсрын огтлолтыг 0.8-аас дээш өтгөрөлтэй ойд хийнэ. Тухайн ойд аж ахуйн ач холбогдолтой модны үүлдрийн харьцаа алдагдаж, чанаргүй мод зонхилсон тохиолдолд огтлолтыг 0.7 өтгөрөлтэй ойд хийж болно.

Ой мод нь жигд биш бүлгээр байрласан, био бүлгийн өтгөрөл нь 0.8-0.9-өөс багагүй тохиолдолд, ойн ерөнхий өтгөрөл 0.8-аас бага байсан ч тухайн ойд арчилгааны огтлолтыг явуулах шаардлагатай. Энд бүлэг модыг сийрэгжүүлэх замаар огтолно.

Ойн арчилгааны огтлолт явуулах шаардлагатай эсэхийг тогтоохдоо өтгөрлөөс гадна модны шигүүрлийг (1 га талбай дахь модны тоо) харгалзан үзнэ. Өсөлтөөр хоцорсон, сул хөгжсөн хавчиг титэм бүхий модтой шигүү ойд арчилгааны огтлолт явуулах шаардлагатай байдаг. Навчит мод ихтэй ойд шилмүүст модны өсөлт эрс буурдаг тул холимог ойд арчилгааны огтлолт хийх шаардлага тулгардаг. Харин Ү, Үа чансаатай ойд арчилгааны огтлолт явуулах шаардлагагүй.

5.1.2. Арчилгааны огтлолтын давтагдах хугацаа, жилд огтлох модны хэмжээ

Ойн арчилгааны огтлолтын давтагдах хугацаа нь гэрэлтүүлэх ба тохируулах арчилгааны үед 5-8 жил, сийрэгжүүлэх огтлолтод 5-10 жил, завсрын огтлолтод 10-15 жил байна.

Ойн арчилгааны огтлолтын давтагдах хугацаа нь ойн модны өсөлт, огтлолтын эрчмээс хамаарна. Ойн модны өсөлт муу, огтлолтын эрчим өндөр байх тутам огтлолтын давтагдах хугацааг урт тогтооно. Арчилгааны огтлолтыг төлөвлөх үндсэн үзүүлэлт нь огтлолт явуулах шаардлагатай талбайн хэмжээ болно. Арчилгааны огтлолт хийх шаардлагатай талбайн хэмжээг ой зохион байгуулалтын материалд тулгуурлан тодорхойлно. Ойн арчилгааны

огтлолтын хэлбэр тус бүрээр огтлолт явуулах шаардлагатай нийт талбайг тогтоож, огтлолтын давтагдах хугацаанд харьцуулж, нэг жилд хийх ажлын хэмжээ (огтлолт хийвэл зохих ойн талбай)-г тодорхойлно.

Ойн арчилгааны огтлолтын жилийн төлөвлөгөөг боловсруулахад огтлолтоос гарах модон материалыг борлуулах боломжийг судлах шаардлагатай. Гэрэлтүүлэх, тохируулах арчилгааны үед хэрэглээний мод гардаггүй учир борлуулалтыг харгалзахгүй төлөвлөгөө зохионо. Шаардлагатай тохиолдолд борлуулалтаас шалтгаалахгүйгээр сийрэгжүүлэх арчилгааны огтлолтыг ч хийнэ.

Ойн арчилгааны огтлолтын төлөвлөгөөнд огтлолт хийх нийт талбайн хэмжээ, огтлох модны нөөц, борлуулах нөөцийг нягт шоо метрээр тусгана. Огтлох модны нөөцийг огтлолтын төлөвлөгөөт эрчим, түүнчлэн өмнөх жилүүдийн огтлолтоор авч байсан модны нөөцийн бодит гарцаар тодорхойлно.

5.1.3. Арчилгааны огтлолтын арга, огтлох модыг сонгох, огтлолтыг эрчим

Ойн хэв шинж, моддын бүрэлдэхүүн, бүтэц, нас, бүтээмжээс шалтгаалан огтлолтын аргыг сонгоно. Ойн арчилгааны огтлолтын арга нь огтлох модыг сонгох, үлдэж байгаа модны байрлалыг тогтооход чиглэгдэнэ.

Гэрэлтүүлэх ба тохируулах арчилгааны үед дараах аргыг хэрэглэнэ. Үүнд:

1. Жигд огтлох огтлолтыг бүх талбайд жигд хийх бөгөөд хүн хүч хангалттай үед хэрэглэнэ.
2. Зурвасаар огтлох талбай дээрх модыг 2-4 метр өргөн зурвасаар сийрэгжүүлэн огтолж, тэдгээрийн хооронд арчилгааны огтлолт хийгээгүй 4-6 метр өргөн зурвас үлдээнэ. Зурвас дээрх дагалдах үүлдрийн модыг огтолно.
3. Бүлгээр нь огтлох үндсэн үүлдрийн мод хэсэг бүлгээр байрласан тохиолдолд эдгээр бүлэг болон түүнээс 2-3 метр зайд байрлах дагалдах үүлдрийн мод, мөн түүнчлэн цэвэр бүрэлдэхүүнтэй ойд үндсэн үүлдрийн модыг огтолно. Зурвас, бүлгээр огтлолт хийх аргыг хүн хүч, эдийн засгийн бололцоо муутай тохиолдолд хэрэглэнэ.

Сийрэгжүүлэх ба завсрын огтлолтын үед дараах 3 аргаар огтлолт хийнэ.

Үүнд:

1. Давжааг нь сийрэгжүүлж огтлох: Цэвэр бүрэлдэхүүнтэй ойд хэрэглэх ба ташингын доод хэсэгт байгаа модыг огтолно. Огтлолтын дараа моддын дундаж диаметр, өндөр нэмэгдэнэ.
2. Өндрийг нь сийрэгжүүлж огтлох: Холимог ойд хэрэглэх бөгөөд моддын ташингын дээд хэсэгт байгаа үндсэн үүлдрийн модны өсөлтийг саатуулж байгаа дагалдах үүлдрийн мод, зарим том хэмжээний үндсэн үүлдрийн модыг огтолно.
3. Хослуулан сийрэгжүүлж огтлох: Дээрх 2 аргыг хослуулан хэрэглэнэ. Энэ аргыг практикт ихэвчлэн хэрэглэдэг.

Огтлох модыг сонгох. Сонгосон талбайн модыг *сайн, туслах, огтлох мод* гэсэн гурван бүлэгт хуваана. Сайн, туслах модыг үлдээж, бусад модыг огтолно. Огтлох модыг мод хоорондын харилцан нөлөөлөл мэдэгдэхүйц илэрсэн био бүлэг бүрээс сонгоно. Ийм бүлэгт нэг буюу хэд хэдэн сайн модыг сонгон үлдээж, бусад модны ач холбогдлыг харгалзан тэдгээрийг огтлох эсэхийг шийдвэрлэнэ.

Сайн модонд ишний хэлбэр, модлогийн чанараар аж ахуйн шаардлагад бүрэн нийцсэн үндсэн үүлдрийн мод орно. Сайн мод нь мөчрөөсөө сайн цэвэрлэгдсэн, эрүүл, шулуун иштэй, жигд хэвийн хөгжилтэй, шовх оройтой, титмийн өсөлт нь жигд мод байна. Ногоон бүсийн ойд сайн модыг үйлдвэрлэлийн ач холбогдлоор нь биш, харин гоо үзэмж, гоёл чимэглэлийн үзүүлэлтээр нь тодорхойлно. Сайн модыг талбайд аль болох жигд байрлалтай үлдээнэ.

Туслах модонд сайн модны мөчрийн цэвэршилт, титмийн хэлбэр, өсөлтөд сайн нөлөө үзүүлж байгаа, ус зохицуулах, хөрс хамгаалах ач холбогдолтой мод хамрагдана. Ойн моддын ташингын аль ч хэсэгт байрлаж байгаа бүх үүлдрийн мод туслах мод байж болно.

Огтлох модонд дараах мод хамаарна. Үүнд:

1. Мөөгөн өвчин, хөнөөлт шавжид нэрвэгдсэн, хатаж байгаа, хугарсан, хатсан мод
2. Салаалсан, муруй тахир иштэй, бүдүүн мөчиртэй, саглагар титэмтэй, ишний нарийсал ихтэй, огтлоход ойн цоорхой үүсгэхгүй мод
3. Сонгон авсан сайн ба туслах модыг сүүдэрлэн тэдний титмийн хэлбэршилд муу нөлөө үзүүлж, өсөлтийг саатуулж байгаа аль ч үүлдрийн бүдүүн мод
4. Харьцангуй ижил модтой шигүү ургасан био бүлгээс сийрэгжүүлэх зорилгоор огтлогдох ганц нэг сайн мод
5. Туслах модонд хамрагдаагүй, аж ахуйн хувьд ашиг багатай мод

Ойн арчилгааны огтлолтын эрчим.

Огтлолтын эрчмийг ойн нөөц, моддын хөндлөн огтлолын талбайн нийлбэр, титэм нийлэлтийн бууралтын зэргээр тогтооно. Арчилгааны огтлолтын эрчмийн ангиллыг 31-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Хүснэгт-31

Ойн арчилгааны огтлолтын эрчмийн ангилал

Үзүүлэлт	Эрчмийн зэрэг			
	Бага	Дунд	Их	Маш их
Модны нөөцийн хувь	15	16-25	26-35	35-с их
Моддын хөндлөн огтлолын талбайн нийлбэр (хувь)	20-оос бага	21-30	31-40	40-60
Модны титэм нийлэлтийн бууралт	0.05-0.1	0.15	0.15-0.2	0.2-с их

Ойн арчилгааны огтлолтын эрчмийг тогтооход огтлолтын зорилт, уулын хажуугийн зүг чиг, хөрсний зузаан, ойн бүрэлдэхүүн, шигүүрэл, нас, чансаа, ойн хэв шинж, өмнөх огтлолтын эрчмээс хамааруулж тогтооно. Хөрс зузаан, баялаг, чансаа дээгүүр, модны өсөлт сайн байх тутам огтлолтын эрчим өндөр байна.

Холимог ойтой харьцуулахад цэвэр бүрэлдэхүүнтэй ойд огтлолтын эрчим бага байна. Дунд ба болц гүйцэж байгаа ойг бодвол зулзаган ойд огтлолтыг илүү эрчимтэй хийнэ. Ойн арчилгааны огтлолт хийгээгүй хэт шигүү, залуу ойн модны иш нарийн, титэм цасанд дарагдаж гулзайх аюултай байдаг учир огтлолтыг сул эрчимтэй хийх нь зүйтэй. Уулын хажуу налуу ихтэй, хөрс нимгэн байх тусам огтлолтын эрчим бага байна. Уулын хойд хажууг бодвол өмнө хажууд бага эрчимтэй огтлолт хийнэ. Нэг үүлдрийн модтой ойд арчилгааны огтлолт хийхэд ойн өтгөрлийг 20 хэм хүртэл налуу газар 0.7, 20 хэмээс дээш налууугай газар 0.8-аас доош бууруулж болохгүй. Үндсэн үүлдрийн модны өсөлт, хөгжилт нь навчит модонд хүчтэй дарагдаж байгаа тохиолдолд дээд ташингын өтгөрлийг 0.5-0.6 хүртэл, шаардлагатай үед 0.4 болтол бууруулж болно.

Нэг үүлдрийн модноос бүрэлдсэн 1.0 өтгөрөлтэй, бонитетийн I-II ангийн ойд нэг удаагийн огтлолтоор өтгөрлийг 0.3, II-III ангийн ойд өтгөрлийг 0.2-оос илүү бууруулж болохгүй. Огтлолтын эрчмийг сонгохдоо модны салхи, цасанд тэсвэрлэх байдлыг харгалзан үзэх шаардлагатай.

Ойн арчилгааны огтлолтыг давтан хийх тохиолдолд огтлолтын эрчмийг тохируулах ба сийрэгжүүлэх арчилгааны огтлолтын үед 30 хувь, завсрын арчилгааны огтлолтын үед анхны эрчмээс 50 хувиар бууруулж тогтооно.

5.1.4. Арчилгааны огтлолт явуулах хугацаа

Гэрэлтүүлэх ба тохируулах огтлолтыг ургамал ургалтын хугацаанд хавар, зун, намар хийнэ. Сийрэгжүүлэх болон завсрын огтлолтыг жилийн бүх улиралд хийж болно. Хүчтэй салхитай болон их хүйтэн үед огтлолт хийж болохгүй. Мод бэлтгэх бүх үйл ажиллагаа нь (унагах, хураах, цагаалах) үлдэж байгаа моддыг гэмтээхгүй байхаар дэс дараалалтайгаар явуулна.

Сэлэнгэ аймгийн ойн санд ойн арчилгаа хийх шаардлагатай 7909105 шоо метр нөөц бүхий 98440 га талбай байгаагаас гэрэлжүүлэх хэлбэрээр 1066 га талбайгаас 7600 шоо метр, тохируулах хэлбэрээр 36156 га талбайгаас 497160 шоо метр, сийрүүлэх хэлбэрээр 36858 га талбайгаас 206450 шоо метр, завсрын хэлбэрээр 24360 га талбайгаас 79700 шоо метр нийт 98440 га талбайгаас 790910 шоо метр мод ашиглах боломжтой ба жилд дунджаар 9844 га талбайгаас 79091 шоо.метр модлог нөөцийг бэлтгэх боломжтой байна.

Арчилгааны ажлыг ойн арчилгаа, цэвэрлэгээний эрх бүхий мэргэжлийн байгууллага гүйцэтгэх бөгөөд гэрэлтүүлэх, тохируулах огтлолтыг сум дундын ойн анги гүйцэтгэж болно.

Ойд арчилгаа, цэвэрлэгээ хийхтэй холбогдсон харилцааг зохицуулахдаа Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн Сайдын 2013 оны А/244 дугаар тушаалаар баталсан “Ойд арчилгаа, цэвэрлэгээ хийх журам”-ыг баримтална. Ойн арчилгааны ажлыг хийж гүйцэтгэхдээ “Ойн судалгаа хөгжлийн төв” улсын төсөвт үйлдвэрийн газрын захирлын 2018 оны 09 дүгээр сарын 02-ны өдрийн А/99 тушаалаар баталсан “Ойд арчилгаа хийх технологийн заавар”-ыг мөрдөж ажиллана. Арчилгааны ажил явуулах шаардлагатай хэсэглэл, ялгарлын дугаар, талбай, нөөцийн хэмжээг үзүүлсэн “Арчилгааны огтлолтын түүвэр” хүснэгтийг сумдын ой зохион байгуулалтын ажлын тайланд хавсаргав.

Сэлэнгэ аймгийн ойн санд хэрэгжүүлэх арчилгааны огтлолтын хэлбэрийг төлөвлөж 32-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Арчилгааны огтлолт

д/д	Сум	Гэрэлтүүлэх		Тохируулах		Сийрүүлэх		Завсрын		Нийт хэмжээ		Жилд гүйцэтгэх	
		Талбай га	Нөөц м ³	Талбай га	Нөөц м ³	Талбай га	Нөөц м ³	Талбай га	Нөөц м ³	Талбай га	Нөөц м ³	Талбай га	Нөөц м ³
1	Алтанбулаг	-	-	876	16070	647	5610	3858	27650	5381	49330	538.1	4933
2	Баруунбүрэн	33	60	1730	34410	1458	16530	670	3230	3891	54230	389.1	5423
3	Баянгол	-	-	145	1570	307	2610	473	2390	925	6570	92.5	657
4	Ерөө	69	210	7404	40190	6947	12340	9457	410	23877	53150	2387.7	5315
5	Жавхлант	-	-	-	-	702	3820	1578	6020	2280	9840	228	984
6	Зүүнбүрэн	132	2370	247	3160	1392	8130	5	20	1776	13680	177.6	1368
7	Мандал	46	130	5562	30710	1919	15190	1226	3690	8753	49720	875.3	4972
8	Орхон	-	-	159	1790	565	3210	116	410	840	5410	84	541
9	Орхонтуул	-	-	19	200	518	2020	12	40	549	2260	54.9	226
10	Сайхан	-	-	-	-	165	990	24	180	189	1170	18.9	117
11	Сант	-	-	2942	64080	1024	14360	194	1530	4160	79970	416	7997
12	Түшиг	-	-	6565	145340	2763	32370	716	5370	10044	183080	1004.4	18308
13	Хүдэр	639	4390	2380	3100	10616	11580	1162	4390	14797	23460	1479.7	2346
14	Цагааннуур	147	440	4896	105110	1167	12970	714	3470	6924	121990	692.4	12199
15	Шаамар	-	-	348	2270	991	9650	3176	15630	4515	27550	451.5	2755
16	Хушаат	-	-	2883	49160	5677	55070	979	5270	9539	109500	953.9	10950
	Дүн	1066	7600	36156	497160	36858	206450	24360	79700	98440	790910	9844	79091

5.2. Цэвэрлэгээний огтлолт

Ойн аж ахуйн нэгэн чухал арга хэмжээ нь цэвэрлэгээний огтлолт юм. Ойн цэвэрлэгээ гэж ойн түймэр, хөнөөлт шавж, өвчинд нэрвэгдсэн, хүчтэй салхи, их цасанд өртөн амьдрах чадваргүй болж үхжиж унасан хуурай мод, гишүү, мөчир, мод бэлтгэлийн талбайн үлдэгдлийг цэвэрлэх замаар ойг хамгаалах, ойн төлөв байдлыг сайжруулахад чиглэгдсэн арга хэмжээ юм.

Цэвэрлэгээний ажил нь дараах хэлбэрээр хийгдэнэ.

1. Ойн түймэр, хөнөөлт шавж, өвчинд нэрвэгдсэн, хүчтэй салхи, их цасанд өртөн амьдрах чадваргүй болж үхжиж унасан хуурай мод, гишүү, мөчир, мод бэлтгэлийн талбайн үлдэгдлийг ойгоос гаргах цэвэрлэгээний ажил

2. Ойн түймэр, хөнөөлт шавж, өвчинд нэрвэгдэж хатсан цаашид ургах чадваргүй болсон ойн модыг огтлох замаар ойг цэвэрлэх, ойг эрүүлжүүлэхэд чиглэгдсэн цэвэрлэгээний огтлолт

Ойн цэвэрлэгээг ашиглалтын болон хамгаалалтын бүсийн суларч доройтсон, хатсан модтой бүх насны ойд хийнэ. Ойн цэвэрлэгээний үед “Ойн цэвэрлэгээний болон үндсэн ашиглалтын огтлолт, арчилгаа, цэвэрлэгээнд тавигдах ерөнхий шаардлага” стандартыг мөрдөнө. Цэвэрлэгээний ажлаар түймэр, хөнөөлт шавж, салхи, цасны нөлөөгөөр их хэмжээгээр унасан мод, үзүүр, ёзоор, мөчир гишүүг авч ойг цэвэрлэнэ.

5.2.1. Цэвэрлэгээний огтлолтын хэлбэр

Ойн цэвэрлэгээний огтлолтыг түүвэрлэн огтлох, харьцангуй хавтгайруулан огтлох гэсэн 2 хэлбэрээр явуулна.

1. Цэвэрлэгээний түүвэрлэн огтлолт нь ойн эрүүл ахуйн нөхцөлийг сайжруулах зорилгоор өвчин, хөнөөлт шавжид нэрвэгдэж доройтсон, хатаж байгаа болон хатсан модыг түүвэрлэн авах огтлолт юм.
2. Цэвэрлэгээний харьцангуй хавтгайруулан огтлолт гэж түймэр, хөнөөлт шавж, өвчин, хүчтэй салхи, цас зэрэг байгалийн давагдашгүй хүчин зүйлд нэрвэгдэн их хэмжээгээр үхэж, биологийн тогтворт байдлаа алдсан ой модыг бүрэн солих, нэлэнхийд нь ойжуулах зорилгоор хийх огтлолтыг хэлнэ.

Сэлэнгэ аймгийн ойн санд 401084 га талбайд 5841420 м³ хатсан, 6437720 м³ унанги мод бүртгэгдсэн байна. Үүнээс ойн цэвэрлэгээний ажлаар 90580 га талбайд 2462020 м³ хатсан мод, 86816 га талбайд 963531 м³ хатсан модны нөөц ашиглахаар төлөвлөж өгөв.

33-р хүснэгт

Цэвэрлэгээний ажлын хэмжээ сум тус бүрээр

д/д	Сум	Хатсан модыг цэвэрлэх		Унанги модыг цэвэрлэх	
		Талбай га	Нөөц м ³	Талбай га	Нөөц м ³
1	Алтанбулаг	4631	142720	7622	76220
2	Баруунбүрэн	2473	18230	273	2730
3	Баянгол	67	670		
4	Ерөө	51155	1550840	18134	196450
5	Зүүнбүрэн			509	4750
6	Мандал	14952	425610	18045	197241
7	Орхонтуул	44	440	64	830
8	Сант	799	4440	839	8390
9	Түшиг	2466	34220	2466	33580
10	Хүдэр	12461	265540	38034	417690
11	Цагааннуур	764	17420	754	24260
12	Хушаат	768	1890	76	1390

Дүн	90580	2462020	86816	963531
-----	-------	---------	-------	--------

Ойд цэвэрлэгээний ажил хийснээр иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагын ахуйн хэрэгцээний болон түлшний хэрэгцээг хангах боломжтой. Ойн цэвэрлэгээний ажлыг арчилгаа, цэвэрлэгээний эрх бүхий мэргэжлийн байгууллагаас гадна ойн нөхөрлөл, иргэн гэрээ байгуулан хийж гүйцэтгэнэ. Харин ойн цэвэрлэгээний огтлолтыг зөвхөн арчилгаа, цэвэрлэгээний эрх бүхий ойн мэргэжлийн байгууллага гүйцэтгэнэ.

Тухайн жилд хийх арчилгаа, цэвэрлэгээний ажлын хэмжээг “Ойн менежмент төлөвлөгөө”-г үндэслэн Байгаль орчны асуудал эрхэлсэн Төрийн захиргааны төв байгууллага аймаг, нийслэл тус бүрээр тогтооно. Аймаг, нийслэлийн Байгаль хамгаалах газар тогтоосон хэмжээнд багтаан тухайн жилд хийх арчилгаа, цэвэрлэгээний ажлын талбай, огтлолтын хэлбэрийг хэсэглэл, ялгарал тус бүрээр сонгож төлөвлөнө. Арчилгаа, цэвэрлэгээний ажлын түүвэр хүснэгтийг хэсэглэл ялгарлаар гаргаж сумдын ой зохион байгуулалтын ажлын тайланд хавсаргав.

5.3. Ойжуулалт, ойг нөхөн сэргээх арга хэмжээ

Ойжуулалт ойг нөхөн сэргээх арга хэмжээний зорилго нь ойн нөөцийг арвижуулах, ойн удмын санг хамгаалах, уур амьсгалыг зөөлрүүлэх, ойн хамгаалалтын ач холбогдлыг алдагдуулахгүй байх явдал юм. Үүний тулд ойн түймэр, хөнөөлт шавж, өвчинд нэрвэгдсэн болон мод бэлтгэсэн талбайд нэн түрүүнд мод тарьж ургуулах, нөхөн сэргээх ажлыг хийх хэрэгтэй. Ойг нөхөн сэргээх арга хэмжээг зориудаар ойжуулах, байгалийн сэргэн ургалтад туслах гэсэн 2 хэлбэрээр хийдэг.

Ойжуулалт: Ойд их хэмжээний талбайг хамруулан огтлолт хийснээс болон түймрийн улмаас хөрсний гадаргын температур өндөр болж, хөрсний өнгөн хэсгийн чийгийн хангамж үлэмж хэмжээгээр багасах, өвслөг ургамал ихээр урган өсвөр ургац шинээр гарч ирэхэд саад учруулснаас ойн сэргэн ургах үйл явц удааширч бараг ахиж сэргэхгүй байдалд хүрдэг.

Ой зохион байгуулалтын ажлаар ойжуулалт хийх талбайг тогтоодог бөгөөд энд тармаг модтой талбай, шатсан талбай, мод бэлтгэсэн талбай хамаарна. Тооцооноос үзэхэд аймгийн хэмжээгээр ойжуулалт хийх шаардлагатай ойгоор бүрхэгдээгүй 409833 га талбай бүртгэгдсэн байна. Үүнийг газрын төрөл тус бүрээр авч үзвэл түймэрт нэрвэгдсэн 227324 га, мод бэлтгэсэн талбай 31717 га, тармаг мод 108967 га, ойжих талбай 20736 га, хөнөөлт шавж, өвчинд нэрвэгдсэн талбай 331 га, ойжуулсан талбай 20301 га, салхи цасанд унасан талбай 457 га байна.

Эдгээрээс эхний ээлжид байгалийн аясаар сэргэн ургалт явагдаагүй буюу хангалтгүй ургалттай мод бэлтгэсэн болон шатсан талбайг сонгож ойжуулалт хийх нь зүйтэй байдаг. Сэлэнгэ аймгийн ойн санд 53221 га талбайд байгалийн сэргэн ургалтад туслах, 19676 га талбайд ойжуулалт хийх арга хэмжээг төлөвлөж өгөв.

Сэлэнгэ аймгийн ойн санд ойжуулалт, ойг нөхөн сэргээх арга хэмжээг сум тус бүрээр гаргаж 34-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Хүснэгт-34

Ойн аж ахуйн арга хэмжээ (талбай га)

д/д	Сум	Ойжуулалт хийх	Байгалийн сэргэн ургалтад туслах	д/д	Сум	Ойжуулалт хийх	Байгалийн сэргэн ургалтад туслах
1	Алтанбулаг	255	1487	9	Орхонтуул	-	1133
2	Баруунбүрэн	489	3841	10	Сайхан	-	1724
3	Баянгол	-	11	11	Сант	58	248
4	Ерөө	5954	23288	12	Түшиг	1639	2483
5	Жавхланта	-	1537	13	Хүдэр	5653	5111

6	Зүүнбүрэн	1	334	14	Цагааннуур	100	4433
7	Мандал	5354	6426	15	Шаамар	163	573
8	Орхон	-	546	16	Хушаат	10	46
Сэлэнгэ аймгийн нийт дүн						19676	53221

5.4. Ой хамгааллын арга хэмжээ

Ойг хамгаалах арга хэмжээнд ой, хээрийн түймэр болон хөнөөлт шавж, өвчин зэрэг ойн төлөв байдлыг доройтуулах хүчин зүйлээс урьдчилан сэргийлэх, ойн баялгийг жам ёсоороо нөхөн сэргэх боломжийг алдагдуулахгүйгээр ойн нөөцийн даацад тохируулан зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх, тэдгээрт хяналт тавьж гарсан зөрчлийг таслан зогсоох үйл ажиллагаа хамаарна. Сэлэнгэ аймгийн ойн санд ойн түймрийн нөлөөгөөр доройтолд орсон 226260 га талбай бүртгэгдсэн байна.

5.4.1. Ойн түймэр

Монгол орны ойн экосистемд сөрөг нөлөө үзүүлдэг томоохон хүчин зүйл нь ой хээрийн түймэр юм. Иймээс ойн санд ихээхэн хэмжээний экологийн болон эдийн засгийн хохирол учруулж байгаа ойн түймрээс урьдчилан сэргийлэх, тэмцэх талаар тодорхой арга хэмжээ авч хэрэгжүүлэх зайлшгүй шаардлага тулгарч байна.

Ойг түймэрт өртөх байдлыг харгалзан шаталтын зэрэг тогтоодог. Ой, хээрийн түймрийн шаталтын зэрэглэлийг зөв тогтоох нь түймрийн аюулаас урьдчилан сэргийлэх, түүнтэй тэмцэх, учирсан хохирлыг тооцох, шуурхай арилгах, шатсан ойг зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх бодлого боловсруулж хэрэгжүүлэх үндэслэл болдог.

Түймрийн эрчмийг тодорхойлохдоо нэг талаас модны гэмтлийн зэрэг нөгөө талаас галын ул мөрийг тооцоолон сул, дунд, хүчтэй, нэн хүчтэй эрчимтэй гэсэн 4 бүлэгт хувааж тус бүрийнх нь хамарсан талбай модны төрлийг тогтооно.

- Сул эрчимтэй түймэрт өвслөг болон сөөглөг ургамлын ихэнх хувь нь шатахаас гадна 1 метр хүртэлх өндөртэй зулзаган модод өртдөг. Түймэрт нэрвэгдсэн ойн талбайн модны нөөцийн 15 хүртэл хувь цаашид ургах боломжгүй шатсан ой хамаарна.
- Дунд эрчимтэй түймэрт дээрх өвслөг, сөөглөг ургамал, зулзаган моддоос гадна 5-6 метр хүртэлх өндөртэй ширэнгэ, том моддын титмийн өндрийн хагас хувь хүртэл шатдаг байна. Модны нөөцийн 16-45 хувь шатсан ой хамаарна.
- Хүчтэй эрчимтэй түймэрт өвслөг, сөөглөг ургамал, зулзаган мод, ширэнгэн ташинга шатахаас гадна модны нөөцийн 46-45 хүртэл хувь шатсан ойн талбай хамаарна.
- Нэн хүчтэй эрчимтэй түймэрт том мод оройгоо хүртэл шатаж мөхдөг байна. Модны нөөцийн 75-аас дээш хувь нь шатсан ойн талбай хамаарна.

Ойн түймрийн шаталтын зэрэглэлийг тогтоохдоо Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн Сайдын 2013 оны 106 дугаар тушаалаар батлагдсан “Ой, хээрийн түймрээс учирсан хохирлыг тооцох журам”-ыг баримтална.

Ойн түймрээс урьдчилан сэргийлэх: Орон нутгийн удирдлага ойн түймэртэй тэмцэх, түүнээс сэргийлэх талаар хөтөлбөр боловсруулж, түүнийг хэрэгжүүлэхэд шаардагдах зардлыг жил бүр орон нутгийн төсөвт тусган хэрэгжүүлж ажиллана.

Түймрийн аюултай үе болох жил бүрийн 3 сарын 20-ны өдрөөс 6 сарын 10-ны өдөр, 9 сарын 20-ны өдрөөс 11 сарын 10-ны өдөр хүртэлх хугацаанд ил задгай гал түлэхгүй

байх, зайлшгүй тохиолдлоор түлсэн гал, асаасан чүдэнз, татсан тамхины гал, цог нурмыг бүрэн унтраах.

Гал түймрийн аюултай үед ойд мод бэлтгэх, ойн дагалт баялаг ашиглах, аялал зугаалгаар явах, бусад ажлыг гүйцэтгэхдээ тухайн нутаг дэвсгэрийн байгаль хамгаалагчид мэдэгдэж гал түймэр гаргахгүй байх талаар баталгаа өгөх.

Ойн гал түймрийг илрүүлсэн, гал түймрийн тухай мэдээ хүлээн авсан бол сумын болон багийн засаг дарга нар өөрийн хүч хэрэгслийг зохион байгуулан бага дээр нь даруй унтраах арга хэмжээ авах, холбогдох байгууллагад мэдэгдэх. Ойн түймэр гарахаас урьдчилан сэргийлж, ухуулга, сурталчилгааны ажлыг эрчимтэй явуулах.

Харлуулсан зурвас татах: Түймрийн аюул ихтэй залуу, зулзаган мод бүхий галын онц аюултай объектын дагуу 1-2.5 метр өргөн түймрийн хамгаалалтын харлуулсан зурвас татна.

Харуулын цамхаг байгуулах: Энэ нь ойд гарсан түймрийг илрүүлэх зорилгоор тухайн газар нутгийн байдлыг ажиглахын тулд хийгддэг өндрийн байгууламж юм. Ийм цамхгийг мод ба төмрөөр хийнэ. Ойн түймэр их гардаг түймрийн аюул ихтэй газруудад түймрийн цамхаг босгох хэрэгтэй. Уулын биш харьцангуй тэгш газрын ой доторх цамхгийн өндөр 25-35 метр байх хэрэгтэй.

Харин уулын ой дунд нутаг дэвсгэрийн хамгийн өндөрлөг цэг дээр 10 метр хүртэл өндөртэй цамхаг байгуулна. Цамхаг хоорондын зай ойролцоогоор 10-12 км буюу 10-20 мянган га талбай тутамд 1 цамхаг байвал тохиромжтой. Ажиглалтын цамхагт газар нутгийн схем зураг, холбооны хэрэгсэл, дуран, цаг бүртгэлийн дэвтэр зэрэг байна.

Машин ба морин эргүүл: Түймрийн аюултай хавар, намрын хуурайшилтын үед зам харилцааг судалсны үндсэн дээр чиглэл чиглэлд тусгай маршрут гарган машин болон морин эргүүл ажиллуулах нь чухал юм.

Сурталчилгааны ажил: Хүн ам ихээр суурьшсан газар ой, хээрийн түймрээс урьдчилан сэргийлсэн анхааруулга, сэрэмжлүүлэг, сурталчилгаа бүхий самбар хийж байрлуулах нь чухал юм.

- Зөвлөмж, санамж хэвлэж тараах
- Түймрээс урьдчилан сэргийлэх сургалт, семинар зохион байгуулах
- Түймрээс урьдчилан сэргийлэх сурталчилгааг хүн бүрд хүргэж түймэртэй тэмцэх бэлтгэлийг хангуулах хэрэгтэй.
- Ой хээрийн түймэртэй тэмцэхэд зайлшгүй шаардлагатай багаж хэрэгслээр хангагдах хэрэгтэй.

Түймрийг илрүүлэх арга: Хавар намрын гал түймрийн аюултай үед байнгын жижүүр, морин болон машин эргүүл гаргаж тэднээс болон ард иргэдээс ойн түймэр илрүүлсэн тухай мэдээ авсан тохиолдолд сум, багийн засаг дарга богино хугацаанд хүн хүчийг зохион байгуулж түймрийг унтраах, холбогдох байгууллагад яаралтай мэдээлэх хэрэгтэй.

Түймрийг унтраах арга хэмжээ: Түймрийн мэдээг хүлээн авсан засаг дарга нь өөрийн эрхийн хүрээнд хүн хүч, техник хэрэгслийг зохион байгуулж түймэр унтраах төлөвлөгөө, шийдвэр гаргасан байна.

Түймэр унтраахад түймрийн тархалтыг зогсоох, цурванд оруулах, цурванд оруулсан галыг унтраах, цурваас дахин гал гарахаас сэргийлж харуул манаа ажиллуулах гэсэн үе шатаар тэмцэх хэрэгтэй.

Түймрийн тархалтыг зогсоох: Энэ үе шат нь шаталтын дөлийг цохиураар цохих, шороо, ус цацах, цурванд оруулах гэх мэт олон янзын аргаар түймрийн давшилтыг зогсооно.

Түймрийг тусгаарлах буюу цурванд оруулах: Түймрийн дөлийг зогсоосны дараа шатсан талбайг тойруулан 0.3-0.5 метр өргөн харлуулсан зурвасаар түймрийг тусгаарлана.

Цурванд оруулсан галыг унтраах: Хамгаалах зурвас татсаны дараа цурав дотор шатаж байгаа мод, хожуул, бут, сөөг зэрэг галын эх үүсвэрийг цурвын захаас эхлэн төв рүү нь гал унтраагч багаж, хүрз болон бусад гар багажаар унтраана.

Түймрийг дахин сэргэхээс сэргийлж харуул, манаа тавих: Энэ нь шатсан талбайн захаар 10 метр орчим өргөн газарт хяналт тавьж зурвас давж унасан оч, галыг унтраана.

5.4.2. Ойн хөнөөлт шавж

Ойн аж ахуйн арга хэмжээний салшгүй нэг хэсэг нь ойн хөнөөлт шавж, өвчинтэй тэмцэх ажил юм. Ойг хөнөөлт шавжаас хамгаалах ажлын зорилго нь ойн хөнөөлт шавжийн тархалт, зүйлийн бүрэлдэхүүн, гол хөнөөл учруулж буй шалтгааныг тогтоосны үндсэн дээр тэмцлийн ажлыг технологийн дагуу нарийн хяналттай гүйцэтгэх явдал юм. Эрдэмтдийн судалгаагаар манай улсад 700 гаруй зүйлийн хөнөөлт шавж тэмдэглэгдээд байгаагаас 7 баг, 56 овог, 168 төрөл, 400 орчим зүйлийн шавж жил бүр их, бага хэмжээгээр ойд хөнөөл учруулж байна. Эдгээрээс их хэмжээний газар нутаг хамран тархсан Сибирийн хүр, Якобсоны төөлүүрч, Бургасны бийрэн сүүлт, Энгийн бийрэн сүүлт, Шинэсний шилмүүс хуйлагч эрвээхэй, Шинэсний холтосч том цох, Алтайн ба нарийн сахалт эвэрт цох, Шинэсний урын ялаа, Зургаан шүдэт холтосч цох, Нарсны мөлгөр цох, Нарсны үрийн давирхайч, Сибирийн хатан ногоон жулга, Шинэсний шөвгөр хошуут зэрэг 40 гаруй зүйлийн онцгой аюулт гоц хөнөөлт шавж Хангай, Хэнтий, Хөвсгөл, Алтайн уулархаг мужийн аль их ойтой хэсэгт нэлээд хэмжээгээр тархаж чийг, хур тунадсаар дутмаг, хуурайшилт ихтэй жил богино хугацаанд үй олноороо үржин их хэмжээний ой модыг хөнөөн сүйтгэсээр байна.

Сэлэнгэ аймгийн ойн санд навч, шилмүүсний хөнөөлт шавжийн зүйлийн бүрэлдэхүүн, тархалтын цар хүрээ, биологи-экологийн онцлогийг тогтоох судалгааны ажлыг 2012-2018 онуудад жил бүр хавар намрын улиралд 2 удаагийн давтамжтайгаар явуулж байсан. Одоогийн байдлаар Сэлэнгэ аймгийн ойн санд ойн хөнөөлт шавжийн нөлөөгөөр доройтолд орж ургах чадвараа алдсан 331 га талбай бүртгэгдсэн байна.

Энэхүү судалгаа ойн хөнөөлт шавжийн зүйлийн бүрдэл, тархалтын хэмжээг тодорхойлох, хөнөөлийн хэлбэр, эрвээхэйн хүрэнцрийн хөгжлийн үе шат, нягтшил, биологийн онцлог, хэт олшролын давтамж, үе шатыг тогтоож цаашид тэмцэл явуулах хугацаа, арга хэлбэрийг тодорхойлох, дараагийн жилүүдэд явуулах арга хэмжээг төлөвлөх үндсэн зорилготой хийгддэг.

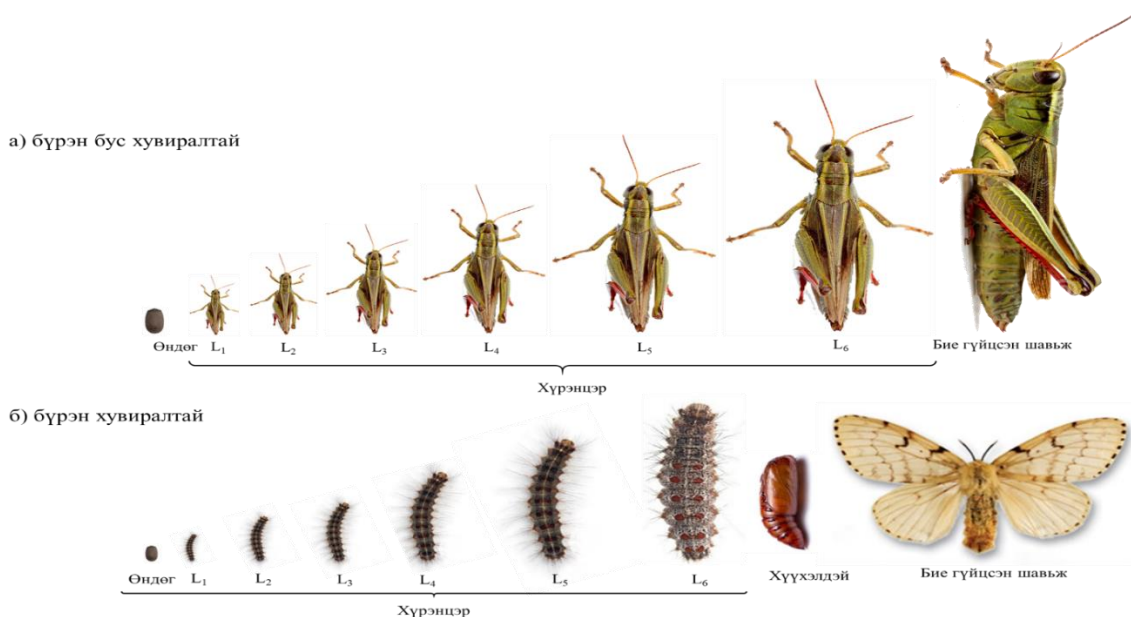
Ойн санд хөнөөл учруулдаг хөнөөлт шавжийн зарим зүйлийн таних шинж, биологийн онцлогийн талаар товч танилцуулгыг доор оруулав.

График-12

Сэлэнгэ аймгийн ойн хөнөөлт шавжийн голомттой талбайн хэмжээ,
(2010-2019 он)

Шавжийн хөгжил, хувирал: Шавжийн өндөгнөөс авгалдай гарч бие гүйцэх шат хүртэлх хөгжлийн шатыг хоёр хувааж үздэг. Өндөг, авгалдай, бие гүйцсэн “имаго” гэсэн үе шатыг дамжин хөгждөг шавжийг бүрэн бус хувиралтай, өндөг, авгалдай, хүүхэлдэй, бие гүйцэх гэсэн үе шатыг дамжин хөгждөг шавжийг бүрэн хувиралтай гэж нэрлэнэ. Бүрэн бус хөгжилтэй шавжийн хамгийн түгээмэл төлөөлөгч бол царцаа юм. Бүрэн бус хөгжилтэй шавжийн авгалдай хөгжлийн 4-6 шат дамжин хөгжиж, бие гүйцсэн шавж болдог ба авгалдайн биеийн төрх хэлбэр бие гүйцсэн шавжтайгаа төсөөтэй байдаг. Бүрэн хувиралтай шавжийн авгалдай бие гүйцсэн шавжаасаа эрс өөр хэлбэр дүрстэй байдаг. Авгалдай нь далавчгүй, ихэнхдээ мэрэх амны эрхтэнтэй байдаг. Бүрэн хувиралтай шавжийн үе удмын хөгжил хооллодоггүй тайван шат байдаг. Үүнийг хүүхэлдэйн үе шат гэж нэрлэнэ.

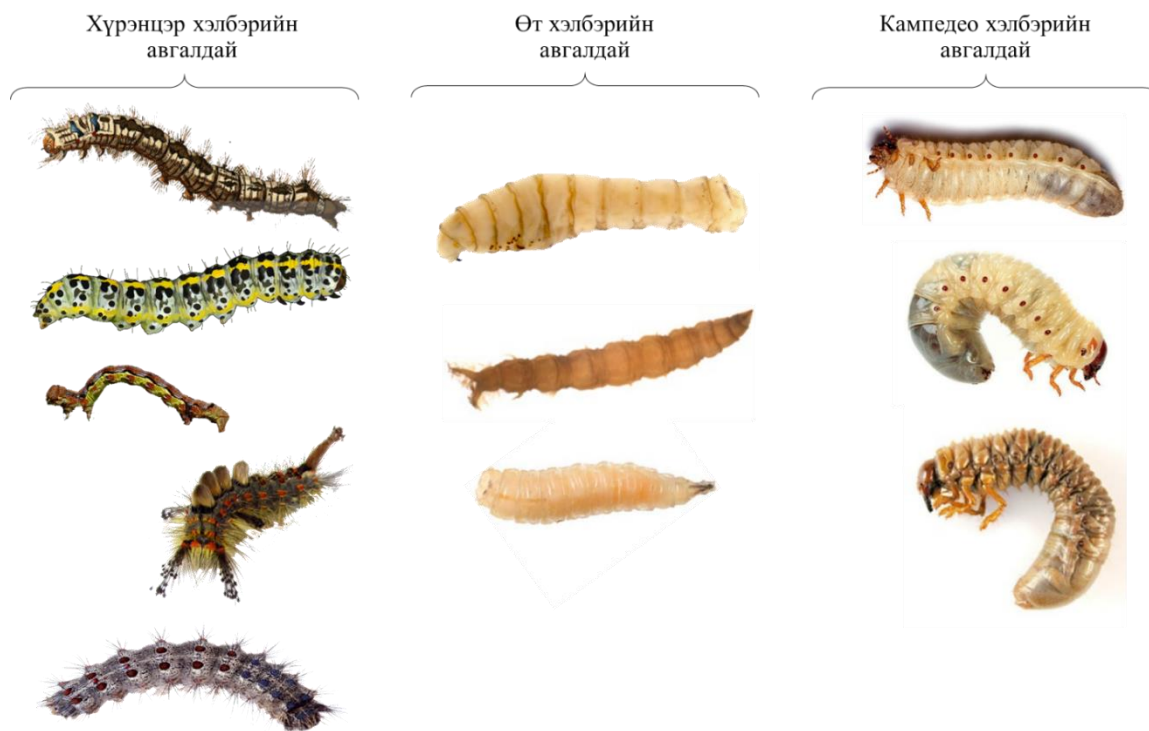
Зураг-14. Шавжийн хөгжил

Өндөг: Өндөг төрүүлж хөгжих нь шавжийн ангийн биологийн нэг онцлог юм. Эмэгчин шавж өндгөө нэг нэгээр нь эсвэл хэсэг хэсгээр нь ургамлын навч, ишний гадарга болон дотор, хөрсний зай завсраар өндөглөдөг. Зарим шавж өндөглөхдөө тусгай бортогонд өндгөө гаргадаг.

Авгалдай: Өндөгнөөс дөнгөж гарсан авгалдайн бие цайвар цагаан өнгөтэй, нимгэн хальсан бүрхүүлтэй байдаг. Хальсан бүрхүүл, эд эрхтнүүд нь хэд хэдэн цаг, хэдэн өдрийн дараагаар хатуурч бараан өнгөтэй болон идэвхтэйгээр хооллон тухайн шатны өсөлт хөгжилтөө хангана. Хөрс ургамлын эд эрхтэн доторх авгалдайн өнгө цайвар шаргал, цагаан өнгөтэй байдаг.

Хайрсан далавчтаны багийн шавжийн өндөгнөөс гарсан үр удмыг хүрэнцэр гэж нэрлэж заншсан байдаг. Хүрэнцэр идэвхтэй хооллосны дараа биеийн шинэ залуу эс, эд эрхтнүүдийн хөгжил нэмэгддэг. Гэвч гаднах бүрхүүл нь өсөж томордоггүй, сунадаггүй учраас гаднах хальсаа гуужиж гээдэг. Гуужилт явагдсанаар хүрэнцрийн эд эрхтнүүдийн өсөн томрох бололцоог бий болгоно. Шавжийн өсөлтийн авгалдайн үе шат ой модонд хамгийн их хөнөөл учруулдаг. Учир нь дараагийн шатны авгалдайн гуужилт, өсөлт хөгжилтийг бүрэн явуулах биеийн доторх шимт бодисын хуримтлалыг бий болгохтой шууд холбоотой.

Бүрэн бус хувиралтай шавжийн авгалдай нь нийлмэл нүдтэй, амны эрхтэн бие гүйцсэн шавжтай ижил байдаг. Бүрэн хувиралтай шавжийн авгалдай, хүрэнцэрт түр зуурын эрхтэн болох хуурмаг хөл буюу хэвлийн хөл, амны эрхтэн, шүлсний булчирхай зэрэг байдаг. Бүрэн хувиралтай шавжийн авгалдайд хэлбэр дүрсээр нь гурав ангилдаг.

Зураг-15. Урт, зөөлөн биетэй, цээжиндээ 3 хос, хэвлийдээ 2-8 хос хуурамч хөлтэй. Энэхүү хэлбэрийн авгалдайд хоёр ангилдаг. Үүнд:

Зураг-16. Толгой хөлтэй, эсвэл толгой, хөлтгүй ч байж болдог. Гэхдээ хэвлийдээ мөчгүй байдаг. Бүтцийн онцлогоороо хэд хэдэн хувилбартай байдаг. Үүнд:

Зураг-17. Цээжиндээ хүчирхэг 3 хос хөлтэй, үргэлж хөдөлгөөнтэй, урагш чиглэсэн амны эрхтэнтэй, бүдүүвтэр биетэй, хатуу бүрхүүлтэй,

- Хэвлийдээ 2-5 хос хөлтэй хүрэнцэр /хайрсан далавчит шавж/
- Хэвлийдээ 6-8 хос хөлтэй авгалдай /сарьсан далавчит буюу хярга/

- Толгойтой, цээжиндээ 3 хос хөл бүхий авгалдай
- Толгойтой боловч цээжиндээ хөлгүй авгалдай
- Тодорсон толгой, хөлгүй авгалдай

биеийн төгсгөлд хос унжуургатай ба сахалтай.

Хүүхэлдэй: Бүрэн хувиралтай шавжийн хүүхэлдэй бие гүйцсэн шат хоорондоо бүтцээрээ эрс ялгаатай. Хүүхэлдэй шатнаас бие гүйцсэн шатыг дамжихдаа эд эрхтнээ өөрчилдөг. Хүүхэлдэйн шатанд эрхтнүүдийн задралт явагдахын зэрэгцээ бие гүйцсэн шатны эрхтнүүд шинээр үүсэж хөгжиж бий болдог. Хүүхэлдэйг хэлбэр дүрсээр нь дөрөв ангилдаг.

Чөлөөт хүүхэлдэй

Бүрхүүлт хүүхэлдэй

Гэрт хүүхэлдэй

Зураг-18. Гаднаас нь харахад сахал, далавч, хөл нь биед нь наалдсан байдалтай, тусгайлсан бүрхүүлгүй, чөлөөтэй хөдөлдөг.

Зураг-19. Хэлбэр дүрс нь зуувандуу байхын зэрэгцээ гадна талаараа авгалдайн төгсгөлийн шатны дотоод шүүрлийн булчирхайгаас ялгаруулсан шүүрэл хатуурч бүрхүүл үүсгэдэг. Ийм хүүхэлдэйг гаднаас харахад далавч, сахал, хөл нэвт харагдах боловч хөдөлгөөнгүй бэхлэгдсэн байдаг.

Зураг-20. Хайрсан далавчит багийн шавжийн хүрэнцэр төгсгөлийн шатандаа доод уруулдаа байрладаг мяндаслаг шүүрэл гаргадаг булчирхайн тусламжтайгаар торгомсог гэр бэлтгэж, хүүхэлдэй шатанд шилждэг.

Ойн хөнөөлт шавжийн голомтыг тогтоох: Агаарын температур, дулаан, хүйтний нөхцөл бүрэлдэн тогтсон, нарны илч хангалттай хүрэлцэхүйц, сийрэг хөрстэй, хөвд ихтэй, чийг тунадас хүрэлцээтэй, махчин, шимэгч шавжийн бүрдэл, тоо толгой бага, ойн өтгөрөл бага, залуу зулзаган мод ихтэй, идэш тэжээл хүрэлцэхүйц байдаг орчин зүйн таатай нөхцөл бүрэлдсэн ой нь ойн хөнөөлт шавжийн анхдагч буюу үндсэн голомт

болно. Ойн хөнөөлт шавж хоол тэжээл дутагдсан үедээ тус үндсэн голомтоос тал бүр тийшээ салбарлаж тархан туслах голомтыг үүсгэдэг.

Туслах буюу хоёрдох голомт нь үндсэн голомттой харьцуулахад хөнөөлт шавжийн тоо толгой цөөн, амьдрах нөхцөл тааруу, идэш тэжээл хүртээмж муу байдаг. Энд цөөн тохиолдолд ойн хөнөөлт шавж олшрон ой модонд хөнөөл учруулдаг. Ийм ойг хөнөөлт шавжийн туслах голомт гэж нэрлэнэ. Эдгээр голомтуудаас гадна бас нүүдлийн голомт гэж байдаг. Өрөөсгөл хүр, сибирийн хүр, яacobсоны төөлүүр, шинэсний шилмүүс хуйлагч эрвээхэйн хүрэнцэр үндсэн ба туслах голомтоос мөлхөх буюу салхины урсгалаар хол зайд хаягдаж нүүдлийн голомт үүсгэдэг.

Эрвээхэйнүүд нисэж, эмэгчин эрвээхэй өндгөө тохиромжтой орчинд шахах зэргээр тархалтын голомт тэлэгддэг боловч үндсэн голомтоосоо хол тасарч бүрэн чаддаггүй. Хөнөөлт шавжийн голомт үүсэж болох газруудад судалгааг тогтмол явуулж хөнөөлт шавж ой модны навч, шилмүүсийг идэж сүйтгэж байгаа байдал, хөнөөлийн түвшин, тэдгээрийн тархалтын цар хүрээг тогтоож тэмцэх арга хэмжээг төлөвлөх шаардлагатай байдаг.

Модны хөнөөлт шавжид идэгдэж, гэмтэж хөнөөгдсөн байдалд үнэлэлт өгөхдөө дараах байдлаар үнэлнэ. Үүнд:

- нийт навч, шилмүүсний 50-75 хувь нь идэгдсэн бол их;
- нийт навч шилмүүсний 25-50 хувь нь идэгдсэн бол дунд;
- нийт навч шилмүүсний 25 хувь түүнээс бага хэмжээтэй идэгдсэн бол бага нэрвэгдсэн гэж үздэг.

Ойн хөнөөлт шавжийн голомтыг илрүүлж ой зохион байгуулалтын материал ашиглан талбайн хэмжээг тооцож, тархалтыг гарган зураглал хийж цуглуулна.

Хөнөөлт шавжийн тооны хөдлөл зүй, хэт олширлыг тогтоох арга: Ойн хөнөөлт шавжийн байгальд үржих, олшрох тооны хөдлөл зүйг дөрвөн үе шатанд хувааж үздэг. Үүнд:

Эхэн үе: Ой модны гол хөнөөлт шавжийн үрждэг амьдралын хамгийн тохиромжтой нөхцөл бүрэлдэж буй болоход сибирийн хүр, өрөөсгөл хүр, шинэсний шилмүүс хуйлагч, яacobсоны төөлүүр, бийр сүүлт зэрэг эрвээхэйнүүд үй олноороо нисэж эвцэлдээнд орж хамгийн дээд хэмжээгээрээ өндөг гаргана. Өндөгнөөс анхны хүрэнцэрүүд гаран ой модыг төдийлөн их хэмжээгээр идэж шарлуулж чаддаггүй. Энэ үеийг хөнөөлт шавжийн тооны өсөлтийн үе буюу эхэн үе гэж нэрлэдэг.

Хоёрдугаар үе: Хөнөөлт шавж цаашид үржин олшрох энэ үед байгаль дахь шимэгч болон махчин шавжийн тоо цөөн, ойн шувуудын нөлөө зохих хэмжээнд хүрэхгүй, өвчин үүсгэгчид бараг байхгүй байдаг бөгөөд ойн хөнөөлт шавжийн хөгжилд тохиромжтой цаг агаарын нөхцөл бүрэлдсэн тохиолдолд ой модонд асар их хөнөөл учруулж эхэлдэг. Хөнөөлт шавжийн тоо толгой дээд цэгтээ хүрч нэг модонд дунджаар 4000-25000 хүртэл олширч модны навч, шилмүүс, нахиа, найлзуур зэрэг бүх эрхтнээр хооллож ой модыг ахар богино хугацаанд хувхайлан идэж хатаана. Энэ үе нь 1-3 жил үргэлжилдэг боловч хөнөөлт шавжийн зүйл бүрт өөр өөр байна. Энэ үед тухайн хөнөөлт шавжаар хооллогч ашигтай шавж, шувууд үржин олширч элдэв халдварт өвчин дэлгэрэх тул тэдгээрийн цаашдын тархалтын цар хүрээ, тоо толгой эрс хязгаарлагдана. Нөгөө талаас идэш тэжээлийн нөөц хүрэлцэхгүй болж эхэлдэг. Энэ үеийг үй олноор үржих үе буюу хоёрдугаар үе гэж нэрлэнэ.

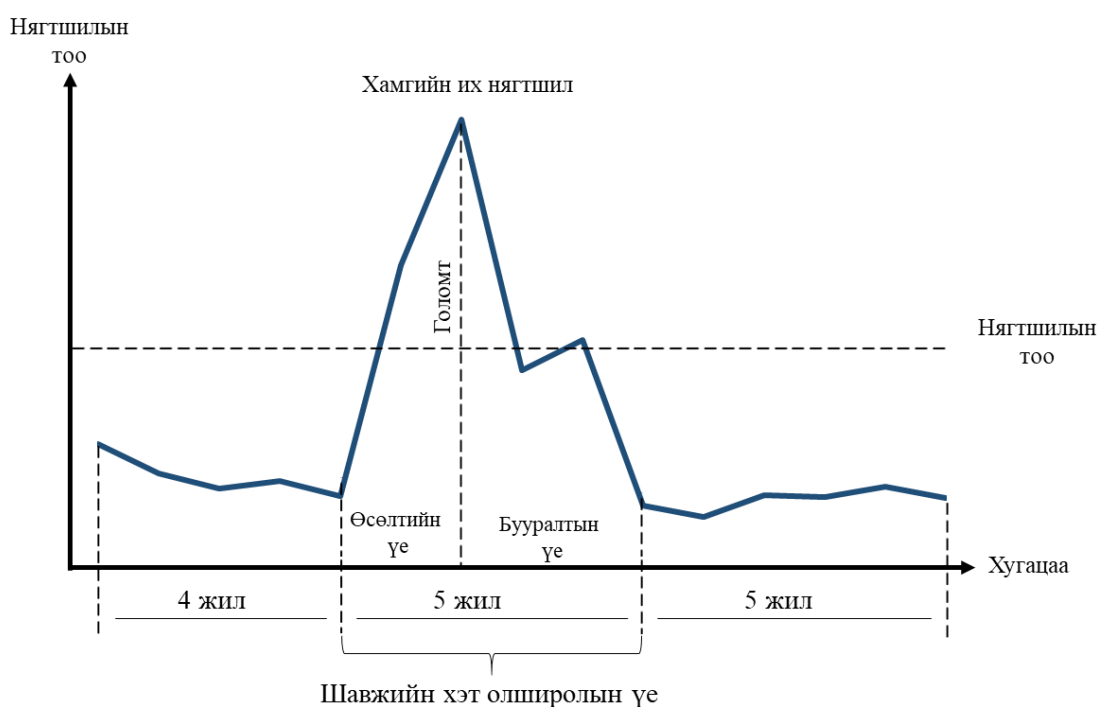
Гуравдугаар үе: Навч, шилмүүс, нахиа, найлзуур, залуу мөчрийг хүртэл идэж дуусгасны улмаас хөнөөлт шавжид идэш тэжээлийн хомсдол бий болж өлсгөлөн

байдалд орно. Мөн тэдгээрээр хооллогч махчин, шимэгч зэрэг ашигтай шавж, шувуу болон өвчин ихээр гардаг тул цаашид үржих боломжгүй болж үржлийн уг голомт бууралтанд орно. Энэ үе 1-2 жил үргэлжилнэ.

Дөрөвдүгээр үе: Хөнөөлт шавжийн тоо толгой байгалийн тэнцвэрт байдалдаа хүртэл буурах тул ой модонд хор уршиг тарихаа больж, идэгдсэн ургамал бараг үзэгдэхээ болино.

Энэ үеийг дөрөвдүгээр үе буюу популяци хэвийн байдалдаа орсон үе гэнэ. Энэ үед хортон цөөрч үүнийг даган түүгээр хооллогч шавж, шувууд хомсдон, өвчин эмгэг эрс багасна. Тооны хөдлөл зүйн эхний хоёр шатанд оновчтой хугацааг сонгож тэмцлийн ажлыг явуулдаг. Ойн хөнөөлт шавжийн тооны хөдлөл зүй аль шатандаа явааг популяцид тооны болон чанарын шинжилгээ хийж тогтоодог.

График-13

Шавжийн идэш тэжээл

Шавжийн идэш тэжээлийн эх үүсвэр нь болж өгдөг ургамал, амьтан тэдгээрийн амьдран оршиход онцгой ач холбогдолтой. Шавжийн хооллох идэш тэжээлийн хэлбэр төрлийг харгалзан дараах янзаар нэрлэдэг.

35-р хүснэгт

Ойн хөнөөлт шавжийг идэш тэжээлийн ангилал

№	Экологийн бүлэглэл	Баг	Овог	Төрөл	Зүйл	Эзлэх хувь
1	Үр боргоцойгоор хооллогч	6	15	19	22	3
2	Нахиа найлзуураар хооллогч	5	2	5	5	1

3	Навч, шилмүүсээр хооллогч	7	35	181	363	49
4	Иш, холтос, модлогоор хооллогч	6	23	134	332	45
6	Үндсээр хооллогч	3	6	13	15	2
НИЙТ		7	62	316	737	100

Шавжийн дийлэнх хэсэг нь ургамлаар хооллодог ба шавжийн хоол тэжээл болдоггүй ургамал гэж бараг байдаггүй. Ургамалаар хооллогч шавж нь өөрсдийн хоол тэжээл болдог ургамлыг харилцан адилгүй сонгож хооллодог учир энэхүү байдлыг харгалзан идэш тэжээлээр нь доор дурдсан байдлаар нэрлэнэ.

- Монофаг: Ганц зүйлийн ургамлаар хооллодог шавж
- Олифаг: Нэг овог, төрөлд хамаарах ургамлаар хооллодог шавж
- Полифаг буюу элдэв идэшт: Олон овог, төрөл зүйлийн ургамлаар хооллодог шавж
- Пантофаг буюу олон янзын идэшт: Ургамал, амьтны гаралтай тэжээлээр хооллогч

Ойн голлох хөнөөлт шавжийн зүйлийн бүрдэл, биологийн онцлог: Сэлэнгэ аймгийн ойн санд сүүлийн жилүүдэд явцад навч, шилмүүсний хөнөөлт шавжаас Өрөөсгөл хүр, Якобсоны төөлүүрт, Бургасны бийрэн сүүлт, Эгэл бийрэн сүүлт, Шинэсний шилмүүс хуйлагч зэрэг эрвээхэйнүүд, иш холтос, модлогийн хөнөөлт шавжаас холтосч, золоч, эвэрт цохнууд, үр боргоцойн хөнөөлт шавжаас шинэсний ялаа зэрэг хөнөөлт шавжууд голлон тархаж хөнөөл сан байна. Эдгээрээс Сибирийн хүр, Өрөөсгөл хүр эрвээхэйн хүрэнцрүүд хэт олшрон ихээхэн хэмжээний талбайд хөнөөлийн голомт үүсгэж байна. Голлох хөнөөлт шавжуудын экологи-биологийн онцлогийг доор оруулав.

Сибирийн хүр эрвээхэй (*Dendrolimus superans sibiricus*)

Хайрсан далавчтаны (Lepidoptera) баг хүр эрвээхэй (Lasiocampidae)-н овогт орно. Өмнөд далавч нь саарал өнгөтэй, дээд талдаа хар хүрэн судлуудтай, түүний хоёр нь далавчны үзүүрт ойрхон байрладаг. Далавчны дээд хэсэгт муруй тахир судал байх ба голын хэсэгтээ цагаан толботой.

Зураг-21. Сибирийн хүр эрвээхэйн хөгжлийн үе шат, хөнөөл учруулах байдал

Эрвээхэйн бие үнсэн саарал ба хар саарал үсээр бүрхмэл юм. Эрэгчний сахал нь дэл хэлбэртэй, эмэгчнийх богинохон дэл хэлбэртэй байдаг. Далавчны дэлгэмэл эмэгчнийх 65-90 мм, эрэгчнийх 50-80 мм урттай.

Нэг эмэгчин эрвээхэй дунджаар 250-330 ширхэг өндөг гаргадаг бөгөөд өндөгнөөс 15-25 хоногийн дараагаар хүрэнцэр бий болж 2-3 удаа гуужин томорч, биеийн урт 0.1-0.5 см болохын хамт 9-р сарын эхээр хөрсний өнгөн хэсэгт 2-6 см-ийн гүнд орж ичдэг. Дараа жилийн хавар 4-р сарын сүүлч 5-р сарын эхээр ичээнээс гарч модонд авиран, намар орой болтол 3-4 удаа гуужиж, өсөж томорсны эцэст 53.3 мм орчим урттай болж, дахин хөрсөнд орж ичдэг.

Дараа жилийн хавар ичээнээс гарсан хүрэнцэр богино хугацаанд хэд хэдэн удаа гуужиж, хөгжин 8.5 см хүртэл өсдөг ба 5-р сарын дунд үеэс 6-р сарын сүүлч хүртэл 35-40 хоногийн дотор модны шилмүүсийг асар богино хугацаанд идэж сүйтгэдэг. Өөрөөр хэлбэл 3-дахь жилдээ ичээнээс гарсан хүрэнцэр нь хүүхэлдэй, бие гүйцсэн эрвээхэй болоод эвцэлд орж өндгөө шахаад үхэх хүртэлх хугацаандаа хэрэглэгдэх идэш тэжээл бүхий энергиэ нөхөн авдаг.

Нас гүйцсэн хүрэнцрийн хоёр, гуравдугаар цагариг дээр хөхөвтөр туяатай, хөндлөн хар судалтай, богинохон үстэй, харин 3, 4-р үеүд дээр хар хөх өнгийн багц үс бий. Биеийн бүх гадаргуу нэлээд урт үсээр бүрхмэл ба нуруун талынх хар өнгөтэй, хажуу талынх

мөнгөлөг саарал өнгөтэй. Хүүхэлдэй хар хүрэн буюу хар өнгөтэй, 40-60 мм урт. Сибирийн хүр эрвээхэйн хүрэнцэр бүх төрлийн модонд хөнөөл учруулдаг. Гэхдээ ихэвчлэн Шинэс, Хушны шилмүүсээр хооллодог. 7-12 насны залуу шилмүүст модонд 10-24 ширхэг хүрэнцэр ноогдвол уг мод нөхөн ургах чадвараа 100 хувь алддаг байна. Идэш тэжээл хүрэлцэхгүй үед модны залуу мөчир, холтос, боргоцой зэргээр хооллодог байна.

Тэмцэх хугацаа: Хамгийн оновчтой хугацаа нь хүрэнцэр шилмүүсээр хооллож байх үе буюу эхний жил хавар 5-сарын 25-аас 6-р сарын 20-ны хооронд, намар 8-р сарын 10-аас 10-р сарын 01-ны хооронд, хоёр дахь жил 5-р сарын 25-аас 10-р сарын 01-ны хооронд байдаг.

Өрөөсгөл хүр эрвээхэй (Lymntria dispar L.)

Хайрсан далавчтаны (Lepidoptera) баг Оргид (Orgyidae)-ийн овог.

Өрөөсгөл хүр эрвээхэйн эмэгчин эрвээхэй нь 8-р сарын сүүлч, 9-р сарын эхээр эвцэлдээд орж, 350-450 ш өндгийг хад асга ихтэй бартаатай, тогтмол гэрэл гэгээтэй байдаг, байшингийн нүүр, төмөр замын буудал, модны ан цав завсар зэрэг янз бүрийн газар өндөглөнө. Өндөг үе шатандаа ил өвөлждөг. Өвөлжсөн өндөгнөөс хавар 5-р сард хүрэнцрүүд гарч ирэхийн хамт модны аль залуу шилмүүс, навч нахиагаар хооллож, эхлэх бөгөөд их олширсон жилдээ модонд нэг ч навч, шилмүүс үлдээлгүй иддэг, ойн гол аюултай хөнөөлт шавж юм.

Хүрэнцэр 40-50 хоногийн туршид амьдрах хугацаандаа эр хүрэнцэр 5 удаа, эм хүрэнцэр нь 6 удаа гуужиж өсдөг. Хүрэнцэр нь 7-р сарын дунд үеэс эхлэн хүүхэлдэйн хөгжилд шилжиж, улмаар 15-20 хоногийн дараагаар эрвээхэй болно. 8-р сарын дундуур тогтуухан дулаахан өдөр Өрөөсгөл хүр эрвээхэй үй олноороо нисэж эвцэлдээд орон өндөглөнө. Хад асган дахь өндөгнөөс хавар эрт анхны хүрэнцэр бий болохын хамт хэд хэдээрээ нийлж шүлсээрээ томоохон тор нэхдэг. Ингээд нэхсэн торны хамтаар алс газар хаягдан шинэ шинэ голомтуудыг үүсгэдэг. Хавар эрт уул хад асга цагаан цайвар тороор бүрхэгдсэн байвал тэд Өрөөсгөл хүр эрвээхэйн хүрэнцэр байна гэсэн шинж тэмдгийг заахаас гадна уг торыг цуглуулан авч шатаах буюу устгаснаараа цаашид үржин олшрох замыг хааж болдог механик арга байдаг. Уг эрвээхэйн хүрэнцэр мод, модлог ургамлуудын навч, шилмүүсээр хооллоод зогсохгүй 300 гаруй зүйлийн ургамлаар хооллодог хөнөөлт шавж юм. Тэмцэх хугацаа: Тэмцэл явуулах хамгийн оновчтой хугацаа нь хүрэнцэр ид хооллож байх үе болон өндгөн үе шатандаа байх үе буюу 5-р сарын 25-аас 8-р сарын 1-ний хооронд болно. Ялангуяа хад асга байшин барилга, байгууламжийн ан завсраар гэрэлд татагдан ирж өндгөө шахсан өндгийг гараар түүж устгаж тэмцэл явуулах нь илүү үр дүнтэй байдаг бөгөөд намар 9-р сарын 10-аас 10-р сарын 20-ны хооронд, хавар 4-р сарын 15-аас 5-р сарын 20-ны хооронд тэмцэл явуулж болно.

Зураг-22. Өрөөсгөл хүр эрвээхэйн хөгжлийн үе шат, хөнөөл учруулах байдал

Якобсоны төөлүүрч эрвээхэй (Erannis jacobsoni Diak)

Хайрсан далавчтаны (Lepidoptera) баг төөлүүр (Geometridae)-ийн овог.

Бие гүйцсэн эрвээхэйн биед хүйсийн ялгаа буюу бэлгийн демофизм тод илэрдэг. Өөрөөр хэлбэл, эр, эм эрвээхэй өөр хоорондоо гадаад бүтэц, хэлбэрээрээ эрс ялгаатай байдаг.

Хүрэнцрийн бойжилт буюу гуужилтын тоо нь газар зүй ой ургамалжилтын онцлогоос шалтгаалж, тархсан газар бүрд харилцан адилгүй байна. Хүрэнцэр нь идэвхтэй, идэвхгүй гэсэн орон зайд шилжих хөдөлгөөн хийдэг. Биеийн булчин, махбод хөлийн тусламжтайгаар идэш тэжээл хэрэглэхийн тулд төөлөх хэлбэрийн идэвхтэй хөдөлгөөн хийдэг. Ийм шинж уг овгийн хүрэнцэр түгээмэл тул төөлүүр эрвээхэйн овог гэж нэрлэсэн. Эрэгчин нь тод цайвар өнгийн далавчтай түүний дэлгэмэл урт 2.5-2.8 см хүрдэг, өмнөд далавч нь бараан өнгийн хөндлөн судалтай, сам хэлбэрийн утаслаг сахалтай, эм эрвээхэй далавчгүй бөгөөд хар, цагаан өнгийн үсээр битүү хучигдсан тул

энгийн нүдээр алаг өнгөтэй харагддаг. Биеийн урт 2 см. Тод шар өнгөтэй зууван хэлбэртэй, барзгар гадаргуутай, урт нь 10 мм, өргөн нь 6-6.5 мм байдаг. Уг эрвээхэйн өндөг модны холтосны ан завсар байрладаг.

Зураг-23. Якобсоны төөлүүрч эрвээхэйн хөгжлийн хүрэнцрийн үе шат, ойд хөнөөл учруулсан байдал

Шүлсний тусламжтай модны оройгоос доош буюу нэг мөчрөөс нөгөө мөчирт босоо чиглэлийн дагуу идэвхгүй шилжих хөдөлгөөн хийдэг. Хүрэнцэр нь 4-5 удаа гуужсаны дараа хүүхэлдэйн шатанд шилждэг. Хүүхэлдэйн бие нь гялалзсан тод хүрэн өнгөтэй, гаднаа уутан бүрхүүлгүй чөлөөт хэлбэртэй, биеийн төгсгөл нь сэрээ хэлбэртэй хурц байна. Биеийн урт нь эр, эм хүүхэлдэйд ижил байдаг боловч биеийн өргөн нь эм хүүхэлдэйд эрийнхээс 0.3 мм-ээр, биеийн жин 10 мгр-аар илүү байдаг. Эмэгчний биеийн жин нь ойролцоогоор 89.3 мгр, эрэгчнийх 79.3 мгр байна. Хүүхэлдэй нь хөрсний өнгөн давхраанд толгойн хэсэг нь доош харан байрлана. Якобсоны төөлүүрч эрвээхэйн

хүрэнцэр шинэсний шилмүүсийг үгүйртэл идэж амьдралын хэвийн үйл ажиллагааг алдагдуулдаг.

Тэмцэх хугацаа: Тэмцэл явуулах хамгийн оновчтой хугацаа нь төөлүүр эрчимтэй хооллож байх үе буюу 5-р сарын 25-аас 7-р сарын 15-ны хооронд.

Эгэл бийрэн сүүлт эрвээхэй (Orgyia antiqua L.)

Хайрсан далавчтаны (Lepidoptera) баг, Оргид (Orgyidae)-ийн овог. Эрэгчин эрвээхэй бор шаргал зүстэй, өмнөд далавчны хойд зах орчимд таслал маягийн тод цагаан толботой, дэл хэлбэрийн сахалтай, дэлгэмэл далавчны урт 25-30 см, эмэгчин эрвээхэйн далавч дөнгөж мэдэгдэм төдийхөн байдаг тул нисэж чаддаггүй, харин хөлийн хөгжил сайн, бүдүүн махлаг биетэй, бор саарал өнгөтэй байдаг. Өндөг нь бөөрөнхий хэлбэртэй хоорондоо нягт наалдсан, бүдэг сааралдуу өнгөтэй.

Хүрэнцэр бор хүрэн өнгөтэй, хэвлийнхээ төгсгөлд нэг, толгойн хойд хэсэгт ба хэвлийн хоёр хажууд нэг хос бор өнгийн бийр хэлбэрийн багц үстэй, хэвлийн 4-8-р цагариг дээр шар өнгийн сойз хэлбэрийн багц үстэй, биеийн урт 30-35 мм байдаг. Хүүхэлдэй нь гялалзсан хар бараан өнгөтэй, 15-18 мм урт, биеийнхээ төгсгөлд гох дэгээтэй бөгөөд түүний тусламжтайгаар модны мөчрөөс зүүгдэн байрлана.

Эрвээхэй 7-р сарын сүүлч, 8-р сарын эхээр эвцэлд ороод уг сарын дундуур өндөглөнө. Эмэгчин эрвээхэй өндгөө багц багцаар 230-300 ш өндгийг модны мөчир, холтос, ишний ан цав завсарт гаргадаг. Намар гарсан өндөг өвөлжиж дараа жилийн хавар мод нахиалах үеэр өндөгнөөс хүрэнцэр бий болж, модны залуу навч, шилмүүсээр хооллодог. Хүрэнцэр амьдралынхаа туршид 5 удаа гуужиж хөгжсөний эцэст хүүхэлдэйн шатандаа шилждэг. Хүүхэлдэйнээс 7-14 хоногийн дараагаар эрвээхэй гарч эвцэлд орно. Бийр сүүлт эрвээхэйн хүрэнцэр шинэс, хус, бургас, гацуур, жодоо зэрэг модны навч, шилмүүсээр хооллодог. Увс, Завхан, Хөвсгөл, Өвөрхангай, Сэлэнгэ, Хэнтий зэрэг аймгийн нутагт тархсан байна. Тэмцэх хугацаа: Тэмцэх хамгийн оновчтой хугацаа нь хүрэнцэр шилмүүсээр хооллож байх үе буюу 5-р сарын 25-аас 7-р сарын 25-ны хооронд болно.

Зураг-24. Эгэл бийрэн сүүлт эрвээхэйн хөгжлийн үе шат, хөнөөл учруулах байдал

Иш, холтос, модлогоор хооллогч

Модны золон, долон, иш, холтос, модлог эдээр хооллодог шавжуудыг иш холтосны хөнөөлт шавжууд гэж нэрлэдэг. Эдгээр шавжийн хөгжлийн бүхий л үе шатууд модны иш холтосны аль нэгэн хэсэгт явагдана.

Дээрх шавжууд ихэвчлэн навч, шилмүүсний хөнөөлт шавж, түймэрт өртсөн зэрэг ямар нэгэн шалтгаанаар доройтсон модонд богино хугацааны дотор олноороо үржиж 4-5 жилийн дараагаар өмх болгох эсвэл үйлдвэрийн ач холбогдлыг бүрэн мөсөн алга болгодог.

Холтосч цох

Манай улсын ойн сан бүхий газар нутагт 20 гаруй төрөлд хамаарах 50 гаруй зүйл холтосч цох тэмдэглэгдээд байна /В.М.Яновский, Д.Тэгшжаргал 1968/. Эдгээр цохны бие бортого хэлбэртэй, бараавтар буюу хар хүрэн өнгөтэй, биеийн урт 2-9 мм урт, богино булцуут сахалтай. Авгалдайнүүд цагаан буюу цайвар шаргал өнгөтэй, махлаг бахим хагас сар хэлбэртэй, хөлгүй байдаг. Холтосч цохнууд бүлээр амьдардаг. Нэг бүл нэг эмэгчин, хэд хэдэн эрэгчин цохноос бүрдэж байвал моногами гэх ба олон эр, эм байвал полигам гэнэ.

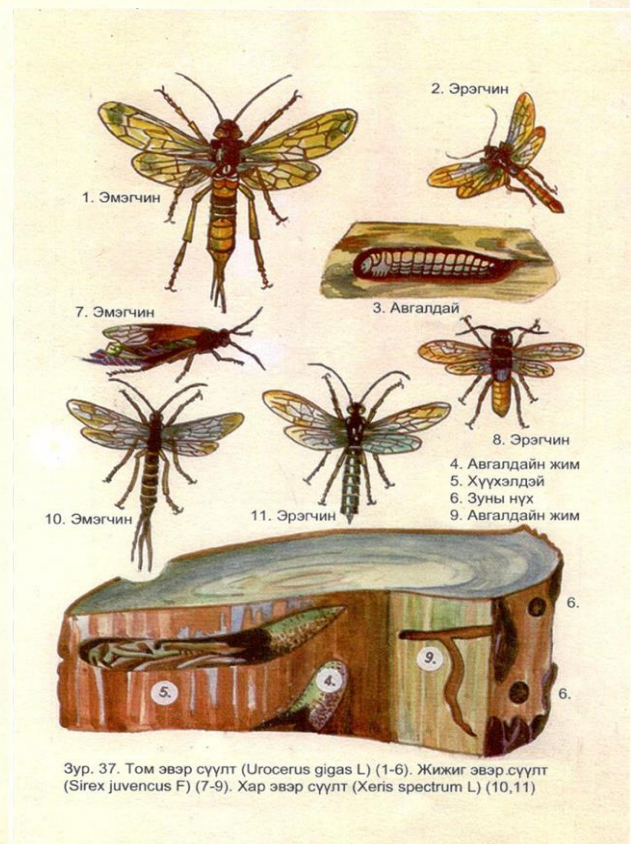
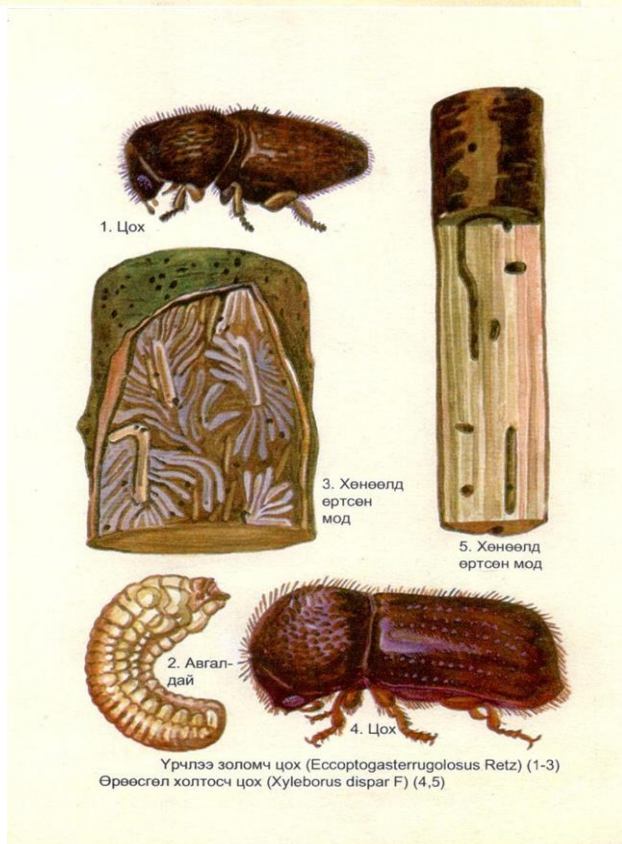
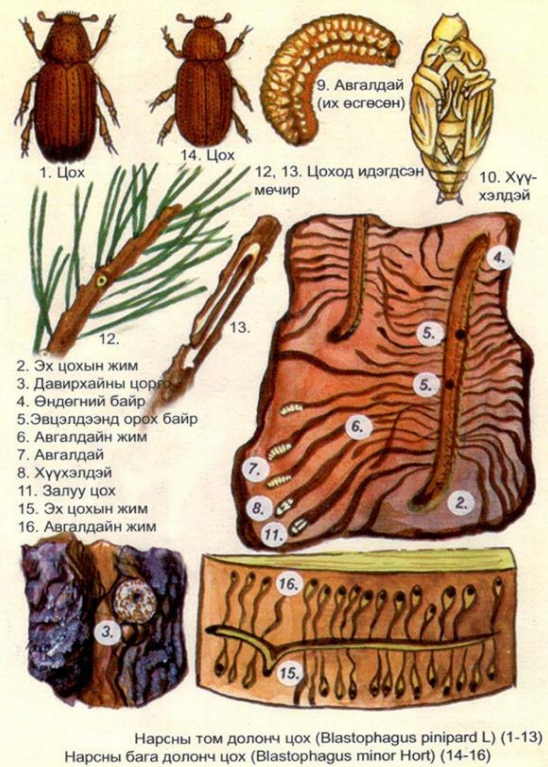
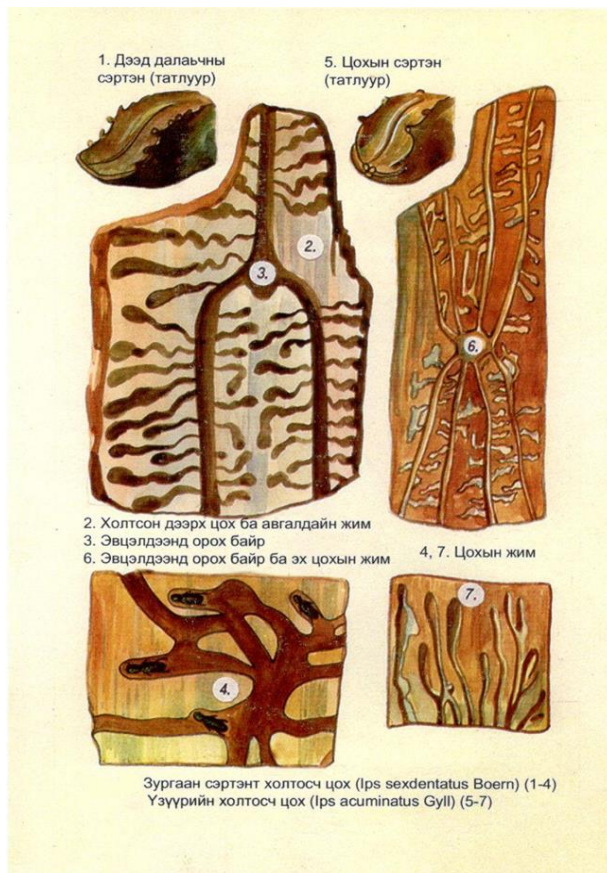
Тэдгээрийн модонд байрлах байршил нь зүйл тус бүр дээр өөр өөр байдаг. Зарим зүйлийн цох модны гол ишний дээд хэсгийн зузаан давхаргад, нөгөө хэсэг нь дунд буюу үзүүрийн хэсэг байрлах зэргээр харилцан адилгүй тархсан байдаг. Холтос цохнууд модыг доорх гурван үндсэн чиглэлээр гэмтээдэг.

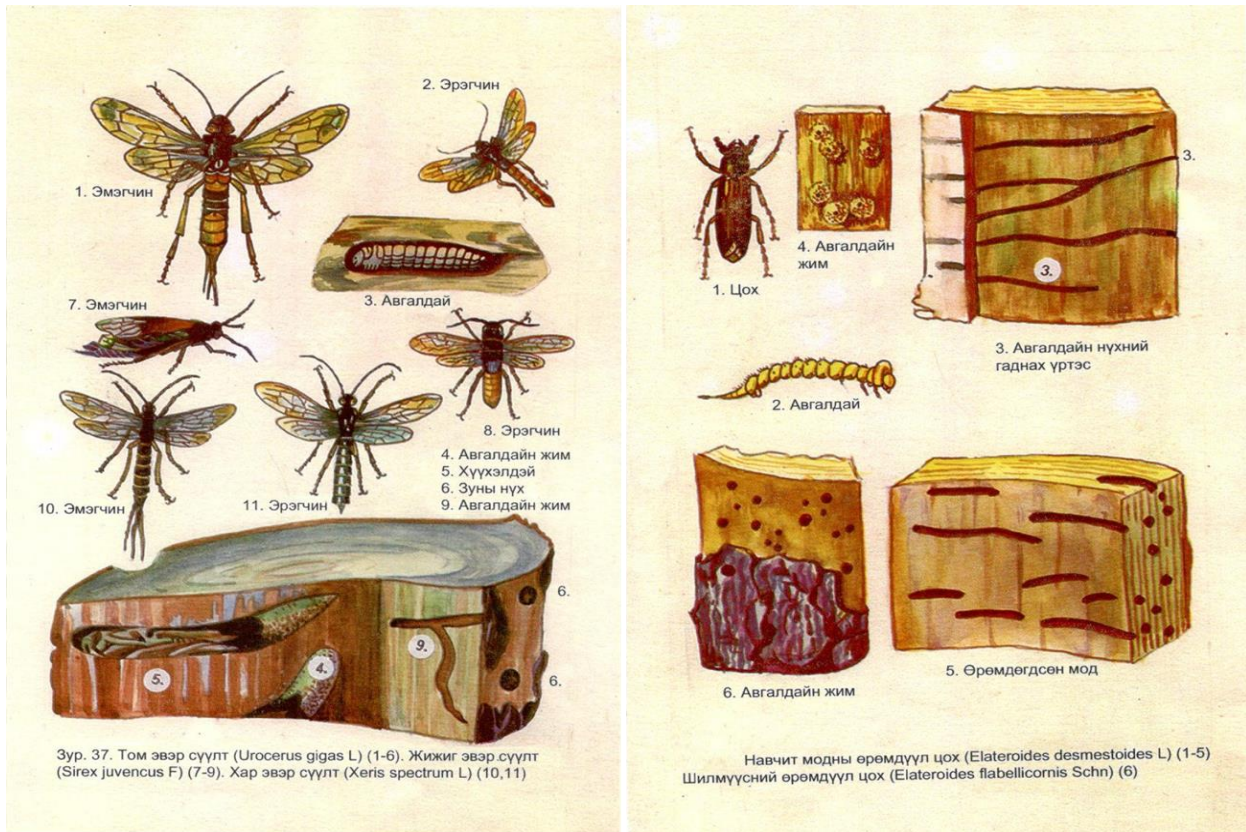
- Бие гүйцсэн цох холтсыг нүхлэн орж анхны жим гаргадаг бөгөөд үүнийг “эх” цохны жим гэж нэрлэдэг. Энэ гаргасан жимдээ эх цохнууд өндгөө гаргах бөгөөд өндөгнөөс авгалдай бий болгонгуутаа холтосны золон, долонгоор хооллон олон салаа жим зам үүсгэж холтсыг гэмтээж эхэлдэг. Авгалдайн энэ хооллолт модыг гэмтээх үндэс болдог.

- Цохнууд нэмэлт идэш тэжээлийн зүйлийг их хэмжээгээр хэрэглэсний дараа үржлийн эрхтэн бүрэн боловсордог тул нахиа, найлзуур, модлог эдийн зөөлөн хэсгийг идэж, гэмтээж модыг доройтуулдаг.

- Эвцэлд орсон эмэгчин цохнууд өндөглөж эхлэх боловч ахин нэмэлт тэжээл хэрэглэж байж үр төлөө бүрэн гаргахын тулд шинэ модонд шилжин очиж холтосны золон, долон, зөөлөн хэсгээр хооллож ихээхэн гэмтэл учруулдаг.

Холтосч цохны зүйл тус бүрийн холтсонд болон модлогийн гадаргууд үүсгэсэн зам жимүүд өвөрмөц хэлбэр, дүрс, бүтэцтэй байх тул уг зүйлийн хөнөөлт шавжийг таньж тодорхойлох нэг чухал үзүүлэлт болдог.

Зураг-26. Хөнөөлийн үе шат

Урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ: Ойг хамгаалах арга хэмжээний салшгүй нэг чухал хэсэг нь ойн хөнөөлт шавж, өвчнөөс сэргийлэх тэдгээртэй тэмцэх ажил байдаг. Ойн хөнөөлт шавжаас хамгаалах араг хэмжээг урьдчилан сэргийлэх, тэмцэх гэсэн 2 хэлбэрээр явуулдаг. Урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ техник ажиллагааны хувьд:

1. Зохион байгуулалт
2. Судалгаа
3. Ойн аж ахуйн
4. Агротехникийн гэсэн 4 аргад хуваагдана.

Ойн хөнөөлт шавжийн хэт олшролт, хөнөөлийн байдал зэргийг цаг алдалгүй тооцоолж мэдэх, улмаар цаашдын арга хэмжээг төлөвлөх, тэмцлийн ажлыг зохион байгуулахад судалгааны арга чухал ач холбогдолтой байдаг.

Зохион байгуулалтын арга: Ой хамгааллын арга хэмжээний ойрын ба хэтийн төлөвлөгөөний дагуу ой зохион байгуулалтын үед төвлөрсөн төслийг хэрэгжүүлэх, боловсон хүчин бэлтгэх, хуваарилах, ой хамгааллын талаарх сурталчилгааг төрөл бүрийн хэлбэрээр зохиож сургалт, зөвлөгөө өгөх ажлууд орно.

Судалгааны арга: Судалгааг дотор нь ажиглалт, тоймчилсон, нарийвчилсан судалгаа гэж ангилна. Манай орны ойн аж ахуйн практикт эдгээр судалгааг хэрэгжүүлэх нь ойг хөнөөлт шавжаас хамгаалах асуудлыг шийдвэрлэхэд чухал ач холбогдолтой.

Ажиглалт судалгааг ойн хөнөөлт шавж, өвчний тархалт, голомт үүсэж болзошгүй ойг байнгын хяналтдаа авч байх зорилгоор орон нутгийн байгаль орчны мэргэжилтэн,

инженер, техникч, байгаль хамгаалагч нар гүйцэтгэж хөнөөлт шавж, өвчин илэрсэн нөхцөлд мэдээлэл өгнө.

Орон нутгаас ирсэн мэдээллийн дагуу Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яам, Ойн судалгаа хөгжлийн төв УТҮГ-аас шуурхай арга хэмжээ авч ойн хөнөөлт шавж, өвчинтэй тэмцэх арга хэмжээг хэрэгжүүлнэ. Тоймчилсон судалгааны ажлыг тодорхой маршрутаар хэд хэдэн аймаг, сумдын нутгийг хамруулан явуулна.

Тоймчилсон судалгаанаас үзэхэд сүүлийн жилүүдэд хуурайшилт, ойн түймэр зэргээс шалтгаалан хөнөөлт шавж, өвчний хуучин голомтууд сэргэн тархалт тэлэгдэх хандлагатай байна. Судалгааны ажлыг ойн хөнөөлт шавж, өвчний хор хөнөөлөөс урьдчилан сэргийлэхийн тулд жил бүр зохион байгуулах шаардлагатай.

Нарийвчилсан судалгааг ойн зонхилогч хөнөөлт шавжийн биологийн онцлог шинж, тархалтын цар хүрээ, олшролын үе шатыг тогтоон улмаар ойн хөнөөлт шавжаас хамгаалах арга хэмжээг өөрийн орны цаг уурын онцлогт тохируулан боловсруулах зорилгоор явуулдаг. Манай орны хувьд хөнөөлт шавжийн үржин олширч, хор хөнөөл учруулах экологийн нөхцөл харьцангуй өндөр байгаа юм.

Судалгаанаас үзэхэд ойн хөнөөлт шавж нь гол төлөв 10-30 хэмийн налууд ургасан 16-20 метр өндөр, 20-28 см диаметртэй, ҮҮ-Ү бонитетийн, 0.5-0.6 өтгөрөлтэй шинэсэн ойд үлэмж хэмжээгээр тархан хохирол учруулж байна. Ойг хөнөөлт шавжаас хамгаалах ойн аж ахуйн арга хэмжээ нь ойг хамгаалах үндсэн арга юм. Ойн аж ахуйн арга хэмжээнд дараах ажлууд орно. Үүнд:

- Үрийн модыг зөв сонгож, үр бэлтгэх байнгын талбайг сонгон тусгаарлаж үрийг технологийн дагуу түүх, хадгалах
- Шинжилгээгээр баталгаажсан үрийг тариалалтад бэлтгэх
- Хөнөөлт шавж өвөлждөг бут, сөөгийн эргэн тойрны хөрсийг эргүүлэх
- Тарьц, суулгац, зулзаган мод, өсвөр модыг хамгаалах
- Ойн үндсэн ашиглалт, арчилгаа, цэвэрлэгээний огтлолтыг технологийн дагуу гүйцэтгэх
- Бэлтгэсэн модыг удаан хугацаагаар хадгалахгүй байх

Эдгээр арга хэмжээг тогтмол хэрэгжүүлэх нь хөнөөлт шавжаас ойг хамгаалах, илэрсэн голомтыг устгах ажлын үр дүнг дээшлүүлнэ.

Агротехникийн арга: Энэ аргад агротехникийн холбогдолтой арга хэмжээ багтах бөгөөд ургамлын өсөлт хөгжилтийг сайжруулахад чиглэгдсэн байдаг тул хөнөөлт шавжтай тэмцэхэд илүү зардал гаргадаггүй ашигтай арга юм. Агротехникийн аргыг хэрэглэн зөв зохион байгуулж чадвал хөнөөлт шавж ихээр үржих нөхцөлөөс ойжуулсан талбай болон мод үржүүлгийн газрыг урьдчилан сэргийлж болно.

Тэмцлийн арга хэмжээ: Нэгэнт гарсан хөнөөлт шавжийн тархалтыг хязгаарлах, хөнөөлийг багасгах, голомтыг арилгах зорилгоор тэмцлийн арга хэмжээг хэрэгжүүлдэг. Тэмцлийн арга хэмжээг гүйцэтгэх аргыг дотор нь агротехник, хими, биологи, физик-механик, хорио цээрийн гэж ангилна.

- Агротехникийн буюу агро экологийн арга нь тарьц, суулгацыг ургуулах үед хөнөөлт шавжид тохиромжгүй нөхцөл бүрдүүлж, ургамлын өсөлт хөгжилтөд тохиромжтой нөхцөлийг бий болгоно. Энэ аргыг мод үржүүлгийн газарт болон ойжуулалтын ажлын үед хэрэглэдэг. Тархсан хөнөөлт шавжийн зүйл ангийг тогтоосны үндсэн дээр дээрх ажлыг явуулна.

- Химийн арга нь ихэвчлэн янз бүрийн химийн бодисыг ашиглан их хэмжээгээр гарч ирсэн хөнөөлт шавжийг богино хугацаанд тархалтыг хязгаарлахад зориулагдана. Одоогоор химийн аргыг хэрэглэхээс нийтээр татгалзаад байна.
- Физикийн арга нь цахилгаан энерги, их бага температур, өндөр хүчдэл зэргийг хэрэглэн хөнөөлт шавжийн орчныг хувиргах юм уу хөнөөлт шавжийг шууд устгах зориулалттай байдаг.
- Механик арга нь янз бүрийн механик ажиллагаагаар хөнөөлт шавжтай тэмцэх явдал юм. Жишээлбэл: цох баригч, хүрэнцэр баригч, наалдуулах бүслүүр гэх мэт.
- Биологийн арга нь хөнөөлт шавжийн байгалийн дайсан паразит ба махчин шавж идэштэн шувуу, сүүн тэжээлтэн, шавжид өвчин үүсгэгч нян вирус, мөөг мэтийг хэрэглэн тэмцэх юм.
- Хорио цээрийн арга хэмжээ нь аюултай хөнөөлт өвчин, шавжийг гадаад орноос өөрийн оронд нэвтрүүлэхгүй байх, орон нутаг дотор нөгөөд тархаахгүй байх арга хэмжээ орно. Манай оронд ойн навч, шилмүүсний хөнөөлт шавжтай тэмцэхэд хими, механик, биологийн аргыг хэрэглэдэг. Үндсэн голомт илэрсэн нутгуудад суурин ба нарийвчилсан судалгааг явуулж хөнөөлт шавжийн тоо толгойн хэлбэлзэл, улирлын ба хоногийн идэвх, хөгжлийн үе шатыг нарийвчлан тогтоож цаашид дэс дараалалтай тэмцэл хийх зохион байгуулалтын арга хэмжээний төсөл төлөвлөгөө боловсруулна. Юуны өмнө хөнөөлт шавжийн хөгжлийн үе шат, өсөх буурах хандлага, ашигтай шавжийн үйлчилгээний хэмжээ, цаг уурын урьдчилсан мэдээ, хүйсийн харьцаа зэрэг чухал үзүүлэлтийг тогтоосны үндсэн дээр дараагийн жилүүдийн тэмцэх ажлын төлөвлөгөөг боловсруулна. Аймаг, сумын засаг дарга нар ойн хөнөөлт шавж өвчнөөс сэргийлэх, тэдгээртэй тэмцэх хөтөлбөр боловсруулж түүнийг хэрэгжүүлэхэд шаардагдах зардлыг жил бүр орон нутгийн төсөвт тусгаж байх хэрэгтэй.

ДҮГНЭЛТ

- Сэлэнгэ аймгийн ойн сангийн 36.3 хувь буюу 708082 га талбайд орон нутгийн төсвийн хөрөнгөөр, 63.7 хувь буюу 1239890 га талбайд улсын төсвийн хөрөнгөөр ой зохион байгуулалтын ажил хийж, 16 сумын нийт 1947972 га талбайд хийсэн ой зохион байгуулалтын ажлын тайлан мэдээг нэгтгэн боловсруулав.
- Сэлэнгэ аймгийн ойн сан 1947972 га байгаа бөгөөд энэ нь Монгол орны ойн сангийн 10.5 хувийг эзэлж байна. Ойгоор бүрхэгдсэн талбай 1468383 га буюу Монгол улсын шилмүүст навчит ойн 13.9 хувь болж байна.
- Байгалийн ойн талбай 1419319 га буюу Монгол улсын навчит шилмүүст байгалийн ойн 14.3 хувь, таримал ой 7190 га буюу Монгол улсын таримал ойн 90.5 хувийг эзлэн ургаж байна.
- Сэлэнгэ аймгийн ойн санд 2014 онд Олон зорилтот үндэсний ойн тооллогын ажлаар 514 цэгт 1542 дээж талбайг байгуулж, 1 цэг 3757 га, 1 дээж талбай 1252 га талбайг төлөөлж байсан бол 2019 онд хийсэн ой зохион байгуулалтын ажлын хээрийн хайгуул судалгааны ажлаар 2771 ширхэг дээж талбайд хэмжилт тооллого хийв. Энэ 1 дээж талбай нь 409 га талбайг төлөөлж байна.
- Ойн сангийн өөрчлөлтийг гаргахад 2000, 2005, 2010, 2015 оны Landsat хиймэл дагуулын тоон мэдээнд боловсруулах хийх аргаар ойн бүрхэвчийн өөрчлөлтийг үнэлсэн нь газрын төрлийн өөрчлөлийг нарийвчлан гаргахад чухал нөлөө үзүүлсэн гэж үзэж байна.
- Хээрийн хайгуул судалгааны ажлаар 2771 дээж талбай байгуулж 34102 модны цээжний өндрийн диаметр, 11793 модны өндөр, 225 хожуулын хэмжилт, 4528 ширхэг унанги, 2235 сэргэн ургалтад хэмжилт хийж эх мэдээг цуглуулсан байна.
- Ойгоор бүрхэгдсэн талбай 27342 га талбайгаар нэмэгдсэн ба байгалийн ойн талбай 21921 га, таримал ой 5656 га талбайгаар тус тус нэмэгдсэн байна.
- Ойгоор бүрхэгдээгүй талбай 2465 га талбайгаар нэмэгдсэн. Түймэрт нэрвэгдсэн талбай 30669 га талбайгаар буурсан, ойжиж буй талбай 282 га талбайгаар, ойжуулсан талбай 14877 га талбайгаар тус тус нэмэгдсэн зэрэг эерэг үр дүн гарч байгаа нь ойг нөхөн сэргээх ойн аж ахуйн арга хэмжээний ажлын үр дүн гэж дүгнэж байна.
- Байгалийн ойн талбай 21921 га талбайгаар нэмэгдсэн хэдий ч нөөц 7310.0 м.ш.м-ээр буурсан нь ойн сангийн бүтээмж буурч байгааг илтгэж байна. Шилмүүст ойн нөөц буурч навчит ойн нөөц нэмэгдсэн дүн гарч байгаа нь үнэт үүлдрийн модны болцын нас багассан, түймрийн дараа навчит үүлдрийн мод түрж ургаж байгааг илтгэж байна.
- Сэлэнгэ аймгийн ой бүхий 16 сумын ойн санг 2668 хэсэглэлийн 57938 ширхэг ялгаралд хувааж үнэлгээ өгсөн. Засгийн газрын 2009.01.28-ны “Геодезийн солбицол, өндөр тусгагийн нэгдсэн тогтолцоог батлах тухай” 25-р тогтоолын дагуу Олон улсын WGS-84 солбицлын систем, өндрийн сүлжээний Балтийн тэнгисийн тогтолцоог, том дунд масштабын байр зүйн зураглалд дэлхийн хөндлөн меркаторын UTM (UNIVERSAL TRANSVERS MERCATER) тусгагийг хэрэглэж тодорхойлсон ба өмнөх ой зохион байгуулалтын 56677 ширхэг ялгаралд проекцын засвар хийж 21983 га талбайн зөрүүг арилгаж зассан байна.
- Сэлэнгэ аймгийн ойн сангийн экологи-эдийн засгийн үнэлгээг Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн Сайдын 2013 оны 325-р тушаалын хавсралтад заасны дагуу хамгаалалтын бүсийн ойг I муж, ашиглалтын бүсийн ойг III мужид хамааруулж Байгаль орчин, аялал жуулчлалын Сайдын 2020 оны 03-р сарын 16-ний өдрийн А-176 дугаар тушаалын

дагуу тооцож үзэхэд Сэлэнгэ аймгийн ойгоор бүрхэгдсэн талбайн нийт экологи эдийн засгийн үнэлгээ 79 677 577 198 993 (далан есөн их наяд зургаан зуун далан долоон тэрбум таван зуун далан долоон сая нэг зуун ерэн найман мянга есөн зуун ерэн гурван) төгрөгөөр үнэлэгдэж байна.

- Сэлэнгэ аймгийн ойн нөөцийн экологи эдийн засгийн үнэлгээ 74 026 711 042 900 (далан дөрвөн их наяд хорин зургаан тэрбум долоон зуун арван нэгэн сая дөчин хоёр мянга есөн зуун) төгрөг.
- Ойгоор бүрхэгдээгүй талбайн нийт экологи эдийн засгийн үнэлгээ 14 069 891 162 926 (арван дөрвөн их наяд жаран есөн тэрбум найман зуун ерэн нэгэн сая нэг зуун жаран хоёр мянга есөн зуун хорин зургаан) төгрөг болж байна.
- Сэлэнгэ аймгийн ойн талбайн экологи эдийн загийн үнэлгээг ойгоор бүрхэгдсэн талбай болон ойгоор бүрхэгдээгүй талбайн нийлбэрээр үнэлбэл нийт үнэлгээ нь 93 747 468 361 919 (ерэн гурван их наяд долоон зуун дөчин долоон тэрбум дөрвөн зуун жаран найман сая гурван зуун жаран нэгэн мянга есөн зуун арван есөн) төгрөг.
- Үйлдвэрлэлийн огтлолт явуулах хэсэглэл, ялгарлын түүвэр хүснэгтийг ой зохион байгуулалтын тайланд хавсралтаар оруулав. Ашиглалтын бүсийн ойн нийт нөөцийн 93.2 хувийг шинэсэн ой эзэлж байгаа бөгөөд үндсэн ашиглалтын төрөл, арга, нас, жилийн тооцоот мод бэлтгэлийн хэмжээ зэргийг 0-25 хэмийн налууд ургаж байгаа шинэс, нарс, хусан ойд түүвэрлэх огтлолтоор жилд бэлтгэх модны боломжит хэмжээг тооцож үзэхэд 1 жилд 6106 га талбайгаас 90309 шоо.метр мод бэлтгэж ашиглах боломжтой гэсэн тооцоо гарч байна.
- Сэлэнгэ аймгийн ойн санд ойн арчилгаа хийх шаардлагатай 7909105 шоо метр нөөц бүхий 98440 га талбай байгаагаас гэрэлтүүлэх хэлбэрээр 1066 га талбайгаас 7600 шоо метр, тохируулах хэлбэрээр 36156 га талбайгаас 497160 шоо метр, сийрүүлэх хэлбэрээр 36858 га талбайгаас 206450 шоо метр, завсрын хэлбэрээр 24360 га талбайгаас 79700 шоо метр нийт 98440 га талбайгаас 790910 шоо метр мод ашиглах боломжтой ба жилд дунджаар 9844 га талбайгаас 79091 шоо.метр мод бэлтгэх боломжтой байна.
- Сэлэнгэ аймгийн ойн санд 401084 га талбайд 5841420 м3 хатсан, 6437720 м3 унанги мод бүртгэгдсэн байна. Үүнээс ойн цэвэрлэгээний ажлаар 90580 га талбайд 2462020 м3 хатсан мод, 86816 га талбайд 963531 м3 хатсан модны нөөц ашиглахаар төлөвлөсөн байна.
- Ой зохион байгуулалтын ажлаар ойжуулалт хийх талбайг тогтоодог бөгөөд энд тармаг модтой талбай, шатсан талбай, мод бэлтгэсэн талбай хамаарна. Тооцооноос үзэхэд аймгийн хэмжээгээр ойжуулалт хийх шаардлагатай ойгоор бүрхэгдээгүй 409833 га талбай бүртгэгдсэн байна. Үүнийг газрын төрөл тус бүрээр авч үзвэл түймэрт нэрвэгдсэн 2226260 га, мод бэлтгэсэн талбай 31717 га, тармаг мод 108706 га, ойжих талбай 20685 га, хөнөөлт шавж, өвчинд нэрвэгдсэн талбай 331 га, салхи, цасанд унасан талбай 457 га байна.

Зөвлөмж, санал: Ой зохион байгуулалтын судалгаагаар тогтоогдсон хэрэгжүүлэх шаардлагатай ойн аж ахуйн арга хэмжээг бүрэн хэрэгжүүлэх талаар нарийвчилсан төлөвлөгөө гарган ажиллах шаардлагатай.

- Ойг зүй зохистой ашиглах, хамгаалах, нөхөн сэргээх ажлыг шинжлэх ухааны үндэстэйгээр явуулахын тулд ой зохион байгуулалтын тайлан, төсөл зурагт тулгуурлан сум, аймгийн “ОЙН МЕНЕЖМЕНТИЙН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ” шинэчлэн боловсруулж, хэрэгжүүлэх
- Ойн аж ахуйн арга хэмжээний хэрэгжилтийг хангахын тулд ойн ангиудын инженер техникийн ажилтнуудыг чадавхжуулах, тогтвор суурьшилтай ажиллах нөхцөлөөр хангах
- Байгалийн сэргэн ургалт хангалтгүй байгаа, түймэр, хөнөөлт шавжид нэрвэгдэж ургах чадвараа алдсан ой, байгалийн болцондоо хүрсэн хэт хөгшин ой зонхилох болсон газруудад явуулах ойн аж ахуйн арга хэмжээг заавал хэрэгжүүлдэг байх.
- Ойд гарсан түймрийг шуурхай цаг алдалгүй унтрааж байх. Олон удаагийн түймэрт өртсөний улмаас хатаж хуурайшин ахин сэргэхээ байсан моддыг өмхөрч муудахаас нь өмнө авч ашиглах
- Сэлэнгэ аймгийн ойн сангийн гол нөөц бүхий газрууд алс бөглүү хүрч ажиллахад бэрхшээлтэй газруудад байгаагаас ойн аж ахуйн арга хэмжээг хэрэгжүүлэхэд ихээхэн хүндрэлтэй байна. Иймд хуучин мод бэлтгэлийн аж ахуйнуудын тавьж байсан замыг дахин засаж сэргээх цааш нь үргэлжлүүлэн тавих ажлыг хэрэгжүүлэх. Өөрөөр хэлбэл ойн сандаа бүрэн хэмжээгээр хүрч ажиллаж чадахуйц дэд бүтцийг бий болгох.
- Ой зохион байгуулалтын төсөл зургийг ашиглах талаар сум орон нутагт сургалт зохион байгуулж, сумын удирдлага, холбогдох албан тушаалтанд ойн санг мөнгөн үнэлгээгээр нь танилцуулж, үнэ цэнийг нь олон нийтэд ойлгуулах ажлыг зохион байгуулах.
- Ойн санд орсон өөрчлөлт, ойн аж ахуйн арга хэмжээний хийгдсэн ажлын бүртгэл маягтыг тогтмол хөтлөх нь ой зохион байгуулалтын ажлын дараа дараагийн ажлын үр дүнг дээшлүүлэхэд оруулах хамгийн том хувь нэмэр болох юм.